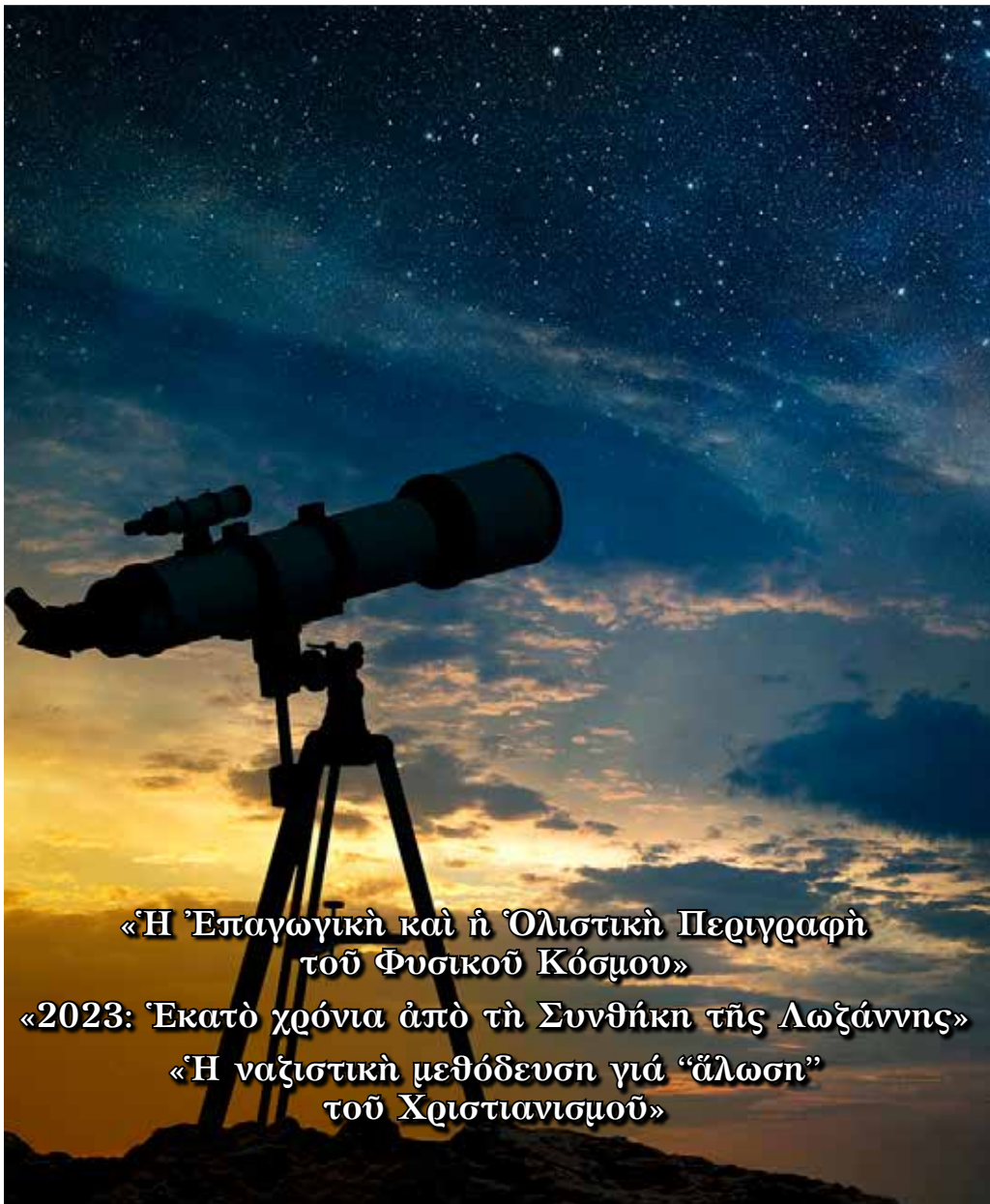

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 86^ο | ΙΟΥΛΙΟΣ-ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2023 | ΑΡΙΘ. 800

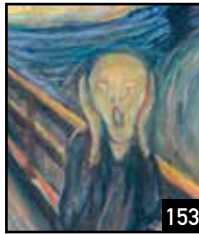

«Η Έπαγωγική και η Όλιστική Περιγραφή
του Φυσικού Κόσμου»

«2023: Έκατό χρόνια από τη Συνθήκη της Λωζάννης»

«Η ναζιστική μεθόδευση για “άλωση”
του Χριστιανισμού»

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (Γ.Β.Μ.)	153
Η ΕΠΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΟΛΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (ΛΟΥΚΑΣ Γ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ)	156
2023: ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΟΛΕΒΑΣ)	169
Η ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ ΓΙΑ «ΑΛΩΣΗ» ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΜΕΡΟΣ Β΄ (ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ)	172
ΜΕΓΑΛΗ ΜΑΝΑ (ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ. ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ).....	189
Η ΑΝΑΒΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΜΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ)	190
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ (ΝΙΚΟΣ ΤΣΙΡΩΝΗΣ).....	193
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ (ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ).....	194

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Τιμή τεύχους 2,5€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 15€
Έξωτερικού 30€
Κύπρου 20€

Έκδότης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θεττιλόνος 1, 166 74 Γλυφάδα, e-mail: tsentosg@gmail.com

Ή Έπιτροπή έπιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει
ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδήποτε χειρόγραφο. Χει-
ρόγραφα, δημοσιευόμενα ή μή, δέν έπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες ήύσεις έντυπης έπικοινωνίας

Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Άχαρων, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967

www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Άθήνα, Ίούλιος 2023

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ο άνθρωπος, ο μεγάλος αυτός εξερευνητής του σύμπαντος, που σκάβει τὰ σπλάχνα τῆς γῆς, που καταδύεται στὰ ἀπύθμενα βάθη τῶν ὠκεανῶν, που βαδίζει στὴ σελήνη καὶ περιφέρεται στὸ διάστημα, που δὲν ἄφησε ἀπάτητο χῶρο πάνω στὴ γῆ, που ἐξερευνᾷ μὲ τὸ ἴδιο πάθος τὸν μακρόκοσμο καὶ τὸν μικρόκοσμο, καρφώνοντας τὸ βλέμμα του τώρα στὸ τηλεσκόπιο καὶ ὕστερα στὸ μικροσκόπιο, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μονάχα ἓνα πράγμα δὲν μπόρεσε νὰ ἐξερευνήσει. Τὸν ἑαυτό του. Ὅλα τὰ γνωρίζει, καὶ ἀγνοεῖ τὸ πιὸ σπουδαῖο: τὸ «γνώθι σαυτόν».

Πράγματι, ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξή, ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση, φαίνεται ἀντιφατικὴ καὶ ἀνακόλουθη: «*Τί χίμαιρα, λοιπόν, εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος; Τί καινούργιο πράγμα, τί τέρας, τί χάος, τί ὑποκείμε-*

καὶ ὄνειδος τῆς οἰκουμένης» (Πασκάλ). Νὰ ἀπαριθμήσουμε τὶς ἀντιθέσεις του; Παρουσιάζεται δυνατός, καὶ εἶναι τόσο εὐάλωτος στοὺς φόβους του. Θέλει νὰ φαίνεται ἀδέσμευτος, καὶ εἶναι δέσμιος στὶς ἀδυναμίες του. «*Ἐπαγγέλλεται ἐλευθερίαν, δοῦλος ὑπάρχων τῆς φθορᾶς»* (Β' Πέτρ., β' 19). Ἐμφανίζεται ὡς ἄθεος,

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ μεγάλος αὐτὸς εξερευνητὴς τοῦ σύμπαντος, που σκάβει τὰ σπλάχνα τῆς γῆς, που καταδύεται στὰ ἀπύθμενα βάθη τῶν ὠκεανῶν, που βαδίζει στὴ σελήνη καὶ περιφέρεται στὸ διάστημα, που δὲν ἄφησε ἀπάτητο χῶρο πάνω στὴ γῆ, που ἐξερευνᾷ μὲ τὸ ἴδιο πάθος τὸν μακρόκοσμο καὶ τὸν μικρόκοσμο, καρφώνοντας τὸ βλέμμα του τώρα στὸ τηλεσκόπιο καὶ ὕστερα στὸ μικροσκόπιο, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μονάχα ἓνα πράγμα δὲν μπόρεσε νὰ ἐξερευνήσει. Τὸν ἑαυτό του. Ὅλα τὰ γνωρίζει, καὶ ἀγνοεῖ τὸ πιὸ σπουδαῖο: τὸ «γνώθι σαυτόν».

νο ἀντιθέσεων, τί θαῦμα; Κριτὴς ὅλων τῶν πραγμάτων, καὶ ἀνόητο σκουλήκι τῆς γῆς. Θεματοφύλακας τοῦ ἀληθινοῦ, ὀχετὸς ἀβεβαιοτήτων καὶ λαθῶν. Δόξα

καὶ εἶναι τόσο «θεοφοβούμενος» στὶς δεισιδαμονίες του. Ὑψωσε μὲ τὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ τοῦ ἓνα τεράστιο βάθος, γιὰ νὰ στήσει πάνω σ' αὐτὸ ἓνα νᾶνο, τὸ μικρὸ

πνευματικό του ανάστημα, την ήθική του αξιοσημειότητα.

Αυτό είναι το μεγάλο δράμα του ανθρώπου που αρνείται να σταθεί ενώπιος ενώπιό με τον έαυτό του. Δίχως ήθικα έφοδια, αποκομμένοι από τις ρίζες της πνευματικής του ύπαρξεως, δίχως την αυτόγνωσία, αδυνατεί να κάνει μια πρώτη ένοποίηση της προσωπικότητός του. Δεν είχε άδικο ο Πασκάλ, όταν έλεγε τον βαθύ εκείνο λόγο: «Όλη η δυστυχία των ανθρώπων προέρχεται από ένα και μόνο πράγμα. Δεν γνωρίζουν να αποσύρονται και να μένουν ήσυχoi μέσα σ' ένα

αισθάνεται μόνος. Η αυτόλατρεία του, η ειδωλοποίηση του έγώ, τον αποξένωσαν από τους άλλους και τον φυλάκισαν στις ματαιοδοξίες του. Και αντί να ξεπεράσει θετικά τη μοναξιά του, με τη μετάνοια, με την αποδέσμευση από το έγώ, αναζητάει τον θόρυβο, γιατί φοβάται να ακούσει τη φωνή από τα βάθη της ύπαρξεώς του.

Διηγείται κάποιος: «Έκανα, με τη γυναίκα μου, ένα περίπατο στο δάσος, όταν ξαφνικά έφθασαν στα αυτιά μου οι ήχοι από ένα τρανζίστορ, που κάποιος νεαρός, περιπατητής και αυτός, είχε κρεμασμένο στον ώμό του. “Κοίταξε”, μου είπε

Ποιος θα μπορούσε να το φαντασθεί ότι η αποξένωση από τον έαυτό του θα όδηγοϋσε τον άνθρωπο και στην αποξένωση από τους συνανθρώπους του; Ζει σε πολυάνθρωπες πόλεις, αναστρέφεται πλήθος ανθρώπων, και όμως ζει μόνος, αισθάνεται μόνος. Η αυτόλατρεία του, η ειδωλοποίηση του έγώ, τον αποξένωσαν από τους άλλους και τον φυλάκισαν στις ματαιοδοξίες του. Και αντί να ξεπεράσει θετικά τη μοναξιά του, με τη μετάνοια, με την αποδέσμευση από το έγώ, αναζητάει τον θόρυβο, γιατί φοβάται να ακούσει τη φωνή από τα βάθη της ύπαρξεώς του.

δωμάτιο». Από τη στιγμή, δηλαδή, που ο άνθρωπος δεν αποσύρεται «εις το ταμειόν» του και δεν κουβεντιάζει με τον έαυτό του και δεν κάνει την αυτοκριτική του έντιμα και ειλικρινά, κατ' ενώπιον του Θεού, δεν μπορεί και να γνωρίσει τον έαυτό του. Και αυτή την έλλειψη την πληρώνει ακριβά.

Ποιος θα μπορούσε να το φαντασθεί ότι η αποξένωση από τον έαυτό του θα όδηγοϋσε τον άνθρωπο και στην αποξένωση από τους συνανθρώπους του; Ζει σε πολυάνθρωπες πόλεις, αναστρέφεται πλήθος ανθρώπων, και όμως ζει μόνος,

η γυναίκα μου, “φοβάται ν' ακούσει το τραγούδι των πουλιών...”. Πιστεύω πως έκανε λάθος. Φοβόταν να διακινδυνεύσει να βρεθεί, έστω και για μία στιγμή, μόνος με τον έαυτό του. Γιατί, πως να εξηγήσω διαφορετικά το γεγονός ότι άνθρωποι, ανεπτυγμένοι πνευματικά, προτιμούν να περνούν τον καιρό τους παρακολουθώντας τις θορυβώδεις διαφημίσεις της τηλεόρασεως, παρά μένοντας μόνοι; Πως άλλως, εκτός από το ότι αυτό τους βοηθάει να μη σκέπτονται;».

Πέρα όμως από το δράμα του ανθρώπου, υπάρχει και το μεγαλείο του. Ακόμα

και μέσα στην ἀθλιότητά του, διαφαίνεται τὸ μεγαλεῖό του. Καὶ τὸ μεγαλεῖό του συνίσταται στὸ ὅτι μόνον αὐτὸς εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίζει καὶ νὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἀθλιότητά του. Αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ μεγάλο

ὁδήγησε ἀπὸ τὸ χοιροστάσιο στὸ σπῆτι τοῦ Πατέρα. Ἀπὸ τὰ ξυλοκέρατα στὸ πανευφρόσυνο τραπέζι. Ἀπὸ τὴν ἡθικὴ νέκρωση στὴν πνευματικὴ ἀνάσταση.

Ἔλα αὐτὰ μᾶς λένε πὼς ἡ λύση εἶναι

Ἡ λύση εἶναι μία: Νὰ γνωρίσει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτό του, νὰ ἀπαρνηθεῖ τὸ ἀρρωστημένο ὑπερεγώ του, νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ αὐτὸ καὶ νὰ πάρει τὴ μεγάλη ἀπόφαση τῆς πορείας-ἐπιστροφῆς πρὸς τὸν Πατέρα. Τότε θὰ καταλάβει πὼς τὸ μεγαλεῖό του προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ ἡ μικρότητά του ἀπὸ τὸν ἴδιο. Καὶ ἡ μικρότητά του γίνεται μεγαλεῖο, ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ τὴν ἐναποθέσει στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ.

πνευματικὸ του ἐπίτευγμα. «Τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγάλο κατὰ τοῦτο, ὅτι μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίζεται ἄθλιος. Ἐνα δέντρο δὲν ἀναγνωρίζεται ἄθλιο» (Πασκάλ). Ἔτσι ἡ ἀναγνωριζομένη ἀθλιότητα ἀποδεικνύει τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου.

Πράγματι στὴν ἀναγνώριση τῆς ἀθλιότητός του βρίσκεται τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ αὐτό, γιατί φανερώνει αὐτογνωσία, ταπεινὸ φρόνημα, τὴν ὑπαρξη τοῦ «γνώθι σαυτόν». Εἶναι τὸ μεγάλο βῆμα ἀπὸ τὴν πτώση στὴν ἀνόρθωση, τὸ «εἰς ἑαυτὸν ἐλθών» τοῦ Ἀσώτου, πού τὸν

μία: Νὰ γνωρίσει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτό του, νὰ ἀπαρνηθεῖ τὸ ἀρρωστημένο ὑπερεγώ του, νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ αὐτὸ καὶ νὰ πάρει τὴ μεγάλη ἀπόφαση τῆς πορείας-ἐπιστροφῆς πρὸς τὸν Πατέρα. Τότε θὰ καταλάβει πὼς τὸ μεγαλεῖό του προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ ἡ μικρότητά του ἀπὸ τὸν ἴδιο. Καὶ ἡ μικρότητά του γίνεται μεγαλεῖο, ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ τὴν ἐναποθέσει στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ.

G.B.M.

Η ΕΠΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΟΛΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

1. Ὁ Κόσμος στὸν ὁποῖο ζοῦμε

Ο φυσικὸς κόσμος στὸν ὁποῖο ζοῦμε ἐμπεριέχει τὸ κάθε τι ποὺ ὑπάρχει: τὰ πολὺ μεγάλα, τὰ πολὺ μικρά, τὰ πολὺ ἀπλᾶ καὶ τὰ ἰδιαίτερος πολὺπλοκα πράγματα καὶ συστήματα· ὑπάρξεις τοποθετημένες στὸν χῶρο, ὅπως ὑλικά ἀντικείμενα σὲ ἀποστάσεις ποὺ δυνατὸν

νὰ μετρήσουν πράγματα ποὺ δὲν τὰ βλέπουμε, ὑπάρχουν ἀκόμη ἀναρίθμητα πράγματα ποὺ τὰ ὄργανα τῆς ἐπιστήμης δὲν μποροῦν νὰ μετρήσουν ἢ νὰ ἀνιχνεύσουν, ἀλλὰ ποὺ ὑπάρχουν. Ὁ φυσικὸς αὐτὸς κόσμος ἄρχισε πρὶν ἀπὸ 13,67 δισεκατομμύρια χρόνια. Ἡ ἐμπειρία του μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ καὶ νὰ συμμερισθεῖ ἀπὸ τὸν καθέννας μας.

Στὸν φυσικὸ κόσμο ποὺ ζοῦμε, μᾶς διακατέχει ἡ ἀγωνία καὶ ἡ τυραννία τοῦ

Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη, καθ' αὐτήν, προφανῶς δὲν ἔχει ὄρια· ὁ ὀρίζοντάς της εὐρύνεται, ὅταν καὶ ὅσο ἡ ἐπιστήμη προχωρεῖ. Ἡ ἐπιστήμη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, τὴν πανανθρώπινη συμμετοχὴ καὶ τὴ χρήση της στὶς τεχνολογικὲς ἐφαρμογὲς γιὰ νέα ἀγαθὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων τῆς κοινωνίας. Ἔτσι, τὰ πάντα σήμερα προσπαθοῦν νὰ εἶναι ἐπιστημονικά – τὰ πάντα, ὅμως, ΔΕΝ εἶναι ἐπιστημονικά. Οὔτε ἀκόμη καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς θεωρίες διαρκοῦν γιὰ πάντα. Δὲν ἀντιτίθεται ἡ σημερινὴ κοινωνία στὴν ἐπιστήμη, πολλοί, ὅμως, συνάνθρωποί μας ἀντιτίθενται σὲ μιὰ τεχνολογικὴ ζωὴ καὶ θεωροῦν ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ὁ μόνος δρόμος πρὸς τὴ γνώση. Φοβοῦνται, ὡς ἄκρως ἐπικίνδυνη, μιὰ κοινωνία ποὺ θὰ βρῆσκει κατὰ ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς ἐπιστήμης.

νὰ ἀπέχουν μεταξύ τους κατὰ ἓνα παράγοντα μεγαλύτερο ἀπὸ 10^{40} σὲ σχέση μὲ τὸ μέγεθός τους, μεγαλύτερο ἀπὸ 1 ἀκολουθούμενο ἀπὸ 40 μηδενικά. Καὶ ἐνῶ τὰ ὄργανα τῆς ἐπιστήμης δύνανται

ἐπείγοντος· παντοῦ ἡ ἀδιάκοπη ἀλλαγὴ δημιουργεῖ ἀστάθεια καὶ ἀβεβαιότητα. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ διαφέρει ἐν πολλοῖς ἀπὸ ἐκείνη στὸ παρελθόν – εἶναι πιὸ ἐπικίνδυνη, πιὸ ἰσχυρὴ, πιὸ συχνὴ καὶ πιὸ γενικὴ.

Συνάμα, στις κουλτούρες τῶν περισσοτέρων λαῶν ποὺ κοσμοῦν σήμερα τὴν οἰκουμένη, διαπιστώνει κανεὶς ἔντονα τὴν ὑπαρξὴ βασικῶν τελικῶν, ἀναπάντητων ἐρωτημάτων.

Ὁ χῶρος στὸν ὁποῖο ζοῦμε ἔχει τὴν ἱστορία του. Δὲν ὑπάρχει πολιτισμὸς χωρὶς ἱστορία, χωρὶς παρελθόν. Ἦλθαμε καὶ εἴμαστε αὐτοὶ ποὺ εἴμαστε *ὄχι τυχαῖα*, ἀλλὰ μὲ εἰδικὴ κουλτούρα καὶ εἰδικὸ τρόπο ζωῆς καὶ παράδοσης. Εἴμαστε τὸ πιὸ ἐλεύθερο ζῶο ποὺ ὑπάρχει στὸν κόσμο· ἔχουμε περισσότερες ἐπιλογὲς καὶ εὐκαιρίες ἀπὸ ὅ,τι στὸ παρελθόν, καὶ αὐτὸ εἶναι συχνὰ σὲ βάρος ἄλλων συνανθρώπων μας, ποὺ ἔχουν περιορισμένες ἐπιλογὲς ἢ καὶ καμμία ἐπιλογή.

Ἀκούγονται, ἀκόμη, στὶς μέρες μας πολλὲς φωνὲς ἀγωνίας ἀπὸ κάθε κατεύθυνση, ποὺ προειδοποιοῦν ὅτι «τὸ προσωπικὸ μας εἶδωλο ἔχει σημαντικὰ μειωθεῖ», ὅτι «ὁ κοινὸς μας ἀνθρωπισμὸς βρίσκεται ὑπὸ ἀμφισβήτηση», ὅτι «ἡ ζωὴ ποὺ ζοῦμε ἔχει χάσει τὴν ἀξία της». Ἀκούγονται, ἐπιπλέον, ἄλλες φωνὲς ἀγωνίας, ποὺ τονίζουν ὅτι ἡ βαρβαρότητα ἔχει πλέον εἰσέλθει ὀριστικὰ σὲ πολλὰ ἰδρύματα τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι χάσαμε τὶς ἠθικὲς μας ἀξίες καὶ παραδόσεις. Καθ' ἣν στιγμὴν ἔχουμε κάθε εὐκαιρία νὰ ἐξαφανίσουμε τὶς κοινωνικὲς διακρίσεις καὶ κυρίως τὴν ἀκραία φτώχεια τοῦ συνανθρώπου μας, δὲν ἐμπνέουμε τέτοια ἐλπίδα στὸν συνάνθρωπό μας. Δυστυχῶς, συνεχίζουμε νὰ βλέπουμε, ἀδιάκοπα θὰ ἔλεγα, ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα, στρατοὺς καὶ «ἐπιστημονικὰ ὄπλα», γενοκτονίες, ἀδιανομία, διαφθορὰ καὶ ἐγκατάλειψη τοῦ συνανθρώπου μας. Συνεχῶς ἐρχόμαστε ἀντιμέτωποι μὲ πεινασμένους πρόσφυγες καὶ ὁμοιογενοποιημένα, ταπεινωμένα καὶ ὑποβαθμισμένα πρόσωπα.

Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη, καθ' αὐτήν, προφανῶς δὲν ἔχει ὅρια· ὁ ὀρίζοντάς της εὐρύνεται, ὅταν καὶ ὅσο ἡ ἐπιστήμη προ-

χωρεῖ. Ἡ ἐπιστήμη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, τὴν πανανθρώπινη συμμετοχὴ καὶ τὴ χρήση της στὶς τεχνολογικὲς ἐφαρμογὲς γιὰ νέα ἀγαθὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων τῆς κοινωνίας. Ἔτσι, τὰ πάντα σήμερα προσπαθοῦν νὰ εἶναι ἐπιστημονικά – *τὰ πάντα, ὅμως, ΔΕΝ εἶναι ἐπιστημονικά*. Οὔτε ἀκόμη καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς θεωρίες διαρκοῦν γιὰ πάντα. Δὲν ἀντιτίθεται ἡ σημερινὴ κοινωνία στὴν ἐπιστήμη, πολλοί, ὅμως, συνάνθρωποί μας ἀντιτίθενται σὲ μιὰ *τεχνολογικὴ ζωὴ* καὶ θεωροῦν ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ὁ μόνος δρόμος πρὸς τὴ γνώση. *Φοβοῦνται, ὡς ἄκρως ἐπικίνδυνη, μιὰ κοινωνία ποὺ θὰ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς ἐπιστήμης*.

Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ τεχνολογία ἔχουν ἄρρηκτα διασυνδέσει τοὺς λαοὺς τῆς Γῆς, καὶ ἡ ἐπιστήμη φαίνεται ἔτοιμη νὰ ἀλλάξει τὴ σκοπιὰ τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἑαυτό του καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸν συνάνθρωπό του. Μάλιστα, φοβίζει τὸν σημερινὸ ἄνθρωπο τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔχει θέσει τὴν ἰσχύ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου στὰ χέρια ἑνὸς σχετικὰ μικροῦ ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, *τῶν τεχνοκρατῶν*. Διερωτᾶται, συνεπῶς, κανεὶς ἐὰν ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση ταυτίζονται πλέον μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἔρευνα τῆς ἐπιστήμης γιὰ τὴν ἀλήθεια. *Δὲν εἶναι πιὰ δυνατόν νὰ διαχωρίσει κανεὶς τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση ἀπὸ τὴ συνείδηση καὶ τὴν ἐπιστη-*

μονική πρόοδο από τις συνέπειές της. Άνεξάρτητα, η έλευθερία του ανθρώπου φαίνεται να λιγοστεύει, όσο η γνώση και η έμπειρία του αυξάνονται.

Ιδιαίτερα σήμερα, χάσαμε, σε ένα μεγάλο βαθμό, τη σθεναρή επιδίωξη, τη συνήθεια, θά έλεγα, της αλήθειας, και διερωτάται κανείς αν σταδιακή ή επιστήμη έγινε όχι μόνο η κύρια πηγή πρωτοποριακής γνώσης για τον φυσικό κόσμο, αλλά, σταδιακά, και για την ήθική συμπεριφορά του ανθρώπου. Η επιστήμη σήμερα παρουσιάζεται, σε αντίθεση με το παρελθόν, ως άκρως αντικειμενική, ενώ η θρησκεία παρουσιάζεται ως άκρως υποκειμενική. Πολλοί επιστήμονες όμολογούν ότι ο Θεός της πίστης τους είναι επίσης και ο θεός της ίδιας της επιστήμης, στον οποίο μπορεί κανείς να προσευχηθεί στο εργαστήριο, στην εκκλησία και όπουδήποτε. Πολλοί άλλοι επιστήμονες, ωστόσο, διακηρύττουν σε κάθε ευκαιρία την άθεϊα τους.

Διαφαίνεται, λοιπόν, μια κρίση στην επιστήμη, που προέρχεται ίσως από την έλλειψη κατανόησής της από την ευρύτερη κοινωνία. Έν πολλοίς, αυτό οφείλεται στην ανυπαρξία ενός ανοικτού διαλόγου μεταξύ της επιστημονικής κοινότητας και της ευρύτερης κοινωνίας. Πολλά από τα πλεονεκτήματα της επιστήμης δεν φτάνουν στις κοινωνίες και στους τόπους που τα έχουν μεγαλύτερη ανάγκη. Σήμερα, λόγου χάρι, οι πλουσιώτερες χώρες του κόσμου καταναλώνουν το 85% των προϊόντων/άγαθων που διατίθενται, ενώ ένα μεγάλο μέρος των έπιτευγμάτων της επιστήμης οδηγεί σε άρνητικές και βίαιες χρήσεις, και δεν κατανοείται από την κοινωνία.

Μερικά από τα πλέον διακριτά χαρακτηριστικά του πολιτισμού των τελευταίων δύο αιώνων που είναι άμεσα συνδεδεμένα με τις έπιπτώσεις της επιστήμης και της επιστημονικής τεχνολογίας στην

κοινωνία είναι και τα εξής:

- η αύξηση της κοινωνικής πολυπλοκότητας,

- η αύξηση του πληθυσμού της γης και των αστικών κέντρων,

- η αύξηση των έπιπτώσεων της έπιστήμης και της επιστημονικής τεχνολογίας στον άνθρωπο,

- η αύξηση της μόλυνσης του περιβάλλοντος και η κλιματική αλλαγή,

- η αύξηση του χάσματος μεταξύ των ενεργειακά πλούσιων και των ενεργειακά φτωχών λαών,

- η αύξηση της κατανάλωσης ενέργειας και του ρόλου της ενέργειας ως βασικού στοιχείου του σύγχρονου πολιτισμού, και

- η αύξηση της άρνητικής χρήσης της ενέργειας (χρήση της ενέργειας για καταστρεπτικούς σκοπούς). Δεν είναι πλέον δυνατόν να διαχωρίσει κανείς την επιστημονική γνώση από τη συνείδηση και την ήθική, να διαχωρίσει κανείς την επιστημονική πρόοδο από τις συνέπειές της.

Παρά ταύτα, ο σύγχρονος πολιτισμός υποβαστάζει την επιστήμη και την επιστημονική τεχνολογία, τα έπιτεύγματα των οποίων έδωσαν φωνή στον καταπιεσμένο άνθρωπο σε πολλά μέρη της Γης. *‘Ο σημερινός άνθρωπος δύσκολα μπορεί να φανταστεί την κοινωνία του μέλλοντος χωρίς την επιστήμη.* *‘Ο σημερινός άνθρωπος, όμως, διακατέχεται από ένα σοβαρό προβληματισμό για την ίδια την επιστήμη. Σημαντικό μέρος της ανθρωπότητας σήμερα φοβάται ότι ο επιστήμονας επιχειρεί να έπιβληθεί στη σύγχρονη κοινωνία. Και η αντίπαράθεση μεταξύ της επιστήμης και των παραδοσιακών αρχών και αξιών της κοινωνίας όξύνεται με την πάροδο του χρόνου. Πρέπει όμως να τονιστεί και να κατανοηθεί καλύτερα ότι δεν είναι η επιστήμη και η επιστημονική τεχνολογία που λογοδοτούν για τις έπιλογές που κάνει ο άνθρωπος· ο ίδιος ο άνθρωπος*

είναι εκείνος που κάνει τις επιλογές, οί όποίες είτε εμπλουτίζουν είτε μειώνουν την ποιότητα της ζωής.

Χαρακτηριστικά, ό Stanley Hoffman [1] ύποστηρίζει ότι ό αιώνας της επιστημονικής τεχνολογίας που διανύσαμε (ό 20^{ος}) μās έφερε κοντά στον συνάνθρωπό μας όχι ως αδελφούς, αλλά ως συναγωνιστές:

Παρατηρείται, επίσης, σήμερα, ότι τó πλέον έντυπωσιακό χαρακτηριστικό γνώρισμα της επιστήμης του 20^{ου} αϊ. είναι ό έντυπωσιακός συγκερασμός, ή σύντηξη, άν θέλετε, των παραδοσιακών άνεξάρτητων πεδίων της Φυσικής, της Χημείας και της Βιολογίας σε ένα κλάδο, τή *Μοριακή Βιολογία*, σε ένα επιστημονικό πεδίο

Διαφαίνεται μιá κρίση στην επιστήμη, που προέρχεται ίσως από την έλλειψη κατανόησής της από την εύρύτερη κοινωνία. Έν πολλοίς, αυτό όφείλεται στην άνυπαρξία ένός άνοικτοϋ διαλόγου μεταξύ της επιστημονικής κοινότητας και της εύρύτερης κοινωνίας. Πολλά από τὰ πλεονεκτήματα της επιστήμης δέν φτάνουν στις κοινωνίες και στους τόπους που τὰ έχουν μεγαλύτερη άνάγκη. Σήμερα, λόγω χάρη, οί πλουσιότερες χώρες του κόσμου καταναλώνουν τó 85% των προϊόντων/άγαθών που διατίθενται, ένω ένα μεγάλο μέρος των έπιτευγμάτων της επιστήμης όδηγεϊ σε άρνητικές και βίαιες χρήσεις, και δέν κατανοείται από την κοινωνία.

και τó χειρότερο, μās έφερε άκόμη κοντά στον συνάνθρωπό μας ως έχθρούς. Άλλοι, περαιτέρω, άγωνιούν, γιατί βλέπουν ένα κόσμο γεμάτο από φόβο, παγκόσμιας κλίμακας φόβο, φόβο παντοϋ. Ός άποτέλεσμα, ή διεθνής κοινωνία, γράφει ό Hofmann, μοιάζει σαν να βρίσκεται σε κατάσταση έκτεταμένου πολέμου, όπου ό καθένας μας βρίσκεται άντιμέτωπος με όλους τούς συνανθρώπους του – «όπου ό κάθε άνθρωπος είναι έχθρός του κάθε άλλου ανθρώπου». Διαφαίνεται, λοιπόν, έπιτακτική ή άνάγκη να άπελευθερωθεί ό άνθρωπος από τόν φόβο. Να άποκτήσουμε τή δυνατότητα και την ίκανότητα να μιλούμε ξανά και άνετα ό ένας στον άλλο. Να άφουγκρασθοϋμε επί τέλους τὰ λόγια του Ίωάννη του Εϋαγγελιστῆ, ότι ό φόβος είναι άσυμβίβαστος με την άγάπη.

που άσχολεϊται με τί «Μοριακή Βάση της Ζωής». Παράλληλα, όμως, παρατηρείται και ή αντίθετη τάση, ή τάση για έξειδίκευση του επιστήμονα, που όδήγησε στον περαιτέρω κατακερματισμό της επιστήμης και στα στενά πεδία της γνώσης, έτσι ώστε οί διάφοροι επιστημονικοί κλάδοι να μην επικοινωνούν πλέον έπαρκώς ό ένας με τόν άλλο, και να γίνονται, πολλές φορές, άσύμφωνοι μεταξύ τους. Η επέκταση και ό κατακερματισμός της επιστήμης συνιστούν έμπόδιο στην άποτελεσματικότητα της επιστήμης. Πολλοί στην κοινωνία αισθάνονται ότι ή επιστήμη δέν βρίσκεται πλέον στα χέρια των επιστημόνων, και τέτοιες άντιλήψεις περιορίζουν άρνητικά την επιστήμη. Άρχισαν, θά έλεγα, κυρίως πριν από 80 περίπου χρόνια, από τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και από τούς

φυσικούς επιστήμονες, που μόνοι εκείνοι ήξεραν τότε να κατασκευάζουν ατομικές βόμβες, και συνεχίζουν σήμερα με τους επιστήμονες άλλων κλάδων, κυρίως των βιολόγων, και μάλιστα των βιολόγων σε απολυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα.

Οι επιστήμονες σήμερα θεωρούν ως δεδομένο ότι ζούμε σε ένα λογικό και οργανωμένο φυσικό κόσμο, που βρίσκεται κάτω από την επίρεια ακριβών νόμων, οι οποίοι δύνανται να ανακαλυφθούν από την ανθρώπινη λογική και την επιστημονική έρευνα. Οι νόμοι της φύσης, ισχύουν, λένε, σε όλη την επιστήμη· φρονώ ότι δεν ισχύουν, όμως, και για τὸ κάθε τι που υπάρχει. Ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ἀπαιτεῖ νὰ ἀποδεχθῆ κανεὶς τὴν ἀλλαγὴ· ποῖα ὁμῶς ἀλλαγὴ; Αὐτὴν ποὺ ὑποστη-

2. Ἡ Ἐπαγωγικὴ Μέθοδος τῆς Φυσικῆς Ἐπιστήμης

Ἐπαγωγικά, κυρίως ὁ φυσικὸς ἐπιστήμονας ὁδηγήθηκε στὴ μελέτη τοῦ μικρόκοσμου καὶ στὴν ἀπομονωμένη κατάστασι τῶν μικροσκοπικῶν σωματιδίων του. Μελέτησε ἐπαγωγικά καὶ σὲ βάθος τὶς ιδιότητες τοῦ μικρόκοσμου καὶ συνήγαγε τοὺς βασικοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὴ συμπεριφορὰ του, καί, ἀκολουθῶς, προσπάθησε νὰ προχωρήσει ἀπὸ αὐτὴ τὴ γνώση στὰ ἐπὶ μέρους συστατικὰ τοῦ μικρόκοσμου, ὁμῶς, περιορίστηκε ὁ ἐπιστήμονας τοῦλάχιστον κατὰ δύο οὐσιώδεις τρόπους: (1) στὴ φυσικὴ ὕλη καὶ (2) στὰ μετρήσιμα στοιχεῖα τοῦ ὕλικου (τοῦ φυσικοῦ) κόσμου, πῶς καὶ γιατί ὑπάρχει, καὶ πῶς καὶ γιατί ἔχει τὶς ιδιότητες καὶ τοὺς νόμους ποὺ ἔχει. Καὶ παρατήρησε

Παρατήρησε ὁ ἐπιστήμονας ὅτι τὸ ὅλον δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθῆ μὲ τὸ ἄθροισμα τῆς γνώσης τῶν ἐπὶ μέρους συστατικῶν του. Παρατήρησε ὅτι οἱ νόμοι τῆς ἐπαγωγικῆς ἐπιστήμης δὲν ἐξηγοῦν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς. Ὅλα τὰ ἐπεξηγηματικὰ βέλη ΔΕΝ δείχνουν πρὸς τὰ κάτω..., ὅπως, ἀντίθετα, ἰσχυρίστηκε ὁ φυσικὸς Steven Weinberg.

ρίζουν πολλοὶ ἐπιστήμονες, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος καὶ ἡ ἐπιστήμη γενικότερα ἔχουν ἀντικαταστήσει τὴν ιδέα τοῦ Θεοῦ; Ἡ μίπως ἐκείνη τῆς γενετικῆς μηχανικῆς, ὅπου, ἐνῶ διαμαρτυρόμαστε ὅτι οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους διαχειριζόμαστε τὴ φύση μᾶς ὀδήγησαν στὴν καταστροφὴ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, θέλουμε σήμερα νὰ τοὺς ἐπεκτείνουμε στὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, ὥστε νὰ τὸν καταστρέψουμε κι αὐτόν, δημιουργώντας χίμαιρες ἀπὸ ὁμορφες ἀνθρώπινες ὑπάρξεις;

Ἄς δοῦμε, λοιπόν, τί λέει ἡ Ἐπαγωγικὴ Μέθοδος τῆς Φυσικῆς Ἐπιστήμης.

ὁ ἐπιστήμονας ὅτι τὸ ὅλον δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθῆ μὲ τὸ ἄθροισμα τῆς γνώσης τῶν ἐπὶ μέρους συστατικῶν του. Παρατήρησε ὅτι οἱ νόμοι τῆς ἐπαγωγικῆς ἐπιστήμης δὲν ἐξηγοῦν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς. Ὅλα τὰ ἐπεξηγηματικὰ βέλη ΔΕΝ δείχνουν πρὸς τὰ κάτω..., ὅπως, ἀντίθετα, ἰσχυρίστηκε ὁ φυσικὸς Steven Weinberg [2].

Ἡ συνεχιζόμενη μελέτη τῆς πολυπλοκότητας (complexity)[3] κάνει τὴν ἐπαγωγικὴ ἐπιστήμη ἐνήμερη γιὰ τὸ ὅτι, ὅσες λεπτομέρειες καὶ νὰ ἀνακαλυφθοῦν καὶ ὅση κατανόηση καὶ νὰ ἐπιτευχθεῖ, πάντοτε θὰ ὑπάρχουν ἄγνωστοι παρὰ-

Ἐνῶ ἡ ἐπαγωγικὴ ἔρευνα συνεχίζεται στὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, παρατηρεῖται πρωτοποριακὴ ἐργασία καὶ σημαντικὴ πρόοδος στὴν ἀντίθετη μεθόριον, ἐκείνη τῆς Φυσικῆς, τῆς Χημείας καὶ τῆς Βιολογίας, ὅπου ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ κατανόηση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὰ σωματῖα τοῦ μικρόκοσμου συναρμολογοῦνται, ὥστε τὰ σύνθετα σώματα (οἱ σύνθετες δομές) ποὺ προκύπτουν νὰ λειτουργοῦν ὡς ὀλοκληρωμένα πολὺπλοκα σύνολα, ὡς ξεχωριστὲς ὀντότητες. Ἐδῶ, ὅπως τονίζει ὁ καθηγητῆς Davies, οἱ κύριες ἔννοιες, οἱ κύριες παράμετροι, εἶναι ἡ πολυπλοκότητα (complexity), ἀντὶ ἡ ἀπλότητα, καὶ ἡ καταπληκτικὴ ὀργάνωση καὶ ιδιότητες τῶν σύνθετων δομῶν. Πολλοὶ ἐπιστήμονες (λ.χ., ὁ Anderson, ὁ Laughlin, ὁ Davies, ὁ Kaufmann) παρατηροῦν ὅτι ἡ πολυπλοκότητα εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ τάση τῆς φύσης γιὰ αὐτο-ὀργάνωση· δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ συνδυασμοῦ πολλῶν ἀπλῶν φαινομένων, ποὺ λαμβάνουν χώρα σὲ ἓνα πιὸ στοιχειῶδες ἐπίπεδο.

γοντες πέραν τοῦ συνόλου τῆς γνώσης ποὺ ἀποκτᾶται. Ὁ φυσικὸς ἐπιστήμονας γνωρίζει ὅτι οἱ δομές τῶν ὑλικῶν σωματιδίων καὶ τὰ φαινόμενα στὴ φύση στὸ ὑπο-ατομικὸ ἐπίπεδο τῆς ὕλης ἀφοροῦν δομοστοιχειωτά (modular), ἐναλλάξιμα, διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμενα καὶ ἀδιάκοπα ὁμοιογενῆ σωματῖδια. *Ἡ ἰσχὺς ἐνὸς φυσικοῦ νόμου, ἐπομένως, ἐξετάζεται μὲ τὴν ἐφαρμογὴ του σὲ ἓνα σύνολο ὁμοίων σωματιδίων.* Αὐτὸ ὅμως δὲν ἰσχύει γιὰ τὴ μακροσκοπικὴ κλίμακα, ὅπου ὑπάρχει ἀμέτρητη πολυπλοκότητα, ποικιλία καὶ διαφοροποίηση. Ὑπάρχει, ἐπομένως, μία οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῆς φύσης στὸ ὑπο-ατομικὸ καὶ τὸ μακροσκοπικὸ ἐπίπεδο, ἡ ὁποία πρέπει νὰ μελετηθεῖ καὶ νὰ ἐξηγηθεῖ ἐπιστημονικά. Ὅσο, ὅμως, μελετᾶμε συστήματα μεγαλύτερης πολυπλοκότητας, τόσο ἡ ἔννοια τῆς τάξης ὁμοίων συνόλων σωματιδίων γίνεται λιγότερο σχετικὴ, γιὰτὶ μία ἀπὸ τὶς οὐσιώδεις ιδιότητες ἐνὸς πολὺπλοκου καὶ ὀργανω-

μένου συστήματος εἶναι ἡ μοναδικότητά του (*its uniqueness*)[5].

Καὶ ἐνῶ αὐτὴ ἡ ἐπαγωγικὴ ἔρευνα συνεχίζεται στὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, παρατηρεῖται πρωτοποριακὴ ἐργασία καὶ σημαντικὴ πρόοδος στὴν ἀντίθετη μεθόριον, ἐκείνη τῆς Φυσικῆς, τῆς Χημείας καὶ τῆς Βιολογίας, ὅπου ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ κατανόηση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὰ σωματῖα τοῦ μικρόκοσμου συναρμολογοῦνται, ὥστε τὰ σύνθετα σώματα (οἱ σύνθετες δομές) ποὺ προκύπτουν νὰ λειτουργοῦν ὡς ὀλοκληρωμένα πολὺπλοκα σύνολα, ὡς ξεχωριστὲς ὀντότητες. Ἐδῶ, ὅπως τονίζει ὁ καθηγητῆς Davies [5], οἱ κύριες ἔννοιες, οἱ κύριες παράμετροι, εἶναι ἡ πολυπλοκότητα (complexity), ἀντὶ ἡ ἀπλότητα, καὶ ἡ καταπληκτικὴ ὀργάνωση καὶ ιδιότητες τῶν σύνθετων δομῶν.

Πολλοὶ ἐπιστήμονες (λ.χ., ὁ Anderson [6], ὁ Laughlin [7], ὁ Davies [5], ὁ Kaufmann [8]) παρατηροῦν ὅτι ἡ πολυπλοκότητα εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ τάση τῆς

φύσης για αυτο-οργάνωση· δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ συνδυασμοῦ πολλῶν ἀπλῶν φαινομένων, ποὺ λαμβάνουν χώρα σὲ ἓνα πιδὸ στοιχειώδες ἐπίπεδο. Ἡ αὐτο-οργάνωση τῆς ὕλης αὐξάνεται σταθερά, καὶ ἡ ὕλη γίνεται συνεχῶς πιδὸ πολὺπλοκῆ. *Κάθε ἐπίπεδο πολυπλοκότητας, ἐπομένως, ἔχει τοὺς δικούς του νόμους.*

Ὡστόσο, τὰ τελικὰ ἐρωτήματα παραμένουν ἀναπάντητα, πέραν τοῦ σκοποῦ τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης, ὅπως αὐτὴ συνήθως ὀρίζεται. Ποιὸς εἶναι ὁ μηχανισμὸς μετὸν ὁποῖο ἡ ὕλη ἐπιδρᾷ στὸν νοῦ τοῦ

ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ ζῶο ποὺ μπορεῖ νὰ διερευνᾷ τὰ δικά του κριτήρια, γιὰ νὰ κατανοήσει πῶς ἡ φύση καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι συνδεδεμένα σὲ μία ἐνότητα. Εἶναι, ἀκόμη, ὁ ἄνθρωπος τὸ μόνο ζῶο ποὺ γνωρίζει ὅτι ἡ φυσικὴ πραγματικότητα περιλαμβάνει καὶ περιορίζει τὸν ἑαυτό του, τὶς ἐνέργειες τῆς συνείδησης καὶ τοῦ νοῦ του. Καὶ διαφέρει ριζικὰ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα, γιὰτὶ ἐπικοινωνεῖ μετὸς συνανθρώπων του καὶ εἶναι φορέας τῆς ἐλευθερίας, προικισμένος μετὸ πνευματικὴν. *Ἡ ὑψιστὴ πρόκληση τοῦ πολυ-*

Ζοῦμε σὲ ἓνα σύμπαν διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ περιγράφει ἡ ἐπαγωγικὴ μέθοδος τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἐνῶ αὐτὴ ἡ ἐπαγωγικὴ διερεύνηση συνεχίζεται στὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, σημαντικὴ πρόοδος λαμβάνει χώρα στὴ μεθόριο τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Βιολογικῆς ἐπιστήμης, ὅπου σκοπὸς εἶναι ἡ κατανόηση ὅχι τοῦ ἀπὸ τί ἀποτελοῦνται τὰ διάφορα ἀντικείμενα (ὀργανικὰ ἢ ἀνὀργανα), ἀλλὰ τοῦ πῶς τὰ ἐπὶ μέρους μέρη των συναρμολογοῦνται καὶ λειτουργοῦν ὡς ὀλοκληρωμένα σύνολα. Καὶ ἐδῶ, οἱ κύριες ἔννοιες δὲν εἶναι πλέον ἡ ἀπλότητα, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, ἡ πολυπλοκότητα, ἡ ὀργάνωση, ἡ πληροφορία καὶ οἱ νέες, ἀναδυόμενες ιδιότητες τῆς ὕλης.

ἀνθρώπου, καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἐπιδρᾷ στὴν ὕλη; Ἐπιδρᾷ πράγματι ὁ νοῦς στὴν ὕλη, σὲ ἀντίθεση μετὸ τὶς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς ἐπαγωγικῆς φυσικῆς; Ὑπάρχουν ὄντως δύο αἰτίες κίνησης στὸν ὕλικὸ κόσμο, μία ποὺ ὀφείλεται στὶς συνήθειες ὕλικές ἀντιδράσεις, καὶ μία ἄλλη, ποὺ ὀφείλεται σὲ διανοητικὲς διαδικασίες; Ὁ ἄνθρωπος σηματοδοτεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐποχῆς τῆς διανόησης καὶ τῆς συνείδησης. Τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ κάνει τὸν ἄνθρωπο τόσο μοναδικὸ ζῶο ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ζῶα; Ἐνα ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος

τισμοῦ, ἐπομένως, εἶναι ἡ προστασία τῆς ἀνθρωπότητας καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς.

Τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἀνὀργανη καὶ ἡ ὀργανικὴ ὕλη ὑπόκεινται καὶ οἱ δύο στὶς ἴδιες δυνάμεις δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένο ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἡ ἐπαγωγικὴ μέθοδος ἀδυνατεῖ νὰ ἀναγνωρίσει ὅτι κάθε στάθμη πολυπλοκότητας ἐνὸς βιολογικοῦ συστήματος ἔχει νέες ιδιότητες, ποὺ ἀπαιτοῦν νέες ἐπεξηγηματικὲς ἀρχές, οἱ ὀποῖες εἶναι ἄγνωστες στὴν ἐπαγωγικὴ φυσικὴ ἐπιστήμη. Πιδὸ ἀπλᾶ: *Οἱ νόμοι τῆς ἐπαγωγικῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐξηγήσουν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς.*

Ανεξάρτητα, *ή αρχή τῆς συνείδησης –ὅπως καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς– δὲν ἔχουν ἐρμηνευθεῖ ἀπὸ τῆ μέθοδο τῆς ἐπιστήμης.* Ἡ συνείδηση εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ προσώπου, ἡ δὲ ἀνθρώπινη ὑπαρξη, ἡ ζωή, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἐπιστημονικὸ φαινόμενο, ὅπως πολλοὶ ἐπιστήμονες στὶς βιολογικὲς κυρίως ἐπιστῆμες ὑποστηρίζουν, *χωρὶς ὅμως νὰ τὸ ἀποδεικνύουν.* Ἡ ζωή, ἀκόμη καὶ στὰ βακτήρια, εἶναι ἀρκετὰ πολύπλοκη, γιὰ νὰ ἔχει γίνῃ τυχαία. Πόσο μᾶλλον ὁ ἐνσυνείδητος ἑαυτὸς τοῦ ἀνθρώπου!

Ἡ ἐπικρατοῦσα ἄποψη μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων εἶναι ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ φυ-

σημαντικὸ, γατι αὐτὸ ποὺ πιστεύουμε γιὰ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ἐπιηρεάζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συμπεριφερόμαστε σ' αὐτόν, ἐπιηρεάζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συμπεριφερόμαστε στὸν συνάνθρωπό μας. Ἡ κατανόηση τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὡς διαχωρισμένου σὲ διακριτὲς κατηγορίες εἶναι βασικὴ ὀργανωτικὴ ἀρχὴ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπιβάλλει τὴ διατήρηση αὐτοῦ τοῦ διαχωρισμοῦ. Αὐτὸς ἦταν, λοιπόν, ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ *χίμαιρες* στὴν Ἑλληνικὴ μυθολογία ἦταν *τέρατα*. Πῶς ἀλλιῶς θὰ περιγράψει κανεὶς ἓνα ἀρνὶ ἢ μιὰ αἶγα μὲ ἀνθρώπινο πρόσωπο; Θεωρῶ, λοιπόν, ὅτι στὶς μέρες μας ἔχουμε

Τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἀνόργανη καὶ ἡ ὀργανικὴ ὕλη ὑπόκεινται καὶ οἱ δύο στὶς ἴδιες δυνάμεις δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένο ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἡ ἐπαγωγικὴ μέθοδος ἀδυνατεῖ νὰ ἀναγνωρίσει ὅτι κάθε στάθμη πολυπλοκότητας ἑνὸς βιολογικοῦ συστήματος ἔχει νέες ιδιότητες, ποὺ ἀπαιτοῦν νέες ἐπεξηγηματικὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες εἶναι ἄγνωστες στὴν ἐπαγωγικὴ φυσικὴ ἐπιστήμη. Πιὸ ἀπλᾶ: Οἱ νόμοι τῆς ἐπαγωγικῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐξηγήσουν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς.

σικὴ ἂν καὶ ἀπίθανη κατάσταση τῆς ὕλης. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἐπιστημονικὰ ἀποδεδειγμένο, *οὔτε ἔχει ἀποδειχθεῖ πῶς ἀπὸ τὴν ἀνόργανο ὕλη προέκυψαν ἡ πρώτη ὀργανικὴ ὕλη καὶ οἱ πρῶτοι ὀργανισμοί.* Διακριτικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπόδειξη. Καί, ἐν προκειμένῳ, τέτοια ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξη δὲν ὑπάρχει.

Τόσο ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ὅσο καὶ ὁ ἐνσυνείδητος ἑαυτὸς μας, βρίσκονται καὶ ἐκτὸς τῆς Δαρβινικῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας. Ἡ μόνη βεβαιότητα ποὺ ἔχουμε, γράφει ὁ βιολόγος Sir John Eccles [9], εἶναι ὅτι εἴμαστε ζωντανὰ ὄντα, μοναδικά, ἐνσυνείδητα, ἀνεπανάληπτα. Καὶ τοῦτο εἶναι

ἓνα διαφορετικὸ εἶδος ἀκραίου ἐπαγωγισμοῦ: αὐτὴ τὴ φορὰ, μᾶς λένε μὲ ἔμφαση, *«εἶστε τὰ γονιδιά σας καὶ τίποτε ἄλλο»* [10]. *Ἀπόδειξη ζητᾶμε, κύριοι συνάδελφοι, καὶ μάλιστα ἐπιστημονικὴ.* Ἄλλοι συνάδελφοι ἐρωτοῦν, *«καὶ τί εἶναι τὸ γονίδιο;»* [11]. Καὶ ἐνῶ δὲν γνωρίζουμε ἐπιστημονικὰ ἀπὸ ποῦ προῆλθε ἡ φυσικὴ ἐνέργεια στὴν ἀρχὴ τῆς δημιουργίας, παραμένουσιν ἴσως ἄγνωστες ἀκόμη πολλὲς μορφές τῆς, πολλοὶ μετασχηματισμοὶ καὶ πολλὲς ροές αὐτῆς τῆς φυσικῆς ἐνέργειας, καὶ ιδιαίτερα οἱ μετασχηματισμοὶ τῆς ἐνέργειας ποὺ ἀφοροῦν στὴ μὴ φυσικὴ πραγματικότητα ὅπως τὴ συνείδηση, τὸν νοῦ, τὴν ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου [12]. Ἡ

ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνεύσει ἀπὸ ποῦ προῦλθε ἡ ἀρχικὴ ἐνέργεια ἢ ὅλες οἱ γνωστὲς καὶ οἱ ἀγνωστες μορφές τῆς [12, 13].

Ἡ ἐπιστήμη, ὑποστηρίζουν πολλοὶ ἐπιστήμονες, δὲν εἰσπνέεται τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἀγνωστῆς, τυχαίας ἀνθρώπινης πραγματικότητας. Ἡ ἐπιστήμη ἔχει τὰ δικά τῆς ὄρια, ποῦ δὲν μποροῦν νὰ εἶναι δικαιολογία γιὰ τὴ θρησκεία. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ δικαιολογηθεῖ μὲ ἄλλο τρόπο: γιὰ τὸν πιστὸ ἄνθρωπο, ὁ Θεὸς εἶναι προσωπικὴ ὄντοτητα, ὁ δημιουργός, ὁ φίλος, ὁ πατέρας, αὐτὸς ποῦ σκορπᾷ ἀγάπην, αὐτὸς ποῦ ὑπόσχεται αἰωνιότητα καὶ ἀθανασία.

στὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, σημαντικὴ πρόοδος λαμβάνει χώρα στὴ μεθόριον τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Βιολογικῆς ἐπιστήμης, ὅπου σκοπὸς εἶναι ἡ κατανόηση ὄχι τοῦ ἀπὸ τί ἀποτελοῦνται τὰ διάφορα ἀντικείμενα (ὄργανικὰ ἢ ἀνόργανα), ἀλλὰ τοῦ πῶς τὰ ἐπὶ μέρους μέρη τῶν συναρμοζοῦνται καὶ λειτουργοῦν ὡς ὁλοκληρωμένα σύνολα. Καὶ ἐδῶ, οἱ κύριες ἐννοιες δὲν εἶναι πλέον ἡ ἀπλότητα, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, ἡ πολυπλοκότητα, ἡ ὀργάνωση, ἡ πληροφορία καὶ οἱ νέες, ἀναδυόμενες ιδιότητες τῆς ὕλης. Ὑπάρχουν νόμοι ποῦ ἀφοροῦν τὴ συμπεριφορὰ τῆς ὀργάνωσης, τῆς πληροφορίας, τῆς πολυπλοκότητας, οἱ ὁποῖοι

Δύο ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν ζώντων ὀργανισμῶν ποῦ ἀπαιτοῦν αὔξηση τῆς ἐνέργειάς τους καὶ ἐλάττωση τῆς ἐντροπίας τους (αὔξηση τῆς ἀρνητικῆς ἐντροπίας – τῆς negentropy) εἶναι ἡ πολυπλοκότητα καὶ ἡ ὀργάνωσή τους. Ἡ τάση γιὰ αὔξηση τῆς πολυπλοκότητας ὀδηγεῖ στὴν αὔξηση τῆς διαφοροποίησης. Ὁ ἀριθμὸς τῶν δυνατῶν νέων δομῶν αὐξάνει τοὺς δυνατοὺς τρόπους ἀντιδράσεων τους, καὶ ἐπομένως τὶς δυνατότητες νέων δομῶν καὶ συστημάτων (emergence).

Ἡ πίστη καὶ ἡ θρησκεία, ἔχει λεχθεῖ, προβάλλουν τὴν ὠραιότητα τοῦ προσώπου. Ἡ θρησκεία δὲν συμπληρώνει τὴν ἐπιστήμη· ἡ θρησκεία συμπληρώνει τὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπου.

3. Ἡ Ὀλιστικὴ Μέθοδος τῆς Ἐπιστήμης

Ὅπως ἤδη ἀνέφερα, ἡ πίστη στὴν «ἀπλότητα» τοῦ φυσικοῦ κόσμου, στὴ μικροσκοπικὴ κλίμακα, ἀνίκει, σύμφωνα μὲ πολλοὺς ἐπιστήμονες, στὸ παρελθόν. Ζοῦμε σὲ ἓνα σύμπαν διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ περιγράφει ἡ ἐπαγωγικὴ μέθοδος τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἐνῶ αὐτὴ ἡ ἐπαγωγικὴ διερεύνηση συνεχίζεται

εἶναι θεμελιακοί, διότι δὲν δύνανται λογικὰ νὰ ἀναχθοῦν στοὺς νόμους τῆς ἐπαγωγικῆς φυσικῆς.

Εἴμαστε, ἀλλὰ συνεχῶς ἀλλάζουμε κάτω ἀπὸ τὴν ἀέναν καὶ τὴν κρίσιμην ἀλλαγὴ τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Μάλιστα, δὲν ὑπάρχει καθαρὴ κατάσταση τοῦ «εἶναι», τοῦ ὑπάρχειν (τοῦ being), διότι αὐτὸ ποῦ ὑπάρχει πάντοτε καὶ συνεχῶς γίνεται. Τὰ πάντα συνεχῶς κινοῦνται, τὰ πάντα συνεχῶς ἀλλάζουν, ἔλεγε πρὶν ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες ὁ Ἡράκλειτος. Ἡ δραστηριότητα τῆς ὕλης συνιστᾷ τὴ μοναδικότητα τῆς ὑπαρξῆς τῆς [14, 15].

Ἡ μὴ ἀναστρεψιμότητα ὅλων τῶν φυσικῶν φαινομένων εἶναι βασικὸ ἐμπει-

ρικό γεγονός. Μόνο μη άναστρέψιμα φαινόμενα συμβάλλουν στην παραγωγή της *έντροπίας*, της *άταξίας*. Η τάξη, όμως, εμφανίζει νέες δομές, που διατηρούνται με την παροχή ενέργειας στο σύστημα, ή όποια επιτρέπει στο σύστημα να κινηθεί ενάντια στην αύξηση της *έντροπίας* και να διατηρήσει τη μορφή του. Δύο από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ζώντων οργανισμών που απαιτούν αύξηση της *ενέργειάς* τους και *ελάττωση* της *έντροπίας* τους (*αύξηση της αρνητικής έντροπίας*

του δομής, και ιδιαίτερα από τις τροχιές των εξωτερικών ηλεκτρονίων των ατόμων, Η και Ο, που το *απαρτίζουν*. Το μόριο του νερού, όμως, έχει δικές του χαρακτηριστικές φυσικές και χημικές ιδιότητες, π.χ., *πολικότητα*, που, αν και οφείλεται στα άτομα που το συγκροτούν και στη στερεοχημική τους διάταξη, δεν αποτελούν ιδιότητες αυτών των ατόμων. Η *πολικότητα* και η γεωμετρική δομή του μορίου του νερού καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τους τρόπους αντίδρασής του με άλλα μόρια.

‘Ο σημερινός άνθρωπος ατενίζει το μέλλον βαριά προβληματισμένος. Τον βασανίζουν πολλά ερωτήματα: Θα διαφυλαχθεί ο άνθρωπος; Θα προστατευτούν οι αξίες του; Θα εξασφαλιστούν τα αναγκαία υλικά και τα αγαθά για τις βασικές ανάγκες του; Θα προστατευτούν η ανθρωπότητα και ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου; Δυστυχώς, ο σημερινός επιστήμονας συχνά συμπεριφέρεται ανταγωνιστικά προς την κοινωνία άκομμη και σε θέματα μη ανταγωνιστικά. Συχνά όμιλει εκ μέρους της επιστήμης σε θέματα επιστημονικά, αλλά και σε θέματα μη επιστημονικά, σκορπίζοντας, για παράδειγμα, κριτική στο πεδίο της πίστης, βασισμένης όχι στην επιστήμη, αλλά στην προσωπική του φιλοσοφία και τις πεποιθήσεις του.

– της *negentropy*) είναι η πολυπλοκότητα και η *οργάνωσή* τους. Η τάση για *αύξηση* της πολυπλοκότητας οδηγεί στην *αύξηση* της διαφοροποίησης. ‘Ο αριθμός των δυνατών νέων δομών *αυξάνει* τους δυνατούς τρόπους *αντιδράσεών* τους, και *επομένως* τις *δυνατότητες* νέων δομών και *συστημάτων* (*emergence*).

‘Ας δοῦμε ένα τυπικό παράδειγμα, ενός πολύ γνωστού μορίου, εκείνου του νερού H₂O [6, 13]. Η συμπεριφορά του μορίου του νερού καθορίζεται από την κυματομηχανική περιγραφή της *άτομικής*

Βάλτε, όμως, μερικά τρισεκατομμύρια τρισεκατομμυρίων μόρια νερού σε ένα ποτήρι, και το σύνολο των μορίων αυτών, το υγρό νερό, αποκτά μια νέα ιδιότητα, *ρευστότητα*, που κανένα από τα μόρια του νερού δεν έχει. Η *ρευστότητα*, τονίζει ο φυσικός Philip Anderson [6, 13] είναι *αναδυόμενη ιδιότητα του νερού*.

4. ‘Ατενίζοντας το μέλλον

‘Ο σημερινός άνθρωπος ατενίζει το μέλλον βαριά προβληματισμένος. Τον βασανίζουν πολλά ερωτήματα: Θα διαφυλα-

χθει ὁ ἄνθρωπος; Θὰ προστατευτοῦν οἱ ἀξίες του; Θὰ ἐξασφαλιστοῦν τὰ ἀναγκαῖα ὕλικά καὶ τὰ ἀγαθὰ γιὰ τὶς βασικὲς ἀνάγκες του; Θὰ προστατευτοῦν ἡ ἀνθρωπότητα καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀνθρώπου;

Δυστυχῶς, ὁ σημερινὸς ἐπιστήμονας συχνὰ συμπεριφέρεται ἀνταγωνιστικὰ πρὸς τὴν κοινωνία ἀκόμη καὶ σὲ θέματα μὴ ἀνταγωνιστικά. Συχνὰ ὀμιλεῖ ἐκ μέρους τῆς ἐπιστήμης σὲ θέματα ἐπιστημονικά, ἀλλὰ καὶ σὲ θέματα μὴ ἐπιστημονικά, σκορπίζοντας, γιὰ παράδειγμα, κριτικὴ στὸ πεδίο τῆς πίστεως, βασισιμῆς ὄχι στὸ ἐπιστήμη, ἀλλὰ στὴν προσωπικὴ του φιλοσοφία καὶ τὶς πεποιθήσεις του, ὅπως, λόγου χάριν, στὴν περιοχὴ τῆς Δαρβινικῆς

μονα περιορίζει, μάλιστα πολλὰ φορὲς ἀνεπανόρθωτα, τὸ κύρος τῶν ἐπιστημόνων καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς κοινωνίας στὴν ἐπιστήμη καὶ στὸν ἐπιστήμονα πρέπει νὰ προστατευθοῦν, καὶ μάλιστα πρέπει, νομίζω, νὰ ἀυξηθοῦν. Καὶ ὁ πλέον ἰσχυρὸς παράγοντας γιὰ τὴν ἐπιτεῦξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἶναι ἡ *αὔξησις τῆς ὑπευθυνότητος τοῦ ἐπιστήμονα*.

Φρονῶ ὅτι οἱ ἐπιστήμονες, ὡς ἐπιστήμονες, ἔχουν καθῆκον νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς φόβους τῆς κοινωνίας μὲ ταπεινοφροσύνη καὶ μὲ σεβασμὸ τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ ἀσχοληθεῖ σοβαρὰ μὲ τὰ σημερινὰ προβλήματα τῆς ἀνθρωπότητας, ἰδιαίτερα μὲ ἐκεῖνα τοῦ πολέμου, τῆς βίας, τῆς παγκό-

Ἔφτασε πλέον ὁ καιρὸς μιᾶς κρίσιμης ἀλλαγῆς στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν τεχνολογία: πρέπει νὰ συνεργασθοῦν συστηματικὰ οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ τεχνολογία μὲ τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες, τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες καὶ τὴν εὐρύτερη κοινωνία.

θεωρίας τῆς ἐξέλιξης. Ἐξίσου ἐνοχλητικὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι συχνὰ οἱ ἐπιστήμονες ἀποποιοῦνται τὴν εὐθύνη τοὺς στοὺς παραδοσιακοὺς κανόνες τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης πρὸς ὄφελος ἐθνικῶν, ἐμπορικῶν καὶ οικονομικῶν συμφερόντων. Καὶ ὅσο τὸ ποσοστὸ τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ἐργάζονται γιὰ κυβερνήσεις καὶ βιομηχανίες αὐξάνει—καὶ ὅσο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιστημόνων ποὺ κτίζουν τὶς δικές τους ἐταιρεῖες αὐξάνει—, τόσο αὐξάνονται καὶ τὰ προβλήματα τῆς ἐλεύθερης διερεύνησης, τῆς ἐπαφῆς τῶν ἐπιστημόνων μὲ ἄλλους συναδέλφους των, καὶ τόσο ἡ ὑπακοή τους στοὺς παραδοσιακοὺς κανόνες τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης ὠχρῶν.

Ὁ ὑποβιβασμὸς τῆς ἐκτίμησης καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς κοινωνίας στὸν ἐπιστή-

μιας πολιτικῆς ἡγεσίας, τῶν σοβαρῶν ἐπιπτώσεων στὸ περιβάλλον, τῆς ἀνέχειας καὶ τῆς ἀνισότητος. Γιὰ ὅλα αὐτά, προφανῶς, μὴ ἰσχυρὴ ἐπιστήμη εἶναι ἀναγκαῖα, ὄχι ὅμως καὶ ἰκανὴ προϋπόθεσις. Γιὰ παράδειγμα, *θὰ ἦταν ἀπάτη, ἂν ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου ἔληγε μὲ τὴ φθορά*. Ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀποφαίνεται γι' αὐτό, γιατί δὲν δίνει τελικὲς ἀπαντήσεις σὲ ἀκραία ἐρωτήματα ποὺ βρίσκονται *πέραν τοῦ χώρου της*.

Ἐπιτρέψτε μου, τελικά, νὰ δώσω μερικὰ παραδείγματα κρίσιμων ἀλλαγῶν ποὺ ἔγιναν τόσο στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου ὅσο καί, ἰδιαίτερα, στὴν ἐπιστήμη. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Van Fraassen [16], πολλὰς *κρίσιμες ἀλλαγές* ἔγιναν στὸν δρόμο ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἴωνία στὴν κλασικὴ Ἑλλάδα. Γιὰ τὸν Ὅμηρο, λόγου χάριν, ἡ οὐσία τῆς

ζωής ήταν ο γυρισμός στην πατρίδα – ο Όδυσσέας έπρεπε να γυρίσει στο σπίτι του, στην Ίθάκη. Για τον Περικλή όμως, μερικούς αιώνες αργότερα, μιὰ ήρωική ζωή όπουδήποτε ήταν αρκετή: κάθε τόπος μπορεί να είναι τιμητικός τάφος για τον άνδρειο και τον έπιφανή άνθρωπο. Ένα άλλο παράδειγμα κρίσιμης αλλαγής ήταν η βασική αλλαγή στη σκέψη των αποστόλων του Ίησου που θεμελίωσε τον Χριστιανισμό. Ο δρόμος που διάνυσε ο Παύλος – από τη Δαμασκό στην Ίερουσαλήμ – ήταν χρονικά και τοπικά πολύ μικρός. Ο Παύλος, όμως, γύρισε στην Ίερουσαλήμ όχι πλέον ως διώκτης, αλλά ως απόστολος του Χριστιανισμού – και αυτό έγινε δεκτό από τους αποστόλους, κυρίως από τον Πέτρο. Έτσι, έντος μιας γενιάς από τον θάνατο του Ίησου, ο Χριστιανισμός έγινε παγκόσμια θρησκεία.

Πολλές κρίσιμες αλλαγές διαμόρφωσαν την ιστορία, έκτοτε, κυρίως την ανθρώπινη σκέψη, τη σχέση του ανθρώπου με τον συνάνθρωπό του και τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Δυστυχώς, οι αυτόνομες αξίες των κουλτούρων του ανθρώπου συνεχώς ωχριούν και αμύνονται για να επιζήσουν: με την πάροδο του χρόνου οδηγούνται στη σύγκρουση με άλλους πολιτισμούς και παύουν να υπάρχουν [17].

Οι κρίσιμες αλλαγές στην επιστήμη είναι πολλές. Δεν ήταν απλώς κρίσιμες αλλαγές στη γνώση του ανθρώπου για τον φυσικό κόσμο που άλλαξε, αλλά και οι ιδέες του ανθρώπου για τη φύση της γνώσης του και της συμπεριφοράς του προς τη φύση και το περιβάλλον. Δύο σημαντικές κρίσιμες αλλαγές στην επιστήμη ήταν: (1) η εισαγωγή της πειραματικής μεθόδου στην περίοδο της Ευρωπαϊκής Αναγέννησης, και (2) στους τελευταίους δύο αιώνες οι όντως έντυπωσιακοί τρόποι με τους οποίους ο άνθρωπος διαχειρίζεται τις ενεργειακές πηγές του και το φυσικό περιβάλλον.

Μεταξύ των πολλών κρίσιμων αλλαγών σήμερα που πρέπει να αντιμετωπίσει σοβαρά ο άνθρωπος, αναφέρω:

- τα πυρηνικά όπλα,
- την περιβαλλοντική κρίση,
- τη γενετική μηχανική και
- τον σεβασμό του ανθρώπου.

Τελικά, ως περάσουμε προς τό «Όλον», στήν «Ολόγτητα».

5. Προς τό Όλον. Διεθνείς Διάλογοι μεταξύ των Θετικών Έπιστημών, της Έπιστημονικής Τεχνολογίας, των Ανθρωπιστικών και των Κοινωνικών Έπιστημών και της Κοινωνίας

Στη συνεδρίαση της Ολομέλειας της Ακαδημίας Αθηνών την 26^η Ιανουαρίου 2023 [18] είχα την τιμή να παρουσιάσω για πρώτη φορά το θέμα αυτό. Πιστεύω για ακράδαντα ότι έφτασε πλέον ο καιρός μιὰς κρίσιμης αλλαγής στην επιστήμη και στην τεχνολογία: *πρέπει να συνεργασθούν συστηματικά οι θετικές επιστήμες και η επιστημονική τεχνολογία με τις ανθρωπιστικές επιστήμες, τις κοινωνικές επιστήμες και την ευρύτερη κοινωνία.*

Πολλοί συνάδελφοι από τις θετικές επιστήμες, τις ανθρωπιστικές και τις κοινωνικές επιστήμες, αλλά και από άλλους φορείς, παρότρυναν την Ακαδημία Αθηνών να οργανώσει τά “international Interdisciplinary Permanent Fora of the Academy of Athens” (τά Διεθνή Διεπιστημονικά Μόνιμα Συνέδρια της Ακαδημίας Αθηνών), όπου επιστήμονες από διάφορες χώρες του κόσμου στις θετικές επιστήμες θα συνεδριάζουν σε μόνιμη βάση, θα συζητούν και θα κατανοούν τά προβλήματά τους και από κοινού θα επικοινωνούν με την ευρύτερη κοινωνία και θα συνεργάζονται μ’ αυτήν για την επίλυση των πολλών σοβαρών προβλημάτων που αντιμετωπίζει η παγκόσμια κοινωνία, λόγω μάλιστα της ταχείας προόδου και εξάπλωσης της σμηρινής επιστημονικής τεχνολογίας.

Ἔθεσα, λοιπόν, ὑπὸ τὴν κρίση τῆς Ὀλομέλειας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὶς 26-1-2023 τὸ ἐρώτημα· ἐὰν θεωροῦσε ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ὁ ἐμβληματικὸς αὐτὸς θεσμὸς διεθνῶς κύρους, θὰ πρέπει

νὰ ἀναλάβει τὸ ἀπαιτητικὸ αὐτὸ ἔργο.

Θεωρῶ ὅτι μὰ τέτοια προσπάθεια εἶναι ὄντως οὐσιώδης καὶ ἀποτελεῖ μὴ μακροχρόνια, κρίσιμη ἀλλαγὴ.

Ὁ ὑποβιβασμὸς τῆς ἐκτίμησης καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς κοινωνίας στὸν ἐπιστήμονα περιορίζει, μάλιστα πολλὰς φορὰς ἀνεπανόρθωτα, τὸ κῦρος τῶν ἐπιστημόνων καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς κοινωνίας στὴν ἐπιστήμη καὶ στὸν ἐπιστήμονα πρέπει νὰ προστατευθοῦν, καὶ μάλιστα πρέπει, νομίζω, νὰ αὐξηθοῦν. Καὶ ὁ πλέον ἰσχυρὸς παράγοντας γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἶναι ἡ αὐξηση τῆς ὑπευθυνότητος τοῦ ἐπιστήμονα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Stanley Hoffman, Thoughts on Fear in Global Society, Social Research 71 (no. 4) Winter 2004. 1-14.
2. Steven Weinberg, Dreams of a Final Theory: The Scientist's Search for the Ultimate Laws of Nature, Random House Inc., New York 1994
3. Peter Coveney and Roger Highfield, Frontiers of Complexity, Ballantine Books, New York 1995.
4. Paul Davies, The Cosmic Blueprint, Templeton Foundation Press, Pennsylvania 1988.
5. Paul Davies, God & the New Physics, Simon & Schuster, Inc., New York 1983.
6. Phillip W. Anderson, More is Different, Science 177, 4 August 1972, pp. 393-396.
7. Robert Laughlin, A Different Universe: The Universe from the Bottom Down, Basic Books, New York 2005.
8. Stuart A. Kauffman, Reinventing the Sacred, Basic Books, New York 2008.
9. John C. Eccles, in Timothy G. L. Robinson (Ed.), The Future of Science-1975 Nobel Conference, John Wiley & Sons, Inc., New York 1977, pp. 98-101.
10. Genes and Behavior, Science 264, 17 June, 1994, p. 1685.
11. Helen Pearson, What is a gene?, Nature 441, 25 May 2006, pp. 399-401.
12. Loucas G. Christophorou, Emerging Dynamics: Science, Energy, Society and Values, Springer 2018.
13. Λουκάς Γ. Χριστοφόρου, Ἐνέργεια – Ἐπιστημονική, Φιλοσοφική καὶ Θεολογική Διάσταση, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 89 Α', 2014.
14. Loucas G. Christophorou, Energy – Scientific, Philosophical, and Theological Dimension, Academy of Athens, Vol. 89 Α', 2014
15. Ilya Prigogine, From Being to Becoming, W. H. Freeman and Company, San Francisco 1980.
16. Louκάς Γ. Χριστοφόρου, Ἡ Ἐπαγωγική Μέθοδος τῆς Φυσικῆς Ἐπιστήμης (Ἀπὸ τὰ Μόρια στὸν Ἄνθρωπο), Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Τ. 82 (2007), ΤΕΥΧ. Α'. Loucas G. Christophorou, The Inductive Method of Physical Science (from Molecules to the Human?), Academy of Athens Vol. 82, Α', 2007.
17. Bas C. Van Fraassen, The Empirical Stance, Yale University Press, New Haven 2002.
18. Francis Fukuyama, Our Posthuman Future, Picador, New York 2002, ISBN 0-312-42171-0
19. Λουκάς Γ. Χριστοφόρου, «Ἀνακοίνωση», Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὴν 26η Ἰανουαρίου 2023. Loucas G. Christophorou, "Announcement" at the Academy of Athens, January 26, 2023.

ΛΟΥΚΑΣ Γ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ
Ἄκαδημαϊκός

2023: ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ¹

Τὸ 2023 συμπληρώνονται 100 χρόνια ἀπὸ τὴ Σύμβαση τῆς Λωζάννης γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν μετὰ ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή.

Στις 30 Ἰανουαρίου 2023 ὑπεγράφη τὸ συγκεκριμένο Πρωτόκολλο στὴν Ἑλβετικὴ πόλη. Στις 24 Ἰουλίου 1923 ὑπεγράφη ἡ τελικὴ Συνθήκη Εἰρήνης τῆς Λωζάννης, ἡ ὁποία καθορίζει τὰ σύνορα τῆς νέας Τουρκίας μετὰ τὴ διάλυση τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ Σύμβαση τῆς Ἀνταλλαγῆς, ἓνα ἀπὸ

τὰ 17 Πρωτόκολλα ποὺ ἀποτελοῦν τὴ γνωστή μας Συνθήκη τῆς Λωζάννης, ἀρχίζει ὡς ἑξῆς:

Ἄρθρον 1

Ἀπὸ τῆς 1^{ης} Μαΐου 1923 θέλει διενεργηθῆ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν Τούρκων ὑπηκόων ἑλληνικοῦ ὀρθοδόξου θρησκευματος, τῶν ἐγκατεστημένων ἐπὶ τῶν τουρκικῶν ἐδαφῶν, καὶ τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων μουσουλμανικοῦ θρησκευματος, τῶν ἐγκατεστημένων ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν.

Τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἔλθωσιν ἵνα ἐγκατασταθῶσιν ἐκ νέου ἐν Τουρκίᾳ ἢ ἀντιστοίχως ἐν Ἑλλάδι, ἀνεὶ τῆς ἀδείας τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἢ ἀντιστοίχως τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Ἄρθρον 2

Δὲν θὰ περιληφθῶσιν εἰς τὴν ἐν τῷ

¹ Τὸ κείμενο ἀποτελεῖ συντεταγμένη ἐκδοχὴ σημαντικὰ ἐκτενέστερης εἰσηγήσεως στὸ πλαίσιο ἐκδηλώσεως τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων στὶς 7 Μαΐου 2023 στὴν Αἴθουσα Ἐκδηλώσεων τῆς Ἀδελφότητας Θεολόγων ἢ «ΖΩΗ» στὴν Ἁγία Παρασκευὴ Ἀττικῆς. Ἡ εἰσήγησις μαγνητοσκοπήθηκε στὸ σύνολό της καὶ ἔχει ἀναρτηθεῖ στὴν ἱστοσελίδα τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων (<https://xee.gr>).

Τὸ 2023 συμπληρώνονται 100 χρόνια ἀπὸ τὴ Σύμβαση τῆς Λωζάννης γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν μετὰ ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή. Στις 30 Ἰανουαρίου 2023 ὑπεγράφη τὸ συγκεκριμένο Πρωτόκολλο στὴν Ἑλβετικὴ πόλη. Στις 24 Ἰουλίου 1923 ὑπεγράφη ἡ τελικὴ Συνθήκη Εἰρήνης τῆς Λωζάννης, ἡ ὁποία καθορίζει τὰ σύνορα τῆς νέας Τουρκίας μετὰ τὴ διάλυση τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας

πρώτω άρθρω προβλεπομένην ανταλλαγίν:

α) Οί Έλληνες κάτοικοι τής Κωνσταντινουπόλεως.

β) Οί Μουσουλμάνοι κάτοικοι τής Δυτικῆς Θράκης.

Θέλουσιν θεωρηθῆ ὡς Έλληνες κάτοικοι τής Κωνσταντινουπόλεως πάντες οί Έλληνες οί ἐγκατεστημένοι ἤδη ἀπὸ τῆς 30^{ης} Ὀκτωβρίου 1918 εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ὡς αὕτη καθορίζεται διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1912.

Θέλουσι θεωρηθῆ ὡς Μουσουλμάνοι κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Θράκης πάντες οί Μουσουλμάνοι οί ἐγκατεστημένοι ἐν τῇ περιοχῇ ἀνατολικῶς τῆς μεθορίου γραμμῆς τῆς καθορισθείσης τῷ 1913 διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου.

Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι ἡ Σύμβαση Ἀνταλλαγῆς ἐξαιρεῖ ἀπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀνταλλαγὴν (μὴ ἀνταλλάξιμοι) τοῦ Έλληνες τοῦ Νομοῦ Κωνσταντινουπόλεως, δηλαδὴ μὴ ἐθνικὴ μειονότητα, καὶ τοὺς Μουσουλμάνους τῆς Δυτικῆς Θράκης, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει ὡς θρησκευτικὴν μειονότητα. Τὰ δικαιώματα τῶν μειονοτήτων αὐτῶν καὶ ὁ τρόπος προστασίας καταγράφονται στὴν τελικὴ Συνθήκη τῆς Λωζάννης τῆς 24.7.1923.

Περὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου δὲν γίνεται σαφὴς ἀναφορὰ οὔτε στὴ Σύμβαση Ἀνταλλαγῆς οὔτε στὴν τελικὴ Συνθήκη. Ὁ Τοῦρκος ἐκπρόσωπος Μουσταφᾶ Ἰσμετ Πασᾶς ἀρχικὰ ἤθελε νὰ ἐκδιώξει τὸ

Πατριαρχεῖο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Τελικὰ, ὑπὸ τὴν πίεση τῆς Ἑλλάδος, τῆς Βρετανίας, τῆς Ρουμανίας καὶ τοῦ Σερβοκροατικοῦ Βασιλείου, δέχθηκε τὴν παραμονὴ τοῦ κορυφαίου θεσμοῦ τῆς Ὀρθοδοξίας στὴν ἱστορικὴ ἔδρα του, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀσκεῖ μόνον θρησκευτικὴς καὶ ὄχι πολιτικὴς ἀρμοδιότητες. Ἡ δῆλωση αὐτὴ τοῦ Ἰσμετ (ἀργότερα ἔγινε πολλὰς φορὲς πρωθυπουργὸς μὲ τὸ ὄνομα Ἰσμετ Ἰνονου) κατεγράφη στὸ Πρακτικὸ ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 20 τῆς 10.1.1923, τὸ ὁποῖο ὑπεγράφη ἀπὸ ὅλες τῆς συμμετέχουσες ἀντιπροσωπείες. Οἱ ἐρμηνευτὲς τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου δέχονται τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνδιασκέψεως τῆς Λωζάννης ὡς ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς Συνθήκης.

Ὁ καθηγητῆς Ἄγγελος Συρίγος στὸ βιβλίο του *Ἑλληνοτουρκικὲς σχέσεις* (ἐκδόσεις Πατάκη, Ἀθήνα 2014) ὑπολογίζει ὅτι ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα 355.635 Μουσουλμάνοι, καὶ ἤλθαν στὴ χώρα μας 189.916 Έλληνες Ὀρθόδοξοι ὡς ἀνταλλαγέντες καὶ 862.110 ὡς πρόσφυγες. Λόγω τῶν σφαγῶν τοῦ 1914-1922, οἱ περισσότεροι Έλληνες ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸν Πόντο εἶχαν ἔλθει ὡς πρόσφυγες, γὰ νὰ σώσουν τὴ ζωὴ τους, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴν. Στους ἀριθμοὺς αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ 70.000 Έλληνες πρόσφυγες ποὺ ἀπεβίωσαν τὸ 1922-1923 ἀπὸ ἀσθένειες. Εἶναι ἀγνωστος ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων ποὺ ἔφυγαν ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἐδάφη πρὸς ἄλλες χώρες, π.χ. Σοβιετικὴ Ἐνωση, Δυτικὴ Εὐρώπη κ.ά.

Τὸ κριτήριο τῆς ἀνταλλαγῆς ἦταν θρησκευτικό. Τοῦτο ἔγινε, διότι ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἡ θρησκευτικὴ πίστις ἦταν τὸ κυριώτερο θεμέλιο τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ὁ ἐξισλαμισμένος τούρκευε. Χανόταν καὶ γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία καὶ γιὰ τὸν Ἑλληνισμό. Ἄν, π.χ., ὄριζαν ὡς κριτήριο τὴ γλῶσσα, θὰ ἔμεναν στὴν Ἑλλάδα ἑλληνόφωνοι Μοουσουλμᾶνοι ποὺ εἶχαν διαπράξει συστηματικὲς βιαιότητες κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὅπως οἱ Τουρκοκρητικοί: ἡ ἀνθελληνικὴ δράσις τῶν Τουρκοκρητικῶν καταγράφεται καὶ στὴ Μαύρη Βίβλο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ποὺ ἐξεδόθη τὸ 1919 καὶ ἀναφέρει ὅλα τὰ μαρτύρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς

Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων (μετέπειτα Γιουγκοσλαβία) ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, καὶ ἀπὸ τὴν Τουρκία ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ. Ἐπικεφαλῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπείας ἦταν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος.

Λόγω τοῦ ἐμφυλίου μεταξὺ μεταξὺ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Κεμάλ καὶ τῶν κυβερνῶντων στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν Τουρκία ἐκπροσώπησε ἡ Κυβέρνησις τῆς Μεγάλης Ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Ἄγκυρας, δηλαδὴ ἡ κεμαλικὴ πλευρὰ. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆι ὅτι λίγους μῆνες μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς τελικῆς Συνθήκης, δηλαδὴ στίς 29 Ὀκτωβρίου 1923, ἰδρύθηκε ἐπίσημως ἡ Τουρκικὴ Δημοκρατία.

Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης τῆς 24ης Ἰουλίου 1923 ἐνοχλεῖ τὸν Τούρκο Πρόεδρο Ἐρντογάν, ὅπως ὁ ἴδιος δηλώνει. Καὶ τοῦτο, διότι καθορίζει τὰ σύνορα τῆς νέας Τουρκίας μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ συνεχίσει τὴν ἀμυντικὴ καὶ διπλωματικὴ θωράκισίς της καὶ ὀφείλει νὰ παρακολουθεῖ μὲ ψυχραιμία τὶς τουρκικὲς κινήσεις. Μία ἰσχυρὴ Ἑλλὰς μὲ ψυχικὴ ἐνότητα καὶ ἀποφασιστικότητα τοῦ λαοῦ δίνει σαφῆ μηνύματα σὲ κάθε ἐνδιαφερόμενο ὅτι τὰ νεο-οθωμανικὰ ὄνειρα δὲν πρόκειται νὰ ὑλοποιηθοῦν.

Ἀσίας, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης στὴν περίοδο 1914-1918 (ὁ πρῶτος διωγμός). Ἀντιθέτως, θὰ εἶχαν μείνει στὴν Τουρκία οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ τῆς Καππαδοκίας καὶ τοῦ Πόντου οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀναγκασθῆι νὰ τουρκοφωνήσουν, ἀλλὰ ἔνωσαν Ρωμοί/Ἕλληνες καὶ ὄχι Τούρκοι (βλέπε τὴ μαρτυρία τοῦ Γάλλου ἀρχαιολόγου Φελίξ Σαρτιῶ γιὰ τοὺς τουρκόφωνους Χριστιανούς τοῦ Πόντου στὸ βιβλίο του: *Ἡ Ἑλληνικὴ Μικρασία*, ἐκδόσεις Ἱστορητίς, Ἀθῆνα 1993, σελ. 132).

Ἡ τελικὴ Συνθήκη τῆς Λωζάννης ὑπεγράφη ἀπὸ τὴ Βρετανικὴ Αὐτοκρατορία, τὴ Γαλλία, τὴν Ἰταλία, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰαπωνία, τὴ Ρουμανία καὶ τὸ Βασίλειο

Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης τῆς 24^{ης} Ἰουλίου 1923 ἐνοχλεῖ τὸν Τούρκο Πρόεδρο Ἐρντογάν, ὅπως ὁ ἴδιος δηλώνει. Καὶ τοῦτο, διότι καθορίζει τὰ σύνορα τῆς νέας Τουρκίας μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ συνεχίσει τὴν ἀμυντικὴ καὶ διπλωματικὴ θωράκισίς της καὶ ὀφείλει νὰ παρακολουθεῖ μὲ ψυχραιμία τὶς τουρκικὲς κινήσεις. Μία ἰσχυρὴ Ἑλλὰς μὲ ψυχικὴ ἐνότητα καὶ ἀποφασιστικότητα τοῦ λαοῦ δίνει σαφῆ μηνύματα σὲ κάθε ἐνδιαφερόμενο ὅτι τὰ νεο-οθωμανικὰ ὄνειρα δὲν πρόκειται νὰ ὑλοποιηθοῦν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΟΛΕΒΑΣ
Πολιτικὸς Ἐπιστήμων

Η ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ ΓΙΑ «ΑΛΩΣΗ» ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

ΜΕΡΟΣ Β΄

Β. Ἡ μεθόδευση γιὰ «άλωση» τῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ὁ «Θετικὸς Χριστιανισμὸς»

Σὲ διαφορετικὴ κατεύθυνση –ἀλλὰ στὴν ἴδια πάντα, βαθύτατα ἀντιχριστιανικὴ λογικὴ– κινήθηκε ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς προσπᾶθησε νὰ «άλώσει» τὶς Προτεσταντικὲς Ἐκκλησίες. Σὲ σύγκριση μὲ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἐδῶ ὑπῆρχε μιὰ καίρια εἰδοποιὸς διαφορὰ: Ἔχοντας ἀπέναντί του τοὺς Καθολικούς, τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς κατανοοῦσε ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ «παίξει» μὲ τὸ δόγμα· μὲ τοὺς Προτεστάντες, ὅμως, ὑπῆρχε μεγαλύτερη «ἐλευθερία κινήσεων»...

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κινήθηκε τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς, δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε αὐτὸ πὸν τονίσαμε καὶ σὲ ἄλλη εὐκαιρία: ὅτι ὁ Ἐθνικοσοσιαλισμὸς ἦταν θεμελιωμένος σὲ βαθύτατα ἀντιχριστιανικὰ θεμέλια, πολλὰ δὲ ἀπὸ τὰ ἐντελῶς κορυφαῖα ἠγετικά στελέχη του –καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ ἴδιος ὁ Χίτλερ– διαπνέονταν, χωρὶς καμμία ὑπερβολή, ἀπὸ ἀληθινὸ ἀντιχριστιανικὸ μένος¹. Μὲ δεδομένο μάλιστα ὅτι πολλοὶ ἐπίσκοποι

εἶχαν πρωτοστατήσει στὴν καταδίκη τοῦ ναζισμού ὅλα τὰ προηγούμενα χρόνια, ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς Ναζὶ ἔθεσε τὶς Ἐκκλησίες σὲ συναγεμῶ, προσιωπιζόμενη τὴν ἐναρξη ἑνὸς ἀνοικτοῦ πλέον πολέμου, στὸν ὁποῖο τὸ ἀντιχριστιανικὸ μένος τοῦ ἴδιου τῶν Χίτλερ καὶ τοῦ κινήματός του θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὴ θεωρία στὴν πράξη. Ὁ πόλεμος, πράγματι, δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ ἔλθει. Μὲ μιὰ διαφορὰ: ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὸς ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀπὸ τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς μὲ προσοχή, ἀκόμη καὶ μὲ κάποια «διπλωματία», ὥστε νὰ μὴ προκαλέσει τὶς εὐαισθησίες καὶ τὴ χριστιανικὴ πίστη τῆς γερμανικῆς κοινωνίας. Εἶδαμε στὸ προηγούμενο, Α΄ μέρος τῆς μελέτης μας πῶς δρομολογήθηκε αὐτὸς ὁ ὑπουργὸς πόλεμος ἐναντία στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία στὴ Γερμανία. Καὶ εἶναι καιρὸς νὰ δοῦμε αὐτὸ πὸν εἶναι ἀκόμα πιὸ ἐνδιαφέρον: τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προωθήθηκε αὐτὸς ὁ πόλεμος ἐναντία στὶς Προτεσταντικὲς Ἐκκλησίες.

Ἡ ἰδιοποίηση τοῦ Λούθηρου

Μιὰ εὐκαιρία νὰ διασκεδάσει τοὺς φόβους στοὺς κόλπους τῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν ἔδωσε στὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς ὁ ἐορτασμὸς τῆς 450^{ης} ἐπετειοῦ ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Μαρτίνου Λούθηρου. Ὁ Λούθηρος εἶχε γεννηθεῖ στὶς 10 Νοεμβρίου τοῦ 1483, καὶ ἔτσι ἡ ἐπέτειος τῶν 450 ἐτῶν ἀπὸ τὴ γέννησή του ἔπεσε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1933, λίγους μόλις μῆνες μετὰ τὴν αὐτοκατάρριψη τῆς Δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης καὶ τὴν παραχώρηση δικτατορικῶν

1 Γιάννη Κ. Τσέντου, «Θεμέλιο τοῦ Ναζισμού ἢ Ἄρνησις. Μέρους Α΄», *Ακτίνες* 795 (Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 2022), σελ. 175-189· «Θεμέλιο τοῦ Ναζισμού ἢ Ἄρνησις. Μέρους Β΄», *Ακτίνες* 796 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2022), σελ. 226-248.

έξουσιων στὸν Χίτλερ στὶς 23 Μαρτίου τοῦ 1933. Ἡ ἐπέτειος εἶχε βεβαίως βαρύνουσα σημασία γιὰ τοὺς Προτεστάντες. Ἀλλὰ αὐτὸ ποῦ ἀποτελέσει μιὰ κάποια ἐκπληξη ἦταν ἡ στάση τοῦ καθεστῶτος: Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι θὰ ἀνέμενε ἐνδεχομένως κανεὶς μὲ δεδομένο τὸν ἐγγενῶς ἀντιχριστιανικὸ

στὸν ναὸ αὐτὸν ἀξιοποιεῖτο κάθε δυνατὴ εὐκαιρία γιὰ μιὰ εὐθεῖα συσχέτιση τοῦ ἔργου τοῦ Λούθηρου μὲ τὸν Ἐθνικοσοσιαλισμὸ τοῦ Χίτλερ: Στὸν ἄμβωνα, ὅπου εἰκονιζόταν ἡ ἐπι τοῦ Ὁρους Ὁμιλία τοῦ Κυρίου, μποροῦσε νὰ διακρίνει κανεὶς ἓνα στρατιώτη τῆς Βέρμαχτ μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ

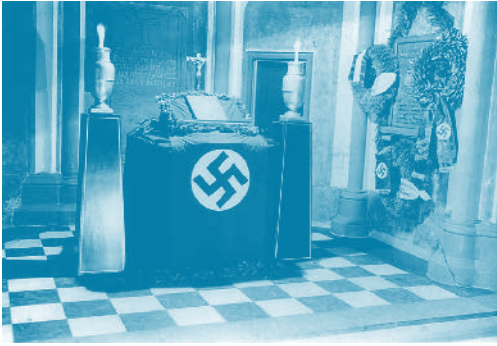
Ἡ προσπάθεια τοῦ Ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ καθεστῶτος νὰ ἰδιοποιηθεῖ τὴ μορφή τοῦ Λούθηρου ἦταν ἓνας ἐξόφθαλμος ἐλιγμός, ὁ ὁποῖος σαφῶς καὶ δὲν ἔπεισε τοὺς πάντες. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ἐπιφανοῦς Προτεστάντη θεολόγου Karl Barth, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἀρνήθηκε νὰ ὀρκισθεῖ πίστη στὸν Χίτλερ καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ καθηγητῆ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βόννης καὶ νὰ ἐγκαταλείψει τὴ Γερμανία μεταβαίνοντας στὴν πατρίδα του Ἑλβετία, κατήγγειλε τὸ 1939 καὶ ἐκ νέου τὸ 1940 αὐτὴ τὴν προσπάθεια ἰδιοποίησης τοῦ Λούθηρου ἀπὸ τοὺς Ναζὶ πρὸς ἐξύμνηση τοῦ κράτους καὶ νομιμοποίηση τοῦ κρατικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Ὡστόσο, ὁ ἐλιγμὸς τῶν Ἐθνικοσοσιαλιστῶν ἐπέτυχε ἐν μέρει τὸν στόχο του, «ρίχνοντας στάχτη» στὰ μάτια πολλῶν καὶ κάνοντάς τους νὰ λησμονήσουν ἢ νὰ παραβλέψουν, ἔστω γιὰ λίγο, τὸν ἐγγενῶς ἀντιχριστιανικὸ χαρακτήρα τοῦ κινήματος τῶν Ναζί.

χαρακτῆρα τοῦ Ναζισμού, τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς ὄχι μόνο δὲν πολέμησε, δὲν περιφρόνησε ἢ δὲν «σνόμπαρα», ἔστω, τὶς ἐκδηλώσεις, ἀλλὰ καὶ ἐπέλεξε νὰ τὶς προωθήσει, καὶ περαιτέρω, ὅσο ἦταν δυνατὸν,... νὰ τὶς ἰδιοποιηθεῖ!

Στὸ πλαίσιο τῆς ἐπετείου τῶν 450 ἐτῶν ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Μαρτίνου Λούθηρου, ἄρχισε ἡ οἰκοδόμηση μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τοῦ Μαρτίνου Λούθηρου στὸ Βερολίνο (*Martin-Luther-Gedächtniskirche*), ὁ ὁποῖος τελικὰ ὀλοκληρώθηκε τὸ 1935.

ριστικὸ γερμανικὸ κράνος Stahlhelm νὰ ἀκούει τὸν Ἰησοῦ· ἡ κολυμβήθρα τοῦ ναοῦ ἔφερε ἀνάγλυφη παράσταση ἑνὸς μέλους τῶν ναζιστικῶν Ταγμάτων Ἐφόδου (SA)· ὑπῆρχε ἐπίσης διακόσμηση μὲ σβάστικες (οἱ ὁποῖες βεβαίως ἀφαιρέθηκαν μετὰ τὸν πόλεμο).

Ὅλη αὐτὴ ἡ σπουδὴ τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ καθεστῶτος νὰ τιμήσει τὸν Λούθηρο γίνεται πιὸ εὐκόλα κατανοητὴ, ἂν θυμηθοῦμε αὐτὸ ποῦ ἔλεγε μεταξὺ ἄλλων ὁ «μέντορας» τοῦ Χίτλερ ἀντισιμίτης διανοητῆς Houston Stewart Chamberlain (στὸν

όποιο θα βρούμε την ευκαιρία να αναφερο-
θούμε και παρακάτω). Συγκεκριμένα, ο
Houston Stewart Chamberlain έλεγε ότι τον
16^ο αιώνα οι Άριοι Γερμανοί, αντιδρώντας
στην έβραιοκινούμενη Ρωμαιοκαθολική
Έκκλησία, είχαν άποτινάξει υπό την ηγε-
σία του Μαρτίνου Λούθηρου τη διεφθα-
ρμένη εξουσία της Ρώμης, θέτοντας έτσι τα
θεμέλια ενός «*γερμανικού Χριστιανισμού*»².

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι Έθνικοσοσια-
λιστές διέκριναν μια ευκαιρία να συνδέσουν
την καταξιωμένη και ιδιαίτερα δημοφιλή
στή Γερμανία μορφή του Λούθηρου με τον
Χίτλερ και το κίνημά του. Σε μία μάλι-
στα από τις έορταστικές εκδηλώσεις στο
πλαίσιο των πανηγυρικών έορτασμών της
450^{ης} επέτειου από τη γέννηση του Λού-
θηρου, συγκεκριμένα σε μια εκδήλωση στο
Königsberg, ο Erich Koch, τότε γκαουλάι-
τερ της Ανατολικής Πρωσίας, συνέκρινε
σε επίσημη όμιλία του τον Άδόλφο Χίτλερ
με τον Λούθηρο, λέγοντας χαρακτηριστικά
ότι οι Έθνικοσοσιαλιστές πολέμησαν με το
πνεύμα του Λούθηρου.

Βεβαίως, αυτή η προσπάθεια του
Έθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος να ιδιο-
ποιηθεί τη μορφή του Λούθηρου ήταν ένας
εξόφθαλμος έλιγμός, ο οποίος σαφώς και
δεν έπαισε τους πάντες. Χαρακτηριστική

είναι η περίπτωση του έπιφανους Προ-
τεστάντη θεολόγου Karl Barth, ο οποίος,
άφοι άρνήθηκε να όρκισθει πίστη στον
Χίτλερ και άναγκάσθηκε να παραιτηθεί
άπό τη θέση του καθηγητή στο Πανεπι-
στήμιο της Βόννης και να έγκαταλείψει τη
Γερμανία μεταβαίνοντας στην πατρίδα του
Έλβετία, κατήγγειλε το 1939³ και έκ νέου
το 1940⁴ αυτή την προσπάθεια ιδιοποίη-
σης του Λούθηρου άπό τους Ναζι προς
έξύμνηση του κράτους και νομιμοποίηση
του κρατικού όλοκληρωτισμού. Όστόσο, ο
έλιγμός των Έθνικοσοσιαλιστών έπέτυχε έν
μέρει τον στόχο του, «ρίχνοντας στάχτη»
στά μάτια πολλών και κάνοντάς τους να
λησμονήσουν ή να παραβλέψουν, έστω
για λίγο, τον έγγενως άντιχριστιανικό χα-
ρακτήρα του κινήματος των Ναζι.

Η παγίδα της ένοποίησης των Έκκλησιών

Ένας δεύτερος, άκόμη πιό ύπουλος
έλιγμός του Έθνικοσοσιαλιστικού κα-
θεστώτος για την «άλωση» του Προτεστα-
ντισμού στη Γερμανία εκδηλώθηκε με τη
μορφή της «*Gleichschaltung*», που προω-
θήθηκε άπό το καθεστώς και το έλεγχο-
μενο άπό αυτούς κίνημα των «Γερμανών
Χριστιανών» (*Deutsche Christen*), τον προ-
τεσταντικό βραχίονα του Κόμματος του
Χίτλερ, που λειτουργούσε ως «δούρειος
ίππος» του καθεστώτος για την άλωση
των Προτεσταντικών Έκκλησιών. «*Gleich-
schaltung*» όνομάσθηκε μια συντονισμένη
κίνηση για την ένοποίηση των Περιφερει-
ακών Προτεσταντικών Έκκλησιών σε μία
και ένιαία, έλεγχομένη άπό το κράτος «Γερ-
μανική Έυαγγελική Έκκλησία» (*Deutsche
Evangelische Kirche*).

Άν θελήσουμε να άναζητήσουμε την
ιστορική εξέγηση της πολυδιάσπασης
του Προτεσταντισμού στη Γερμανία, θα
τη βρούμε άσφαλώς στην πολιτική πολυ-

2 Geoffrey G. Field, *Evangelist of Race. The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain*, Columbia University Press, 1981, σελ. 192.

3 Karl Barth, *Eine Schweizer Stimme*, Zürich 1939, σελ. 113.

4 Karl Barth, ό.π., σελ. 122.

διάσπαση του γερμανικού χώρου: Μέχρι το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα υπήρχε μια πληθώρα γερμανικών κρατών και κρατιδίων, μεταξύ των οποίων ξεχώριζαν δύο ισχυρά κράτη, η Πρωσσία και η Αυστρία – και βεβαίως, σε κάθε κρατίδιο υπήρχε ξεχωριστή Έκκλησία. Η πολιτική ένοποίηση του γερμανικού χώρου –έκτος της Αυστριακής Αυτοκρατορίας– έγινε μετά τον γερμανικό θρίαμβο στον Γαλλοπρωσικό πόλεμο του 1870-71, όταν στις 18 Ιανουαρίου 1871 οί πρίγκιπες των γερμανικών κρατιδίων συγκεντρώθηκαν στην Αΐθουσα των Καθρεπτών στο Παλάτι των Βερσαλ-

αργότερα οί Ναζί θα τοποθετούσαν –άν και εν μέσω απροσδόκητης γι' αυτούς αντίδρασης– έπικεφαλής της έλεγχομένης από αυτούς *Γερμανικής Εύαγγελικής Έκκλησίας*.

Φυσικά, έπρόκειτο για μιὰ νέα, καλοστημένη παγίδα. Από την αρχή, ώστόσο, τὰ πράγματα δὲν ἐξελίχθηκαν ὅπως τὰ φαντάζονταν οί Ναζί. Η διαδικασία της »*Gleichschaltung*« προέβλεπε τὴν ἀνάδειξη ἑνὸς Ἐπισκόπου τοῦ Ράιχ (*Reichsbischof*). Για αὐτὴ τὴ θέση ὁ Χίτλερ προὐρίζε τὸν ἐκλεκτό του Ludwig Müller, ἑπικεφαλῆς τῶν ἐλεγχομένων ἀπὸ τὸ Ἐθνικοσοσιαλι-

Ἡ προώθηση τῆς ἐνοποίησης τῶν Ἐκκλησιῶν (ἔστω, ἐν προκειμένῳ, τῶν 28 Περιφερειακῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν ποὺ εἶχε κληροδοτήσει στὴ Γερμανία τὸ παρελθὸν τῆς πολιτικῆς πολυδιάσπασης τοῦ γερμανικοῦ χώρου) εἶναι φυσικὸ νὰ ἀκούγεται ἐξαιρετικὰ ἐλκυστικὴ στὰ αὐτιά ἑνὸς χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ «ἵνα πάντες ἐν ὧσιν» καὶ τὸ «καὶ γενήσονται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν», ποὺ διαβάζουμε στὸ Κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον. Ἀλλὰ βεβαίως αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάνει νὰ παραβλέπουμε τὸ πραγματικὰ καίριο, ἀληθινὰ κρίσιμο ἐρώτημα: Σὲ ποιά βάση θὰ γίνει αὐτὴ ἡ ἐνοποίηση;

λιῶν καὶ ἀνακήρυξαν τὸν Γουλιέλμο Α' τῆς Πρωσσίας αὐτοκράτορα τῆς ἐνιαίας Γερμανικῆς Αυτοκρατορίας. Ὡς κληρονομιά ὅμως τῆς πολιτικῆς πολυδιάσπασης τοῦ γερμανικοῦ χώρου παρέμεινε ἡ πολυδιάσπαση τοῦ Προτεσταντισμοῦ: τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνόδου τοῦ Χίτλερ στὴν ἐξουσία, στὴ Γερμανία υπήρχαν, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, 28 Περιφερειακὲς Προτεσταντικὲς Ἐκκλησίες. Ἡ ἰδέα τῆς ἐνοποίησης τῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν εἶχε ἤδη ἀπὸ τὸ 1927 συζητηθεῖ ἀπὸ τὸν Χίτλερ μὲ τὸν Ludwig Müller⁵, τότε στρατιωτικὸ ἱερέα, τὸν ὁποῖο

στικὸ κόμμα «Γερμανῶν Χριστιανῶν», ὅσο καὶ ἂν αὐτὸς δὲν εἶχε πολλὰ συμπάθειες στὴν Ἐκκλησία, καὶ θὰ λέγαμε ὅτι δὲν εἶχε ἄλλα προσόντα πέραν τῆς τυφλῆς ἀφοσίωσής του στὸν Ἐθνικοσοσιαλισμό. Ὅμως οἱ ἐκπρόσωποι τῶν 28 Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν αἰφνιδίασαν τὸ καθεστῶς καὶ ψήφισαν ἐναντία στὶς ναζιστικὲς μεθοδεύσεις. Ὅταν συγκεντρώθηκαν τὸν Μάιο τοῦ 1933, γὰ νὰ ἐγκρίνουν τὴ σύσταση μᾶς ἐνιαίας Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας, ψήφισαν καὶ ἀνέδειξαν μὲ μεγάλη πλειο-

Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945, Cambridge University Press 2003, σελ. 156.

5 Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich*.

ψηφία Ἐπίσκοπο τοῦ Ράιχ τὸν Friedrich von Bodelschwingh.

Αὐτὸ βέβαια δὲν ἦταν ἀρκετὸ νὰ πτοίσει τοὺς Ναζί, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν καμμία ἀναστολή νὰ μετέλθουν κάθε θεμιτὸ καὶ ἀθέμιτο μέσο, γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸ τους. Ἔτσι, δὲν δίστασαν νὰ κατηγορήσουν τοὺς ἐκπροσώπους ποὺ εἶχαν ἐκλέξει τὸν μὴ ἀρεστὸ σὲ αὐτοὺς von Bodelschwingh ὅτι, ψηφίζοντας γιὰ Ἐπίσκοπο τοῦ Ράιχ, εἶχαν ὑπερβεῖ τὴν ἐξουσιοδότηση ποὺ εἶχαν. Τὸ ἀποτελεσμα ἦταν ὁ von Bodelschwingh νὰ ἐξαναγκασθεῖ σὲ παραίτηση, καὶ νὰ ἀκολουθήσει ἕνα ὄργιο πιέσεων καὶ μεθοδεύσεων, μὲ ἀποτέλεσμα τελικὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἄνοδος τοῦ ἐκλεκτοῦ τοῦ Χίτλερ Ludwig Müller στὴ θέση τοῦ Ἐπισκόπου τοῦ Ράιχ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1933.

Ἡ «Γερμανικὴ Εὐαγγελικὴ Ἐκκλησία» ἰδρύθηκε τελικὰ καὶ ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὸ κράτος ὡς νομικὸ πρόσωπο στίς 14 Ἰουλίου 1933, μὲ διακηρυγμένο στόχο «τὴν ἔνωση τοῦ κράτους, τοῦ λαοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας σὲ ἕνα σῶμα»⁶.

Θετικὸς Χριστιανισμὸς καὶ «Γερμανοὶ Χριστιανοί»

Ἡ προώθηση τῆς ἐνοποίησης τῶν Ἐκκλησιῶν (ἔστω, ἐν προκειμένῳ, τῶν 28 Περιφερειακῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν ποὺ εἶχε κληροδοτήσει στὴ Γερμανία τὸ παρελθὸν τῆς πολιτικῆς πολυδιάσπασης τοῦ γερμανικοῦ χώρου) εἶναι φυσικὸ νὰ ἀκούγεται ἐξαιρετικὰ ἔλκυστικὴ στὰ αὐτιὰ ἑνὸς χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ «ἵνα πάντες ἐν ᾧσιν»⁷ καὶ τὸ «καὶ γενήσονται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν»⁸, ποὺ διαβάζουμε στὸ *Κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον*. Ἀλλὰ βεβαίως αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάνει νὰ παραβλέπουμε τὸ πραγματικὰ

καίριο, ἀληθινὰ κρίσιμο ἐρώτημα: Σὲ ποιά βάση θὰ γίνεῖ αὐτὴ ἡ ἐνοποίηση;

Στὸ πλαίσιο τῆς ἐθνικοσοσιαλιστικῆς μεθόδευσης τῆς »*Gleichschaltung*«, ὑπῆρχε ἐν προκειμένῳ μιὰ ἐντελῶς σαφῆς ἀντίληψη: Ἡ βάση πάνω στὸν ὁποῖο θὰ προωθεῖτο ἡ ἐνοποίηση τῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν ἦταν τὸ κίνημα ποὺ αὐτοπροσδιορίζοταν ὡς «Θετικὸς Χριστιανισμὸς» (*Positives Christentum*), κατ' ἀντιδιαστολὴ κυρίως μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ καὶ δευτερευόντως μὲ τὴν Προτεσταντικὴ Ἐκκλησία, τῶν ὁποίων τὰ δόγματα ἀπορρίπτονταν ὡς «Ἀρνητικὸς Χριστιανισμὸς».

Ὁ «Θετικὸς Χριστιανισμὸς» αὐτοπροβαλλόταν ὡς μιὰ «νέα ματιὰ» στὸν Χριστιανισμὸ. Συγκεκριμένα, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ «Θετικοῦ Χριστιανισμοῦ», ὁ παραδοσιακὸς Χριστιανισμὸς, ποὺ προωθοῦσαν οἱ Ἐκκλησίες, ἔδινε ἔμφαση στὴν «παθητικὴ» πλευρὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, τονίζοντας τὴν ὑπερφυσικὴ Του Γέννηση, τὴν ὑπομονή, τὴν προσευχή, τὰ Πάθη, τὴ σταυρικὴ Του θυσία. Ἀντίθετα, οἱ ἴδιοι ἔρχονταν νὰ φέρουν στὸ φῶς μιὰ πῶς «θετικὴ» πλευρὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, θυμίζοντας ὅτι Αὐτὸς ἦταν ὁ δυναμικὸς κήρυκας, ὁ ὁργανωτὴς καὶ ὁ μαχητὴς ποὺ ἀντιτάχθηκε στὸν Ἰουδαϊσμὸ τῆς ἐποχῆς, τὸν ὁποῖο ἀντιπροσώπευαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι.

Τὸ κίνημα τοῦ «Θετικοῦ Χριστιανισμοῦ» δὲν προέκυψε ὡς κεραινὸς ἐν αἰθρία, ἀλλὰ εἶχε προετοιμασθεῖ μεθοδικὰ ἀπὸ τὸν 19^ο αἰῶνα. Ὁ Steigmann-Gall πολὺ σωστὰ συνδυάζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔβλεπαν τὸν Χριστὸ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ «Θετικοῦ Χριστιανισμοῦ» μὲ τὴν τάση πολλῶν μελετητῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνα νὰ διακρίνουν ἀνάμεσα στὸν Ἰησοῦ τῆς παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ⁹. Ἡ λογικὴ ἦταν, σὲ πολὺ ἀδρές γραμμές, ἡ

6 Reichsgesetzblatt des deutschen Reiches 1933, I, 1, σελ. 47.

7 Ἰω., ιζ' 21.

8 Ἰω., ι' 16.

9 Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich. Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*, Cambridge University Press 2003, σελ. 8, 33.

έξῃς: Γνωρίζουμε, ἀσφαλῶς, τὸν Ἰησοῦ ποὺ μᾶς παρουσιάζει ἡ Ἐκκλησία. Πόση ὅμως σχέση ἔχει ὁ Ἰησοῦς τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν πραγματικό, τὸν ἱστορικό Ἰησοῦ, ποὺ ἔζησε καὶ κήρυξε στὴν Παλαιστίνη;

Στὸ πλαίσιο τῆς προσπάθειας ἀνακάλυψης τοῦ «ἱστορικοῦ Ἰησοῦ» ἐλέχθησαν καὶ ἐγράφησαν τότε ἀπίστευτες ἀνοησίες, ποὺ σήμερα κατανοοῦμε πλήρως τὸν βαθμὸ τῆς ἀνοησίας τους, τότε ὅμως πολλοὶ τὶς ἔπαιρναν ἐντελῶς στὰ σοβαρά. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, στὰ γραπτὰ ἀντισημιτῶν διανοητῶν ὅπως οἱ Emile Burnouf, Houston Stewart Chamberlain καὶ Paul de Lagarde προβαλλόταν ἕνας Χριστὸς ποὺ ἦταν στὴν πραγματικότητα ἕνας Ἄριος ἥρωας ποὺ ἀγωνίσθηκε ἐνάντια στοὺς Ἑβραίους καὶ τὸν Ἰουδαϊσμό.

Ἰδιαίτερα ἀξίζει νὰ σταθοῦμε στὴν

μισμὸ. Χαρακτηριστικὸ τοῦ βαθμοῦ αὐτῆς τῆς ἐπίδρασης εἶναι ὅτι ὁ Chamberlain ἔχει περιγραφεῖ ὡς... «ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς τοῦ Χίτλερ»¹¹. Βασικὴ θέσι τοῦ Chamberlain ἦταν ὅτι, στὸ πλαίσιο τῶν σχεδίων τους γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Ἀρίων, οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν ἰδρῦσει τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία κήρυττε μόνον ἕναν «Ἰουδαϊστικὸν» Χριστιανισμό, ποὺ δὲν εἶχε καμμία σχέση μὲ τὴ θρησκεία ποὺ εἶχε κηρύξει ὁ Ἄριος Χριστὸς¹². Δὲν εἶναι τυχαίον ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Chamberlain ἐφθάσε στὶς 23 ἐκδόσεις στὴ Γερμανία μέχρι τὸ 1938.

Ἐξάλλου, ἥδη λίγα χρόνια πρὶν τὸ βιβλίον τοῦ Chamberlain, ἀπὸ τὸ 1896, ὁ Προτεστάντης πάστορας καὶ θεολόγος Arthur Bonus (1864-1941) ἔκανε λόγο γιὰ ἀνάγκη «*γερμανοποίησης τοῦ Χριστιανισμοῦ*» («*Germanisierung des Christentums*»)

Στὸ πλαίσιο τῆς προσπάθειας ἀνακάλυψης τοῦ «ἱστορικοῦ Ἰησοῦ» ἐλέχθησαν καὶ ἐγράφησαν τότε ἀπίστευτες ἀνοησίες, ποὺ σήμερα κατανοοῦμε πλήρως τὸν βαθμὸ τῆς ἀνοησίας τους, τότε ὅμως πολλοὶ τὶς ἔπαιρναν ἐντελῶς στὰ σοβαρά. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, στὰ γραπτὰ ἀντισημιτῶν διανοητῶν ὅπως οἱ Emile Burnouf, Houston Stewart Chamberlain καὶ Paul de Lagarde προβαλλόταν ἕνας Χριστὸς ποὺ ἦταν στὴν πραγματικότητα ἕνας Ἄριος ἥρωας ποὺ ἀγωνίσθηκε ἐνάντια στοὺς Ἑβραίους καὶ τὸν Ἰουδαϊσμό.

ἐπίδραση τοῦ βρετανογερμανοῦ διανοητῆ Houston Stewart Chamberlain (1855-1927), τοῦ ὁποίου τὸ βιβλίον *Τὰ θεμέλια τοῦ 19^{ου} αἰῶνα*¹⁰, σύγγραμμα διαπνεόμενον ἀπὸ ἕναν ἀπίστευτο ἀντισημιτισμὸ, ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση σὲ ὅλο τὸν γερμανικὸ κόσμον στὶς ἀρχὲς τοῦ εικοστοῦ αἰῶνα καὶ ἀποτελέσασε πηγὴ ἔμπνευσης γιὰ τὸν ναζιστικὸ ἀντιση-

μιτισμὸ γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς Λουθηρανικῆς Μεταρρύθμισης¹³. Αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλὰ

10 Houston Stewart Chamberlain, *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, F. Bruckmann, München 1899.

11 Samuel W. Jr. Mitcham, *Why Hitler? The Genesis of the Nazi Reich*, Praeger, Westport, Connecticut 1996, σελ. 82.

12 Geoffrey G. Field, *Evangelist of Race. The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain*, Columbia University Press, 1981, σελ. 192.

13 Charlene Welpinghus, «Arthur Bonus – der “Germanisierer des Christentums”», ἐν Rolf Düsterberg (ed.), *Dichter für das »Dritte Reich«*,

συναιρέθηκαν στον «Θετικό Χριστιανισμό», θέτοντας τὰ θεμέλια, ὅπως θὰ δοῦμε, γιὰ μιὰ ἀπίστευτη παραχάραξη τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας, μπροστὰ στὴν ὁποία ὠχρῶν ἀκόμη καὶ οἱ πιὸ ἀκραῖες ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες αἱρέσεις.

Τὸ κίνημα τῶν Ναζι συντάχθηκε ἀπὸ νωρὶς μὲ τὸν «Θετικό Χριστιανισμό», ὅπως σημειωνόταν ρητῶς στὸ ἄρθρο 24 τοῦ προγράμματος τοῦ 1920 τοῦ Γερμανικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος¹⁴, πὸ μετεξελίχθηκε στὸ Ἐθνικοσοσιαλιστικὸ Γερμανικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα (NSDAP: Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei), τὸ ναζιστικὸ κόμμα

μοῦ» ἀπέρριπταν συλλήβδην τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, τὴν ὁποία ἀντιλαμβάνονταν ὡς ἐβραϊκὴ προπαγάνδα. Ὡς πρόδρομοὺς τοὺς οἱ ὄπαδοὶ τοῦ «Θετικοῦ Χριστιανισμοῦ» ἀναγνώριζαν ἐν προκειμένῳ τὸν Μαρκίωνα, ἕναν αἰρετικὸ τοῦ 2^{ου} αἰῶνα μ.Χ. πὸ ἐντάσσεται στὸν Γνωστικισμό. Ὁ Μαρκίων ἀπέρριπτε τὴν Παλαιὰ Διαθήκη στὸ σύνολό της, ἐνῶ ἔκανε λόγο καὶ γιὰ «ἐξιουδαϊσμό» τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους. Ἡ διαφορὰ ἦταν ὅτι ὁ Μαρκίων ἐξαιροῦσε ἀπὸ τοὺς διαστρεβλωτὲς τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ τὸν Παῦλο, τὸν ὁποῖο ἀποδεχόταν ὡς μοναδικὸ

Ἐννοεῖται ὅτι, γιὰ ἀνθρώπους πὸ διαπνέονταν ἀπὸ τέτοιο ἀντιχριστιανικὸ μένος ὅπως εἶδαμε στὶς δύο μελέτες μας μὲ τὸν τίτλο «Θεμέλιο τοῦ Ναζισμοῦ ἢ Ἄρνηση», ὁ λεγόμενος «Θετικὸς Χριστιανισμός» δὲν ἀντιπροσώπευε παρὰ ἕναν ἐλιγμὸ στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐκριζώσουν πλήρως τὸν Χριστιανισμό. Ὅπως σχολιάζει ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς Laurence Rees, ὁ «Θετικὸς Χριστιανισμός» καθυσύχαζε τοὺς φόβους τῆς χριστιανικῆς πλειοψηφίας στὴ Γερμανία, ἀφήνοντας νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ κίνημα δὲν ἦταν ἀντιχριστιανικὸ – ἀπλῶς, συντασσόταν μὲ μιὰ νέα, πιὸ «φρέσκια» ματιὰ στὸν Χριστιανισμό... Ὁ πόλεμος κατὰ τῆς πίστεως ἦταν ὑπουλός.

τοῦ Χίτλερ. Στὸ ἄρθρο αὐτὸ σημειωνόταν: «Τὸ Κόμμα ὡς τέτοιο συντάσσεται μὲ τὸν Θετικό Χριστιανισμό, ἀλλὰ δὲν δεσμεύεται σὲ καμμία συγκεκριμένη ὁμολογία».

Ὅπως θὰ μποροῦσε νὰ ἀναμένει κανεὶς, οἱ ὄπαδοὶ τοῦ «Θετικοῦ Χριστιανισμοῦ» ἀπέρριπταν συλλήβδην τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, τὴν ὁποία ἀντιλαμβάνονταν ὡς ἐβραϊκὴ προπαγάνδα.

γνήσιο Ἀπόστολο· ἀντίθετα, οἱ ὄπαδοὶ τοῦ «Θετικοῦ Χριστιανισμοῦ» ἐνοχοποιοῦσαν κατ' ἐξοχὴν τὸν Παῦλο γιὰ τὴ διαστροφὴ καὶ τὸν «ἐξιουδαϊσμό» τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Πάντως, ὅλη αὐτὴ ἡ ἀπόρριψη τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀπὸ τοὺς Ναζι καὶ τοὺς ὄπαδους τοῦ «Θετικοῦ Χριστιανισμοῦ» ἔχει ἀσφαλῶς τὸ ἐνδιαφέρον της καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ μας, διότι καὶ σήμερα ἀκοῦμε δυστυχῶς φωνὲς πὸ καλοῦν σὲ μιὰ ἀπόρριψη τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, φωνὲς μάλιστα ἀνθρώπων πὸ αὐτάρεσκα

Band 4. Biografische Studien zum Verhältnis von Literatur und Ideologie, Aisthesis, Bielefeld 2018, σελ. 129.

14 Ernst Deuerlein, *Der Aufstieg der NSDAP in Augenzeugenberichten*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1974, σελ. 108-112.

αυτοπροσδιορίζονται ως «έλληνολάτρες». Αυτό που κάνουν, κατ' ουσίαν, είναι αυτό ακριβώς που έκαναν οι Ναζί και οι όπαδοί του «Θετικού Χριστιανισμού».

Έννοείται ότι, για ανθρώπους που διαπνέονταν από τέτοιο αντιχριστιανικό μένος όπως είδαμε στίς δύο μελέτες μας με τὸν τίτλο «Θεμέλιο του Ναζισμού ή Ἄρνησι»¹⁵, ὁ λεγόμενος «Θετικός Χριστιανισμός» δὲν ἀντιπροσώπευε παρὰ ἕναν ἐλιγμό στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐκριζώσουν πλήρως τὸν Χριστιανισμό. Ὅπως σχολιάζει ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς Laurence Rees, ὁ «Θετικὸς Χριστιανισμός» καθιστούσε τοὺς φόβους τῆς χριστιανικῆς πλειοψηφίας στὴ Γερμανία, ἀφήνοντας νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι τὸ ἐθνικο-

προσθέσει κανεὶς σὲ αὐτὸ τὸ ἀντιχριστιανικὸ μένος τῆς ἡγεσίας τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κινήματος, τότε θὰ μπορούσε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ πόλεμος ποὺ φοβόταν ἡ Ἐκκλησία τὴ στιγμή τῆς ἀνόδου τοῦ Ἐθνικοσοσιαλισμοῦ στὴν ἐξουσία ἦταν κάτι πολὺ μικρὸ μπροστὰ στὴν καταγίδα ποὺ ἐτοιμαζόταν νὰ ξεσπάσει.

Ὁ θεωρούμενος ὡς «ἰδεολόγος» τοῦ Ναζισμού Alfred Rosenberg (1893-1946), ὁ διορισμένος ἀπὸ τὸν Χίτλερ τὸ 1934 ὡς ὑπεύθυνος τῶν πολιτιστικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν θεμάτων, στὸ περίφημο βιβλίο του *Ὁ μῦθος τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα* ἀπορρίπτει μετὰ βδελυγμίας τὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὡς ἕνα συνονθύλευμα ἀπὸ ἀνόπτες καὶ ἐπι-

Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ἀνοίγει ἀφ' ἑαυτῆς τὸν ἀσκὸ τοῦ Αἰόλου. Ἄν προσθέσει κανεὶς σὲ αὐτὸ τὸ ἀντιχριστιανικὸ μένος τῆς ἡγεσίας τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κινήματος, τότε θὰ μπορούσε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ πόλεμος ποὺ φοβόταν ἡ Ἐκκλησία τὴ στιγμή τῆς ἀνόδου τοῦ Ἐθνικοσοσιαλισμοῦ στὴν ἐξουσία ἦταν κάτι πολὺ μικρὸ μπροστὰ στὴν καταγίδα ποὺ ἐτοιμαζόταν νὰ ξεσπάσει.

σοσιαλιστικὸ κίνημα δὲν ἦταν ἀντιχριστιανικό¹⁶ – ἀπλῶς, συντασσόταν μετὰ μὲνὰ νέα, πῶς «φρέσκια» ματιὰ στὸν Χριστιανισμό... Ὁ πόλεμος κατὰ τῆς πίστεως ἦταν ὑπουλος. Ὁ ὄπαδὸς τοῦ Ναζισμού μπορούσε νὰ κρύβει τὸ ἀντιχριστιανικὸ τοῦ μένος λέγοντας: «Δὲν ἀρνούμαστε τὸ μεγαλεῖο τοῦ Ἰησοῦ. Ὁχι! Αὐτὸ ποὺ ἀρνούμαστε εἶναι ἡ διαστρεβλωμένη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ποὺ προβάλλει ἡ Ἐκκλησία».

Ἐξυπακούεται, βεβαίως, ὅτι ἡ ἀμφισβήτηση τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ἀνοίγει ἀφ' ἑαυτῆς τὸν ἀσκὸ τοῦ Αἰόλου. Ἄν

κίνδυνες διηγήσεις ποὺ δὲν ἀξίζουν παρὰ σὲ Ἑβραίους¹⁷, ἀλλὰ καὶ ἐγκαλεῖ ἀνοικτὰ καὶ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία γιὰ διαστρεβλῶση τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ πρὸς θεμελίωση καὶ ἐξυπηρέτηση τῆς δικῆς τῆς ἐξουσίας:

«Εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ Ρωμαιοκαθολικοῦ Χριστιανισμοῦ ὅτι, ὅπου εἶναι δυνατὸν, ἐξαλείφει τὴν προσωπικότητα τοῦ ἰδρυτῆ του, γιὰ νὰ βάλει στὴ θέση τῆς τὸ ἐκκλησιαστικὸ οἰκοδόμημα μιᾶς ἐξουσίας

15 Βλ. σημ. 1.

16 Laurence Rees, *The Dark Charisma of Adolf Hitler*, Ebury Press, London 2012, σελ. 135.

17 Alfred Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, Hoheneichen, München 1930, σελ. 601-602.

των *ιερέων*»¹⁸.

“Όσον δὲ ἀφορᾷ τὸν «πραγματικό» Ἰησοῦ, ὁ Rosenberg υἰοθετεῖ ἀκριβῶς τὴ λογικὴ τοῦ «Θετικοῦ Χριστιανισμοῦ», διανθισμένη ἀπὸ ἓνα ἀπροκάλυπτο μένος κατὰ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας:

«Ἦταν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, μὲ τὴ δίψα τῆς γιὰ τὴν ἐξουσία, νὰ ἐμφανίσει τὴν ὑποτελῆ ταπεινοφροσύνη ὡς τὴν οὐσία τοῦ Χριστοῦ, προκειμένου νὰ φτιάξει ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους ὑπηρετές αὐτοῦ τοῦ κατασκευασμένου “ιδανικοῦ”. Ἡ διόρθωση αὐτῆς τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ εἶναι μιὰ περαιτέρω ἀπαράγραπτη ἀπαίτηση τοῦ γερμανικοῦ κινήματος γιὰ ἀνανέωση. Ὁ Ἰησοῦς ἐμφανίζεται σὲ μᾶς σήμερα ὡς ἓνας γεμάτος αὐτοπεποίθηση ἄρχοντας, μὲ τὴν καλύτερη καὶ ὑψηλότερη ἔννοια τῆς λέξης»¹⁹.

Περὶ τὸ νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ παρουσία αὐτοῦ τοῦ ἥρωα-ἀγωνιστῆ κατὰ τοῦ Ἑβραϊσμοῦ ξεχείλιζε ἀπὸ ἀπροκάλυπτο ἀντιεβραϊσμό. Ὁ Rosenberg θεωροῦσε ἀδιανόητο νὰ φαντασθοῦμε τὸν Ἰησοῦ ὡς Ἑβραῖο. Ἐδῶ πῶς ὁ χυδαῖος ρατσισμὸς του ξεχείλιζε:

«Τὸ νὰ δοῦμε ἀντὶ τοῦ ξανθοῦ καὶ ἀνοιχτόχρωμου στὸ δέρμα μικροῦ Ἰησοῦ ἓνα μαυριδερὸ Ἑβραϊόπουλο μὲ μαῦρα σγουρὰ μαλλιά θὰ ἦταν ἀδύνατον. Ὁμοίως, δὲν μποροῦμε νὰ σκεφθοῦμε μιὰ Ἑβραία μητέρα τοῦ Θεοῦ δίπλα στὸ ἅγιο βρέφος, ἀκόμα καὶ ἂν τὸ τελευταῖο εἶχε τὸ “εὐγενὲς πρόσωπο” ἐνὸς Offenbach ἢ ἐνὸς Disraeli»²⁰.

Τὸ σκινηκὸ εἶχε πῶς στηθεῖ γιὰ τὴν πιὸ εὐθεία καὶ ἀπροκάλυπτη ἐπίθεση ἐναντία στὸν ἴδιο τὸν πυρῆνα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ «ἱστορικός» Ἰησοῦς τῶν Ναζι δὲν ἦταν ἀπλῶς ἓνας ἥρωικὸς ἐπαναστάτης κατὰ τοῦ Ἑβραϊσμοῦ. Ἦταν ἐπίσης γνήσιος Ἄριος! Ἦταν, ἀκριβέστερα, γόνος ἐνὸς

ἰνδοευρωπαϊκοῦ θύλακα ποὺ κατοικοῦσε στὴν ἀρχαία Γαλιλαία καὶ ποὺ ἀγωνίσθηκε ἐναντία στὸν Ἰουδαϊσμό. Ἦταν μέλος τῆς ἀρίας φυλῆς, «Σκανδιναῦος Ἀμορίτης».

Ἐν προκειμένῳ, ἀνατρέχοντας στὶς πηγὲς τῆς ναζιστικῆς ματιᾶς στὸν Χριστιανισμὸ καὶ τοῦ «Θετικοῦ Χριστιανισμοῦ», δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ σταθοῦμε σὲ ἓνα βιβλίο ποὺ εἶχε ἐκδώσει τὸ 1907 ὁ συγγραφέας καὶ ποιητὴς Max Beyer (1861-1921), μὲ τίτλο *Ὁ Γερμανὸς Χριστὸς*²¹. Οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, ὁ Max Beyer ὑποστήριξε ὅτι ὁ Χριστὸς ἦταν στὴν πραγματικότητα γιὸς ἐνὸς Γερμανοῦ στρατιώτη τῆς ρωμαϊκῆς φρουρᾶς τῆς Γαλιλαίας, καὶ τὸ κήρυγμά του ἔφερε τὴ σφραγίδα τοῦ γερμανικοῦ αἵματος. Ἀνάλογη θέση υἰοθέτησε ἀργότερα, στὴν ἔθνικοσοσιαλιστικὴ Γερμανία, ὁ Ἰνδολόγος καὶ θρησκευτολόγος Jakob Wilhelm Hauer, μέλος τῶν SS καὶ τοῦ ναζιστικοῦ κόμματος, θεωρητικὸς ἐνὸς κινήματος νεοειδωλολατρίας ποὺ ὀνομάσθηκε «Κίνημα Γερμανικῆς Πίστεως», μὲ πιὸ χαρακτηριστικὸ ἐν προκειμένῳ τὸ σύγγραμμά του ποὺ ἐπιγράφεται: *Ἔνας Ἄριος Χριστὸς; Ἔνας προβληματισμὸς γιὰ τὴ Γερμανικότητα καὶ τὸν Χριστιανισμὸ*²².

Τὴν ἐναργέστερη εἰκόνα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο «χωνεύονταν» ὅλα τὰ παραπάνω σὲ ἓνα τερατώδες συνονθύλευμα τὴ βρίσκουμε στὸν ἴδιο τὸν Χίτλερ. Πραγματικά, χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὅσα εἶπε ὁ Χίτλερ σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς συνήθεις παραληρηματικούς μονολόγους του, συγκεκριμένα τὸ μεσημέρι τῆς 21^{ης} Ὀκτωβρίου 1941: Ἡ διδασκαλία καὶ ἡ δράση τοῦ Χριστοῦ δὲν ἔχει καμμία ἀπολύτως σχέση μὲ αὐτὸ στὸ ὁποῖο κατόπιν ἐξελίχθηκε ὁ Χριστιανισμὸς, διαστρεβλωμένος ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἦταν «ἓνας

18 Alfred Rosenberg, ὁ.π., σελ. 160.

19 Alfred Rosenberg, ὁ.π., σελ. 604.

20 Alfred Rosenberg, ὁ.π., σελ. 297.

21 Max Beyer, *Der deutsche Christus*, Goethe Verlag, Dresden 1907.

22 Jakob Wilhelm Hauer, *Ein Arischer Christus? Eine Besinnung über deutsches Wesen und Christendum*, Karlsruhe, Leipzig, Boltze 1939.

Χωρίς υπερβολή, ό προβαλλόμενος ως «πραγματικός Χριστός» τών Ναζι κατέληγε νά εἶναι ἕνα πρόσωπο τοῦ ὁποίου τό πλησιέστερο ἀνάλογο μποροῦσε νά δεῖ κανεῖς στούς... ἄνδρες τών SA, τών Ταγματῶν Ἐφόδου τοῦ Χίτλερ, ἕνας γνήσιος Ἄριος πρωταγωνιστής τοῦ ἀγῶνα ἐνάντια στόν παγκόσμιο Ἑβραϊσμό, γιός ἐνός γερμανικῆς καταγωγῆς στρατιώτη τών ρωμαϊκῶν λεγεῶνων. Τό πόσο... χριστιανικά εἶναι ὅλα αὐτά ἀφίνεται βεβαίως στήν κρίση τοῦ ἀναγνώστη.

λαϊκός ἡγέτης πού ὕψωσε τό ἀνάστημά του ἐνάντια στόν Ἑβραϊσμό». Σκοπός Του ἦταν «νά ἀπελευθερώσει τή χώρα του ἀπό τήν ἑβραϊκή καταπίεση». Μὲ αὐτόν τόν σκοπό, ὁ Χριστός «ὑψωσε τό ἀνάστημα του ἐνάντια στόν ἑβραϊκό καπιταλισμό, καί γι' αὐτό οἱ Ἑβραῖοι τὸν καθάρισαν». Καί βεβαίως, στὰ μάτια τοῦ Χίτλερ, ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦταν Ἑβραῖος, ἀλλὰ Ἄριος... Ἦλεγε συγκεκριμένα ὁ Χίτλερ:

«*Ἀρχικά, ὁ Χριστιανισμός ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἐνσάρκωση τοῦ καταστροφέα Μπολσεβικισμοῦ. Ὡστόσο, ὁ Γαλιλαῖος, πού ἀργότερα ὀνομάσθηκε Χριστός, ἀποσκοποῦσε σὲ κάτι ἐντελῶς διαφορετικό. Πρέπει νά θεωρεῖται ὡς ἕνας λαϊκός ἡγέτης πού ὕψωσε τό ἀνάστημά του ἐνάντια στόν Ἑβραϊσμό. Ἡ Γαλιλαία ἦταν μιὰ ἀποικία, ὅπου οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν πιθανῶς ἐγκαταστήσει Γαλάτες λεγεωναρίους, καί εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦταν Ἑβραῖος. Οἱ Ἑβραῖοι, παρεμπιπτόντως, τὸν θεωροῦσαν γιὸ μιᾶς πόρνης – μιᾶς πόρνης καί ἐνός Ρωμαίου στρατιώτη. Ἡ ἀποφασιστικὴ παραποίηση τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ ἦταν ἔργο τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Αὐτὸς ἀφοσιώθηκε σὲ αὐτό τό ἔργο μὲ λεπτότητα καί γιὰ λόγους προσωπικῆς ἐκμετάλλευσης. Διότι σκοπός τοῦ Γαλιλαίου ἦταν νά ἀπελευθερώσει τή χώρα του ἀπὸ τήν ἑβραϊκή καταπίεση. Ὑψωσε τό ἀνάστημα του ἐνάντια στόν ἑβραϊκό καπιταλισμό, καί γι' αὐτό οἱ*

Ἑβραῖοι τὸν καθάρισαν»²³.

Καί ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο διαστρεβλώθηκε τό ἀρχικὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ὁ Χίτλερ προσέθετε, τὴν ἴδια ἡμέρα καί στόν ἴδιο παραληρηματικὸ του μονόλογο, ὅτι ὁ Παῦλος πῆρε «ἕνα τοπικὸ κίνημα Ἀρίας ἀντίστασης στόν Ἑβραϊσμό» καί τὸ μετέτρεψε σὲ θρησκεία μὲ μιὰ διαβρωτικὴ διδασκαλία περὶ ἰσότητας ὄλων τῶν ἀνθρώπων (κάτι πού ὁ Ἐθνικοσοσιαλισμὸς ἔβλεπε ὡς ἀντικρὺς ἀντίθετο πρὸς τὴ φύση καί ἀνάλογο τοῦ μπολσεβικισμοῦ), ἢ ὅποια

23 H. R. Trevor-Roper (ed.), *Hitler's Table Talk 1941-1944*, transl. Norman Cameron and R. H. Stevens, Enigma Books, New York 20003 (ed. pr. Weidenfeld & Nicolson London 1953), μεσημέρι 21 Ὀκτωβρίου 1941, σελ. 76: "Originally, Christianity was merely an incarnation of Bolshevism the destroyer. Nevertheless, the Galilean, who later was called the Christ, intended something quite different. He must be regarded as a popular leader who took up His position against Jewry. Galilee was a colony where the Romans had probably installed Gallic legionaries, and it's certain that Jesus was not a Jew. The Jews, by the way, regarded Him as the son of a whore - of a whore and a Roman soldier. The decisive falsification of Jesus's doctrine was the work of St. Paul. He gave himself to this work with subtlety and for purposes of personal exploitation. For the Galilean's object was to liberate His country from Jewish oppression. He set Himself against Jewish capitalism, and that's why the Jews liquidated Him".

καί «προκάλεσε τὸν θάνατο τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας». Ἔτσι, «ὁ Ἑβραῖος κατάφερε νὰ καταστρέψει τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία». Συγκεκριμένα, ὁ Χίτλερ ἔλεγε:

«Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἦταν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ποὺ συνεκτίμησε τὰ πιθανὰ πλεονεκτήματα τῆς χρησιμοποίησης μιᾶς θρησκείας ὡς μέσου προπαγάνδας. Ἄν ὁ Ἑβραῖος κατάφερε νὰ καταστρέψει τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, αὐτὸ συνέβη, ἐπειδὴ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μετέτρεψε ἓνα τοπικὸ κίνημα Ἀρίας ἀντίστασης στὸν Ἑβραϊσμὸ σὲ μιὰ ὑπερχρονικὴ θρησκεία, ἡ ὁποία προϋποθέτει τὴν ἰσότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους καὶ τὴν ὑπακοή τους σὲ ἓνα μοναδικὸ Θεό. Αὐτὸ εἶναι ποὺ προκάλεσε τὸν θάνατο τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας»²⁴.

Καὶ ἂν ἴσως τὰ παραπάνω δὲν λέγονταν ἀπὸ τὸν Χίτλερ παρὰ σὲ ἓνα στενὸ κύκλο συνδαιτυμόνων του, δὲν πρέπει νὰ ἀγνοοῦμε ὅτι ὁ γερμανὸς δικτάτορας εἶχε ἐκφράσει ἀνάλογες ἀπόψεις ἐντελῶς ἀνοικτά. Γιὰ παράδειγμα, στὸ περιώνυμο βιβλίο του *Ὁ Ἀγὼν μου*, ποὺ τὰ χρόνια τοῦ ναζισμοῦ εἶχε ἀναχθεῖ περίπου σὲ νέο εὐαγγέλιο, ὁ Χίτλερ ἔγραφε:

«Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐκρυψε τὴ στάση του ἀπέναντι στὸν ἐβραϊκὸ λαό, καὶ ὅταν χρειάσθηκε, πῆρε ἀκόμα καὶ τὸ μαστίγιο, γιὰ νὰ διώξει ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Θεοῦ αὐτὸν τὸν ἀντίπαλο ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας, ποὺ τότε ὅπως πάντα δὲν ἔβλεπε στὴ θρησκεία παρὰ ἓνα ὄργανο γιὰ τὴν ἐπιχειρηματικὴ του ὑπαρξή. Σὲ ἀντίποινα, ὁ Χριστὸς καρ-

φώθηκε στὸν σταυρό»²⁵.

Ἔτσι, χωρὶς ὑπερβολή, ὁ προβαλλόμενος ὡς «πραγματικὸς Χριστὸς» τῶν Ναζι κατέληγε νὰ εἶναι ἓνα πρόσωπο τοῦ ὁποίου τὸ πλησιέστερο ἀνάλογο μποροῦσε νὰ δεῖ κανεὶς στοὺς... ἄνδρες τῶν SA, τῶν Ταγμάτων Ἐφόδου τοῦ Χίτλερ, ἓνας γνήσιος Ἴσριος πρωταγωνιστὴς τοῦ ἀγῶνα ἐναντία στὸν παγκόσμιο Ἑβραϊσμὸ, γιὰ ἓνα γερμανικῆς καταγωγῆς στρατιώτη τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων. Τὸ πόσο... χριστιανικὰ εἶναι ὅλα αὐτὰ ἀφήνεται βεβαίως στὴν κρίση τοῦ ἀναγνώστη.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων

Ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων δὲν ἦταν αὐτὴ ποὺ προσδοκοῦσαν οἱ Ναζι. Ἴσως αὐτὸ νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι τὰ θεμέλια τοῦ Ναζισμοῦ ἦταν πολὺ βαθιὰ ἀντιχριστιανικά, γιὰ νὰ περάσουν ἀπαρατήρητα. Ἴσως πάλι ἡ μέθη τῆς παντοδυναμίας καὶ ἡ ἀλαζονεία νὰ τοὺς ἔκανε νὰ εἶναι στὴν πράξη πολὺ λιγώτερο «διπλωμάτες» ἀπ' ὅ,τι σχεδίαζαν νὰ φανοῦν. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ προσπάθεια διείσδυσής τους στὶς Προτεσταντικὲς Ἐκκλησίες ἀπέτυχε παταγωδῶς.

Τὸν μῆνα τῶν πανηγυρικῶν ἐκδηλώσεων γιὰ τὴν ἐπέτειο τῶν 450 ἐτῶν ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Λούθηρου, συγκεκριμένα στὶς 13 Νοεμβρίου 1933, ἔγινε μιὰ μαζικὴ δημόσια ἐκδήλωση τῶν ἐλεγχόμενων ἀπὸ τοὺς Ναζι «Γερμανῶν Χριστιανῶν» στὸ Sportpalast τοῦ Βερολίνου, μὲ τὴ συμμετοχὴ περίπου 20.000 λαοῦ. Ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς ἐκδηλώσεως ἀκούσθηκαν πράγματα τόσο ἐξωφρενικά, ποὺ δὲν μποροῦσαν παρὰ νὰ προκαλέσουν τὸ αἶσθημα κάθε χριστιανοῦ. Στὸ τέλος ψηφίσθηκαν τρία ψηφίσματα, τὸ ἓνα πιὸ ἐξωφρενικὸ ἀπὸ τὸ ἄλλο:

– Ὁ Ἀδόλφος Χίτλερ εἶναι ἡ ὀλοκλήρωση τῆς Μεταρρύθμισης.

24 ὁ.π., σελ. 78: "St. Paul was the first man to take account of the possible advantages of using a religion as a means of propaganda. If the Jew has succeeded in destroying the Roman Empire, that's because St. Paul transformed a local movement of Aryan opposition to Jewry into a supra-temporal religion, which postulates the equality of all men amongst themselves, and their obedience to an only god. This is what caused the death of the Roman Empire".

25 Adolf Hitler, *Mein Kampf*, transl. Ralph Manheim, Houghton Mifflin, New York 1998, σελ. 307.

– Οί βαπτισμένοι Έβραίοι πρέπει να ἐκδιωχθοῦν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία.

– Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη πρέπει νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὶς Γραφές²⁶.

Ἡ ἀκρότητα αὐτῶν τῶν θέσεων ἦταν τόσο ἐξόφθαλμη, ὥστε δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ξενίζει. Δὲν εἶναι σύμπτωση ὅτι μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴ συγκέντρωση πολλοὶ ἐγκατέλειψαν τὶς τάξεις τῶν «Γερμανῶν Χριστιανῶν»²⁷, συνειδητοποιώντας ὅτι οἱ Ἐθνικοσοσιαλιστὲς δὲν εἶχαν τὴν πρόθεση νὰ παρέμβουν μόνον σὲ ζητήματα ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης, ἀλλὰ καὶ σὲ καίρια θεολογικὰ θέματα τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ αὐτὸ τὸ τελευταῖο δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ ἀνεκτό.

Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφθαναν οἱ ἀκραῖες

λικὰ, οἱ ἀκραῖες θέσεις καὶ ἡ προκλητικὴ πολιτικὴ τοῦ Müller ἀποξένωσαν ἀπὸ τὸ ἐλεγχόμενο ἀπὸ τοὺς Ναζὶ κίνημα τῶν «Γερμανῶν Χριστιανῶν» μεγάλα τμήματα τῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἡ ἀντίδραση πῆρε συγκεκριμένη μορφή. Ἦδη ἀπὸ τὶς 21 Σεπτεμβρίου τοῦ 1933 εἶχε ἰδρυθεῖ ἀπὸ τὸν πάστορα Martin Niemöller ἡ «Ἐνωση Ἐκτάκτου Ἀνάγκης Κληρικῶν» (*Pfarrernotbund*). Τὸν Μάιο τοῦ 1934 ἡ περίφημη Διακήρυξη τοῦ Barmen, πίσω ἀπὸ τὴν ὁποία βρισκόταν ὁ ἐξέχων Προτεστάντης θεολόγος Karl Barth, καταδίκασε τὴ μεθόδευση τῆς ὑπαγωγῆς τῆς Ἐκκλησίας στὸ Κράτος. Ἀκολούθησε ἡ ἴδρυση τὸ ἴδιο ἔτος τῆς «Ὁμολογιακῆς

Ἡ ἐξέλιξη τῶνπραγμάτων δὲν ἦταν αὐτὴ πὸν προσδοκοῦσαν οἱ Ναζί. Ἴσως αὐτὸ νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι τὰ θεμέλια τοῦ Ναζισμοῦ ἦταν πολὺ βαθιὰ ἀντιχριστιανικά, γιὰ νὰ περάσουν ἀπαρατήρητα. Ἴσως πάλι ἡ μέθη τῆς παντοδυναμίας καὶ ἡ ἀλαζονεία νὰ τοὺς ἔκανε νὰ εἶναι στὴν πράξη πολὺ λιγώτερο «διπλωμάτες» ἀπ' ὅ,τι σχεδίαζαν νὰ φανοῦν. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ προσπάθεια διεισδυσῆς τους στὶς Προτεσταντικὲς Ἐκκλησίες ἀπέτυχε παταγωδῶς.

καὶ προκλητικὲς θέσεις, ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Χίτλερ Ludwig Müller (ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε, εἶχε τοποθετηθεῖ ἐπικεφαλῆς τῆς «Γερμανικῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας», πὸν προοριζόταν νὰ συνενώσει τὶς ἐπιμέρους Περιφερειακὲς Προτεσταντικὲς Ἐκκλησίες) ἐπέδειξε τέτοια προκλητικότητα, τέτοια ἔλλειψη διάκρισης καὶ διπλωματίας, ὥστε ξεσήκωσε τοὺς πάντες ἐναντίον του. Τε-

Ἐκκλησίας» (*Bekennende Kirche*), με ἐξέχοντα μέλη τοὺς Martin Niemöller καὶ Dietrich Bonhoeffer, ὡς ἀντίδραση στὴ σχεδιαζόμενη ὑπαγωγή τῆς Ἐκκλησίας στὸ Κράτος, στὴν προκλητικὴ πολιτικὴ τοῦ Ludwig Müller καὶ στὶς αἰρετικὲς θέσεις τῶν «Γερμανῶν Χριστιανῶν». Ἡ «Ὁμολογιακὴ Ἐκκλησία» ἐμφανιζόταν ὡς ἡ νόμιμη Προτεσταντικὴ Ἐκκλησία τῆς Γερμανίας, ἀπέναντι στὴν ἐλεγχόμενη ἀπὸ τὸ καθεστῶς «Γερμανικὴ Εὐαγγελικὴ Ἐκκλησία» τοῦ Müller. Μὲ ὅλα αὐτά, ἡ ἀποτυχία τοῦ Müller νὰ ἐνώσει τοὺς Προτεστάντες σὲ μὴ ἐνιαία Ἐκκλησία τοῦ Ράιχ ἦταν κάτι παραπάνω ἀπὸ προφανές.

Ὁ ἴδιος ὁ Χίτλερ δὲν μπορούσε παρὰ

26 Hans Buchheim, *Glaubenskrise im Dritten Reich*, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart 1953, σελ. 124-136.

27 Doris L. Bergen, *Twisted Cross. The German Christian movement in the Third Reich*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1996, σελ. 17.

νά συνειδητοποιεί ότι, παρὰ τις ἀδιαφι-
σβήτητες ἐπιτυχίες του σὲ ὅλα τὰ ἄλλα
μέτωπα, ἡ πολιτική του ἔναντι τῶν Ἐκκλη-
σιῶν εἶχε στεφθεῖ ἀπὸ παταγώδη ἀπο-
τυχία. Ὁ ἐπόμενος ἐλιγμός τοῦ Χίτλερ
ἦταν νὰ ιδρύσει τὸν Ἰούλιο τοῦ 1935 ἕνα
Ἵπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν Ὑποθέσεων,
στὸ ὁποῖο τοποθέτησε ἐπικεφαλῆς τὸν
πιδ μετριοπαθῆ φίλο του Hanns Kerrl, μὲ
τὴν ἐλπίδα ὅτι αὐτὸς θὰ τὰ κατάφερνε
καλύτερα ἀπὸ τὸν Müller.

Ὁ Müller ἐτέθη στὸ περιθώριο. Στὰ
τέλη τοῦ 1935 παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ θέση
του, ἀλλὰ παρέμεινε ἀφοσιωμένος στὸν
Ἐθνικοσοσιαλισμὸ μέχρι τὸ τέλος. Ἐπέζησε
τοῦ πολέμου, ἀλλὰ αὐτοκτόνησε στὸ Βε-
ρολίνο τὸν Ἰούλιο τοῦ 1945, λίγο μετὰ τὴ
συνθηκολόγηση τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Hanns Kerrl, ποῦ
ἀνέλαβε ἐπικεφαλῆς τοῦ Ἵπουργείου
Ἐκκλησιαστικῶν Ὑποθέσεων, θέλησε νὰ
φανεῖ πιδ διαλλακτικός. Θεωρεῖται ἀπὸ
τοὺς πιδ μετριοπαθεῖς Ναζι, φαίνεται δὲ
ὅτι πίστευε εἰλικρινὰ ὅτι Χριστιανισμὸς καὶ
Ναζισμὸς ἦταν συμβατὰ μεταξύ τους. Ἀλλὰ
οἱ προσπάθειές του ἦταν καταδικασμένες
νὰ ναυαγίσουν, ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ οἱ με-
θοδεύσεις τοῦ καθεστώτος καὶ οἱ ἀκρότη-
τες τῶν «Γερμανῶν Χριστιανῶν» εἶχαν πιδ
ἀποκαλυφθεῖ. Ἐξάλλου, δὲν πρέπει νὰ νο-
μισθεῖ ὅτι ἡ διαλλακτικότητα ποῦ φρόντιζε
νὰ ἐπιδεικνύει εἶχε κάποια σημασία ἐπὶ
τῆς οὐσίας. Διότι, ἐπὶ τῆς οὐσίας, δύσκολα
θὰ μπορούσε νὰ φαντασθεῖ κανεὶς κάτι
πιδ ἀκραῖο καὶ πιδ βαθιὰ αἰρετικὸ ἀπὸ τὰ
ὅσα εἶπε αὐτὸς ὁ ὑποτίθεται διαλλακτικὸς
Hans Kerrl σὲ ὁμιλία του στὶς 13 Φεβρου-
αρίου 1937, σὲ συγκέντρωση κομματικῶν
κληρικῶν:

*«Τὸ Κόμμα συντάσσεται μὲ τὸν Θετικὸ
Χριστιανισμὸ, καὶ ὁ Θετικὸς Χριστιανισμὸς
εἶναι Ἐθνικοσοσιαλισμὸς. [...] Ὁ Ἐθνικο-
σοσιαλισμὸς εἶναι ἡ ἐκτέλεση τοῦ θελή-
ματος τοῦ Θεοῦ. [...] Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ
ἀποκαλύπτεται στὸ γερμανικὸ αἶμα. [...]*

*Ὁ Δρ Zoellner²⁸ καὶ ὁ κόμης Galen²⁹ προ-
σπάθησαν νὰ μοῦ καταστήσουν σαφὲς ὅτι
ὁ Χριστιανισμὸς συνίσταται στὴν πίστη
στὸν Χριστὸ ὡς Υἱὸ τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ μὲ
κάνει νὰ γελάω. [sic!] [...] Ὅχι, ὁ Χριστια-
νισμὸς δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ Σύμβολο τῆς
Πίστεως. [sic!] [...] Ὁ ἀληθινὸς Χριστια-
νισμὸς ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ Κόμμα,
καὶ ὁ γερμανικὸς λαὸς καλεῖται τώρα ἀπὸ
τὸ Κόμμα καὶ εἰδικὰ ἀπὸ τὸν Φύρερ σὲ
ἕναν πραγματικὸ Χριστιανισμὸ. [sic!] [...] Ὁ
Φύρερ εἶναι ὁ προάγγελος μιᾶς νέας
Ἀποκάλυψης [sic!]*»³⁰.

Τὰ παραπάνω λόγια εἶναι, χωρὶς καμ-
μία ἀπολύτως ὑπερβολή, ἀνατριχιαστικά!
Δείχνουν σὲ ποῖον ἀδιανόητο κατήφορο
ὀδηγοῦσε στὴν πράξη ἡ ἔθνικοσοσιαλι-
στικὴ ἐπιδρομὴ στὸν πυρῆνα τῆς χριστια-
νικῆς πίστεως, ἀκόμη καὶ ἐκκινώντας ἀπὸ
μικρές «πινελιές», ποῦ ἀρχικὰ μπορούσαν
νὰ φανοῦν ἀκόμα καὶ ἀνώδυνες!

Ἦταν ὅμως φανερὸ ὅτι τὰ σχέδια τοῦ
καθεστώτος γιὰ «ἄλωση» τῶν Ἐκκλησιῶν
εἶχαν ναυαγίσει, καὶ οἱ φιλοδοξίες τῶν
Ναζι εἶχαν ἀναγκαστικὰ μπεῖ στὸ περιθώ-
ριο. Ἄλλωστε, πολὺ σύντομα ἡ ἔκρηξη τοῦ
πολέμου στὴν Εὐρώπη θὰ ἄλλαξε ἀρδην
τὶς προτεραιότητες. Οἱ «Γερμανοὶ Χρι-
στιανοί» ἐξακολούθησαν νὰ ὑπάρχουν, νὰ
ἀποτελοῦν μιὰ ὑπολογίσιμη δύναμη, ἀλλὰ
δὲν ἔπαυαν νὰ εἶναι μειοψηφία ἐντὸς τοῦ
προτεσταντικῶ πληθυσμοῦ τῆς Γερμανί-
ας³¹. Τὴν ὥρα ποῦ ὁ Χίτλερ ἀπολάμβανε

28 Ὁ Wilhelm Zoellner εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Ludwig Müller στὴ θέση τοῦ «Ἐπισκόπου τοῦ Ράιχ».

29 Ὁ Καθολικὸς ἐπίσκοπος τοῦ Münster, περί-
φημος γιὰ τὴν ἀντίστασή του στὸ ναζιστικὸ
καθεστῶς.

30 William L. Shirer, *Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany*, Simon and Schuster, New York 1990 (ed. pr. 1960), σελ. 238-239.

31 Michael Berenbaum, Abraham J. Peck, *The Holocaust and History. The known, the unknown, the disputed and the re-examined*, Indiana University Press, 2002, σελ. 567.

μαῖς πρωτοφανοῦς δημοφιλίας καὶ σχεδὸν ὁμόφωνης ἀποδοχῆς στὴ Γερμανία, ἡ ὁποία ἔφθανε μέχρι τῆς «θεοποιήσεώς» του, ἡ ἐπιρροὴ τῶν «Γερμανῶν Χριστιανῶν» δὲν ὑπερέβη καμμία στιγμή τὸ ἕνα τέταρτο μὲ ἕνα τρίτο τῶν 40 ἑκατομμυρίων Προτεσταντῶν στὴ Γερμανία³², ἐνῶ, ἀκόμα χειρότερα, ἡ διείσδυση τοῦ Ἐθνικοσοσιαλισμοῦ στὴν καθολικὴ κοινότητα τῆς Γερμανίας ἦταν σχεδὸν μηδαμινή. Ὅπως ἀποδείχθη-

σουν... νὰ ἀλλάξουν καὶ τὴν Καινὴ!

Συγκεκριμένα, τὸ 1939, μὲ τὴν ὑποκίνηση τῶν «Γερμανῶν Χριστιανῶν» μέσφ τῶν ἐλεγχόμενων ἀπὸ αὐτοὺς Περιφερειακῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Γερμανίας, ἰδρύθηκε τὸ «Ἰνστιτούτο Eisenach γιὰ τὴ Μελέτη καὶ τὴν Ἐξάλειψη τῆς Ἑβραϊκῆς Ἐπίδρασης στὴ Γερμανικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ζωή» (*Eisenacher Institut zur Erforschung und Beseitigung des jüdischen Einflusses auf*

Ἄ Χίτλερ εἶχε ἀγανακτήσει μὲ τὴ μικρὴ πρόοδο τῶν σχεδίων του. Τελικὰ, παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν προσπάθειά του νὰ «ἀλώσει» τὶς Ἐκκλησίες μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο «δούρειο ἵππο». Ὅπως σημειώνει ἡ Βρετανίδα ἱστορικὸς Mary Fulbrook, «οἱ Ναζὶ τελικὰ ἐγκατέλειψαν τὴν προσπάθειά τους νὰ ἀφομοιώσουν τὸν Χριστιανισμό, καὶ δὲν ἔκρυβαν καθόλου τὴν περιφρόνησή τους γιὰ τὶς χριστιανικὲς πεποιθήσεις καὶ τὴ χριστιανικὴ ἠθική». Ὁ Χίτλερ ἔφθασε, καθὼς φαίνεται, νὰ νιώθει ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλος δρόμος ἀπὸ τὴν ἀνοικτὴ καὶ ἀπροκάλυπτη σύγκρουση μὲ τὶς Ἐκκλησίες, ὅσο καὶ ἂν αὐτὴ ἢ σύγκρουση ἔπρεπε νὰ ἀναβληθεῖ γιὰ τὸ μέλλον, καθὼς ὁ ἐν ἐξελίξει πόλεμος ἔθετε ἀναγκαστικὰ ἄλλες προτεραιότητες.

κε, καμμία ἄλλη πληθυσμακὴ ομάδα στὴ ναζιστικὴ Γερμανία δὲν εἶχε τόσο ἰσχυρὰ «ἀντισώματα» ἀπέναντι στὴ ναζιστικὴ ἰδεολογία, ὅσο εἶχαν οἱ Χριστιανοί!

Οἱ ἐλεγχόμενοι ἀπὸ τὸ καθεστῶς «Γερμανοὶ Χριστιανοί», βεβαίως, ἐξακολούθησαν νὰ προωθοῦν τὴν «ἀτζέντα» τους, τὴν «ἀτζέντα» τοῦ «Θετικοῦ Χριστιανισμοῦ», ὅσο καὶ ἂν αὐτὴ δὲν ἀνῆκε πλέον στὶς προτεραιότητες τοῦ Κόμματος. Καὶ μάλιστα, πολὺ γρήγορα δὲν περιορίζονταν πιά στὴν ἀπόρριψη τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· ἔφθαναν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐπιχειρή-

das deutsche kirchliche Leben), τὸ ὁποῖο ἀποκαλεῖτο καὶ «Ἰνστιτούτο Ἀποϊουδαϊοποίησης» (*Entjudungsinstitut*), διευθυνόμενο ἀπὸ τοὺς Siegfried Leffler καὶ Walter Grundmann. Στὸ πλαίσιο τοῦ λειτούργησε ὁ «Κύκλος Ἐργασίας γιὰ τὴ Διαθήκη τοῦ Λαοῦ» (*Arbeitskreis Volkstestament*), γιὰ τὴ σύνθεση καὶ ἔκδοση ἐνός... νέου Εὐαγγελίου, ἀππλλαγμένου ἀπὸ ἑβραϊκὲς ἐπιρροές, ποὺ θὰ προέβαλλε τὸν Ἄριο Ἰησοῦ...

Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἡ γενεαλογία τοῦ Ἰησοῦ, ποὺ τὸν ἐμφάνιζε ὡς καταγόμενο ἀπὸ τὸν Δαβὶδ. Ἀφαιρέθηκαν ἐπίσης τὰ ἑβραϊκὰ ὀνόματα καὶ ἑβραϊκὰ τοπωνύμια, καθὼς καὶ τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη – ἐκτός βέβαια ἂν ἦταν μειωτικὰ

32 Susannah Heschel, *The Aryan Jesus. Christian theologians and the Bible in Nazi Germany*, Princeton University Press, Princeton & Oxford 2008, σελ. 3.

για τους Έβραίους. Και βεβαίως αφαιρέθηκαν και όλες οι αναφορές σε εκπληρωμένες προφητείες της Παλαιάς Διαθήκης³³. Το αποτέλεσμα όλης αυτής της εργασίας δημοσιεύθηκε το 1940 υπό τον τίτλο *Το μήνυμα του Θεού (Die Botschaft Gottes)*³⁴. Όπως αποδείχθηκε και είναι γενικά αποδεκτό από το 1994, το κείμενο αυτού του «Ευαγγελίου» των Ναζι διαμορφώθηκε από την ποιήτρια Lulu von Strauß und Torney (1873-1956), γνωστή κυρίως για τις μπαλάντες της³⁵. Όστόσο, όλες αυτές οι προσπάθειες έβρισκαν πλέον μόνο πολύ περιορισμένη απήχηση.

Ο Χίτλερ όμως είχε αναγκάσει με τη μικρή πρόοδο των σχεδίων του. Τελικά, παρατήθηκε από την προσπάθειά του να «άλώσει» τις Εκκλησίες με τον ένα ή τον άλλο «δούρειο Ίππο». Όπως σημειώνει η Βρετανίδα ιστορικός Mary Fulbrook, «οι Ναζι τελικά εγκατέλειψαν την προσπάθειά τους να αφομοιώσουν τον Χριστιανισμό, και δεν έκρυβαν καθόλου την περιφρόνησή τους για τις χριστιανικές πεποιθήσεις και τη χριστιανική ήθική»³⁶. Ο Χίτλερ έφθασε, καθώς φαίνεται, να νιώθει ότι δεν υπήρχε άλλος δρόμος από την άνοικτη και άπροκάλυπτη σύγκρουση με τις Εκκλησίες, όσο και αν αυτή η σύγκρουση έπρεπε να αναβληθεί για το μέλλον, καθώς ο έν εξελίξει πόλεμος έθετε αναγκαστικά άλλες προτεραιότητες.

Συμπεράσματα

Ότως ή άλλως, ο έναγκαλισμός του «Θετικού Χριστιανισμού» από τους Έθνικοσοσιαλιστές και τον Χίτλερ δεν ήταν εύθυς έξ αρχής παρά ένας έλιγμός, μια κίνηση τακτικής στον πόλεμό τους κατά του Χριστιανισμού. Και αυτό το δηλώνει με τον πιο εύθυ και άπροκάλυπτο τρόπο ένας από τους πιο στενούς συνεργάτες του Χίτλερ, ο διαβόητος ύπουργός Προπαγάνδας Joseph Goebbels. Αυτός, σε μια σημείωσή του του 1939 από το Ημερολόγιό του, παρατηρεί ότι ο Χίτλερ γνώριζε πολύ καλά ότι στο τέλος «θα πρέπει να ασχοληθεί με το θέμα της σύγκρουσης μεταξύ Εκκλησίας και κράτους», αλλά πίστευε ότι, μέχρι τότε, «ο καλύτερος τρόπος να αντιμετωπίσεις τις Εκκλησίες είναι να ισχυρισθείς ότι είσαι θετικός χριστιανός»³⁷.

Βέβαια, άκόμα και μέσω του έλιγμού του «Θετικού Χριστιανισμού», ο στόχος παρήμενε η έξουδετέρωση του Χριστιανισμού, τον οποίο ο Χίτλερ και οι Ναζι άντιλαμβάνονταν ως θανάσιμο αντίπαλο. Ο Jack R. Fischel, στο *Ιστορικό Λεξικό του Όλοκαυτώματος*, προσδιορίζει πολύ εύστοχα τον στόχο της πολιτικής του Έθνικοσοσιαλισμού που έκφράσθηκε από τον «Θετικό Χριστιανισμό» και τους «Γερμανούς Χριστιανούς»: «Ο στόχος ήταν είτε να καταστρέψουν τον Χριστιανισμό και να αναβιώσουν

33 Βλ. Alon Confino, "Why did the Nazis burn the Hebrew Bible? Nazi Germany, Representations of the past and the Holocaust", *The Journal of Modern History* 84/2 (1 June 2012).

34 Institut zur Erforschung und Beseitigung des jüdischen Einflusses auf das deutsche kirchliche Leben (ed.), *Die Botschaft Gottes*, Verlag Deutsche Christen, Weimar 1940.

35 Hans Sarkowicz, Alfred Mentzer, *Schriftsteller im Nationalsozialismus. Ein Lexikon*, Insel, Berlin 2011, σελ. 578.

36 Mary Fulbrook, *The Fontana History of Germany, 1918-1990. The Divided Nation*, Fontana Press, London 1991, σελ. 81.

37 *The Goebbels Diaries 1939-41*, transl. Fred Taylor, Hamish Hamilton Ltd, London 1982, σελ. 76: "I put forward my complaints about the church. The Führer shares them completely, but does not believe that the churches will try anything in the middle of a war. But he knows that he will have to get around to dealing with the conflict between church and state. At the moment, however, our own extremists are making things too easy for the churches. They are presenting them with cheap ammunition. The Führer passionately rejects any thought of founding a religion. He has no intention of becoming a priest. His sole, exclusive role is that of a politician. The best way to deal with the churches is to claim to be a 'positive Christian'".

Σὲ κάθε περίπτωση, εἶναι ἀπολύτως σαφὲς ὅτι, ἐὰν οἱ Ναζὶ δὲν εἶχαν χάσει τὸν πόλεμο, τὰ χειρότερα γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἔπτονταν. Ὁ Gerhard “George” Lachmann Mosse, ὁ ἑβραϊκῆς καταγωγῆς ἱστορικὸς ποὺ διέφυγε ἔγκαιρα ἀπὸ τὴ ναζιστικὴ Γερμανία καὶ σταδιοδρόμησε στὶς ΗΠΑ, εἶναι ἐν προκειμένῳ ἀπολύτως σαφής: «Ἐὰν οἱ Ναζὶ εἶχαν κερδίσει τὸν πόλεμο, οἱ ἐκκλησιαστικὲς τους πολιτικὲς θὰ εἶχαν ξεπεράσει αὐτὲς τῶν Γερμανῶν Χριστιανῶν, φθάνοντας μέχρι τὴν ἀπόλυτη καταστροφὴ τόσο τῆς Καθολικῆς ὅσο καὶ τῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας». Ὅτιδήποτε ἄλλο ἦταν ἐλιγμός. Ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς Roger Griffin γράφει: «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μακροπρόθεσμα οἱ ἡγέτες τῶν Ναζὶ, ὅπως ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Χίμμελρ, σκόπευαν νὰ ἐξαλείψουν τὸν Χριστιανισμὸ ἐξίσου ἀνελέπτα μὲ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀντίπαλη ἰδεολογία, ἀκόμα καὶ ἂν βραχυπρόθεσμα ἔπρεπε νὰ ἀρκεσθοῦν σὲ ἓναν συμβιβασμὸ μὲ αὐτόν».

τοὺς Γερμανοὺς θεοὺς τῆς Ἀρχαιότητος, εἴτε νὰ μετατρέψουν τὸν Ἰησοῦ σὲ Ἄριο»³⁸. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, δὲν πρόκειται παρὰ γιὰ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ποὺ γράφει μὲ ἄλλα λόγια ὁ Ἀμερικανὸς ἱστορικὸς Marshall Dill: «Δὲν φαίνεται ὑπερβολὴ νὰ ἐπιμεινουμε ὅτι οἱ μεγαλύτερη πρόκληση ποὺ εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ Ναζὶ ἦταν ἡ προσπάθειά τους νὰ ἐξαλείψουν τὸν Χριστιανισμὸ στὴ Γερμανία, ἢ τοῦλάχιστον νὰ τὸν ὑποτάξουν στὴ γενικὴ τους κοσμοθεωρία»³⁹.

Σὲ κάθε περίπτωση, εἶναι ἀπολύτως σαφὲς ὅτι, ἐὰν οἱ Ναζὶ δὲν εἶχαν χάσει τὸν πόλεμο, τὰ χειρότερα γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἔπτονταν. Ὁ Gerhard “George” Lachmann

Mosse, ὁ ἑβραϊκῆς καταγωγῆς ἱστορικὸς ποὺ διέφυγε ἔγκαιρα ἀπὸ τὴ ναζιστικὴ Γερμανία καὶ σταδιοδρόμησε στὶς ΗΠΑ, εἶναι ἐν προκειμένῳ ἀπολύτως σαφής: «Ἐὰν οἱ Ναζὶ εἶχαν κερδίσει τὸν πόλεμο, οἱ ἐκκλησιαστικὲς τους πολιτικὲς θὰ εἶχαν ξεπεράσει αὐτὲς τῶν Γερμανῶν Χριστιανῶν, φθάνοντας μέχρι τὴν ἀπόλυτη καταστροφὴ τόσο τῆς Καθολικῆς ὅσο καὶ τῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας»⁴⁰. Ὅτιδήποτε ἄλλο ἦταν ἐλιγμός. Ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς Roger Griffin γράφει: «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μακροπρόθεσμα οἱ ἡγέτες τῶν Ναζὶ, ὅπως ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Χίμμελρ, σκόπευαν νὰ ἐξαλείψουν τὸν Χριστιανισμὸ ἐξίσου ἀνελέπτα μὲ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀντίπαλη ἰδεολογία, ἀκόμα καὶ ἂν βραχυπρόθεσμα ἔπρεπε νὰ ἀρκεσθοῦν σὲ ἓναν συμβιβασμὸ μὲ αὐτόν»⁴¹. Σύμφωνα μὲ τὸν βασικὸ βιογράφο

38 Jack R. Fischel, *Historical Dictionary of the Holocaust*, Scarecrow Press, 2010, σελ. 123: “The objective was to either destroy Christianity and restore the German gods of antiquity or to turn Jesus into an Aryan”.

39 Marshall Dill, *Germany. A modern history*, University of Michigan Press, 1970 (ed. pr. 1961), σελ. 365: “It seems no exaggeration to insist that the greatest challenge the Nazis had to face was their effort to eradicate Christianity in Germany or at least to subjugate it to their general world outlook”.

40 Gerhard “George” Lachmann Mosse, *Nazi Culture. Intellectual, Cultural and Social Life in the Third Reich*, University of Wisconsin Press, 2003 (ed. pr. 1966, edited by G. L. Mosse), σελ. 240.

41 Roger Griffin, “Fascism’s relation to religion”, ἐν Cyprian P. Blamires (ed.), *World Fascism. A*

του Χίτλερ, τον Alan Bullock, «μόλις τελειώνει ο πόλεμος, ο Χίτλερ υποσχέθηκε στον εαυτό του ότι θα ξερριζώνει και θα κατέστρεφε την επιρροή των χριστιανικών Εκκλησιών»⁴². Ο Βρετανός ιστορικός Anton Gill βεβαιώνει ότι «οί Ναζι σχεδίαζαν να αποχριστιανίσουν τη Γερμανία μετά την τελική νίκη»⁴³, ενώ ο Άμερικανός ιστορικός Joseph W. Bendersky κάνει λόγο για αποχριστιανισμό ολόκληρης της Ευρώπης: «Συνεπώς, ο απώτερος στόχος του Χίτλερ ήταν να εξαλείψει τις Εκκλησίες, μόλις θα είχε εδραιώσει τον έλεγχο επί της Ευρωπαϊκής του αυτοκρατορίας»⁴⁴.

Ο τρόπος με τον οποίο οί Ναζι προσπάθησαν να «άλωσουν» τις Προτεσταντικές Εκκλησίες στη Γερμανία προσφέρει πολλά διδάγματα και για τη σημερινή εποχή: Μας δείχνει, για μία ακόμη φορά, πώς ακόμη και οί πλέον «άρπαγες λύκοι» συνηθίζουν να εμφανίζονται αρχικά προστά μας «έν ενδύμασι προβάτων»⁴⁵. Μας δείχνει, επίσης, σε ποιο βαθμό ακόμη και η ελάχιστη άμφισβήτηση της παράδοσης της Εκκλησίας μας, ακόμη και ο ελάχιστος

και φαινομενικά άθως «αναθεωρητισμός», μπορεί να ανοίξει τον ασκό του Αιόλου, οδηγώντας σε έναν κατήφορο χωρίς τέλος. Μας δείχνει, τέλος, πόσο δηλητήριο μπορεί να κρύβεται ακόμη και πίσω από πράγματα που κατ' αρχήν φαίνονται όχι απλώς άθωα, αλλά και θετικά και έλκυστικά, όπως η συνένωση των Εκκλησιών που ευαγγελίσθηκαν οί Ναζι, για να δελεάσουν τους Προτεστάντες Χριστιανούς.

Η ιστορία του Χριστιανισμού στη ναζιστική Γερμανία είναι ένα θέμα που παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, όπως ασφαλώς ο αναγνώστης θα έχει ήδη βρει την ευκαιρία να διαπιστώσει. Μέχρι στιγμής, έχουμε σταθεί σε δύο κεφάλαια αυτού του τόσο ενδιαφέροντος θέματος: Πρώτον, βρήκαμε την ευκαιρία να δούμε τον βαθμό στον οποίο ο Ναζισμός ήταν θεμελιωμένος πάνω στην Άρνηση. Δεύτερον, είδαμε τους δόλιους τρόπους με τους οποίους ο Ναζισμός προσπάθησε να «άλώσει» τις Εκκλησίες στη Γερμανία, δελεάζοντας τη μὲν καθολική κοινότητα με το Κοκκορδάτο, τη δὲ προτεσταντική με την προβολή και ιδιοποίηση του Λούθηρου και με την προώθηση της ενοποίησης των Προτεσταντικών Εκκλησιών.

Μένει να δούμε δύο ακόμη κεφάλαια, εξίσου, αν όχι περισσότερο ενδιαφέροντα: Πρώτον, τον ανοικτό διωγμό που εξαπέλυσε τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστὼς ἐναντία στὴν Ἐκκλησία, ὅταν ἔνωσε ὅτι μποροῦσε πια νὰ ἀφήσει στὴν ἄκρη τὰ προσήματα. Δεύτερον, τὴν ἀντίσταση τῶν Χριστιανῶν στὸ ναζιστικὸ καθεστὼς μέσα στὴν ἴδια τὴ ναζιστοκρατούμενη Γερμανία, μιὰ ἀντίσταση ἢ ὅποια θὰ ἔπρεπε νὰ διδάσκεται καὶ νὰ μᾶς διδάσκει, ὥστε νὰ γνωρίζουμε καλὰ ὅχι μόνο ποῦ ἦταν θεμελιωμένος ὁ Ναζισμός, ἀλλὰ καὶ ποια πνευματικὰ θεμέλια εἶχαν αὐτοὶ ποῦ τόλμησαν νὰ ὑψώσουν τὸ ἀνάστημά τους ἀπέναντί του. Ὅλα αὐτὰ θὰ τὰ δοῦμε προσεχῶς.

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

historical encyclopedia, vol. 1, ABC-CLIO 2006, σελ. 10: "There is no doubt that in the long run Nazi leaders such as Hitler and Himmler intended to eradicate Christianity just as ruthlessly as any other rival ideology, even if in the short term they had to be content to make compromises with it".

42 Alan Bullock, *Hitler. A Study in Tyranny*, Harper & Row, New York 1964 (ed. pr. Odhams Press, London 1952), σελ. 389: "Once the war was over, he [Hitler] promised himself, he would root out and destroy the influence of the Christian Churches".

43 Anton Gill, *An Honourable Defeat. A History of the German Resistance to Hitler*, Random House, 1994, σελ. 14-15: "[the Nazis planned to] de-Christianise Germany after the final victory".

44 Joseph W. Bendersky, *A concise history of Nazi Germany*, Rowman & Littlefield, 2007, σελ. 147: "Consequently, it was Hitler's long range goal to eliminate the churches once he had consolidated control over his European empire".

45 *Ματθ.*, ζ 15.

ΜΕΓΑΛΗ ΜΑΝΑ

Μεγάλη Μάνα, πιὸ τρανή ἀπ' ὄλες τὶς μπτέρες,
ἢ ἀγκαλιά σου εἶναι οὐρανός, τὸν κόσμ' ὄλο χωράει,
σὲ ὕμνολογοῦν γλυκόφωνα κι ἀσίγαστα οἱ αἰθέρες
κι ἡ γῆ, ἀπὸ τ' ἅγια ψάλματα, γιὰ σέν' ἀχολογáει.

Νιώθεις τὸν πόνο, αἰσθάνεσαι τὸ πικραμένο δάκρυ
καὶ τὸ λεπτὸ ἀφουγκράζεσαι παιδιοῦ ἀκόμα τὸ κλάμα,
σ' ὄλου τοῦ κόσμου, ἂν σὲ καλοῦν, φτεροκοπᾷς τὴν ἄκρη,
ἐδῶ γίνεσαι γιάτρισσα, ἐκεῖ κάνεις τὸ θᾶμα.

Γέφυρα εἶσαι δλόχρυση, ποὺ ἀκουμπᾷ στὰ οὐράνια
καὶ πᾶν' πιστοὶ καὶ πᾶν' πιστοὶ στ' ἅγια της σκαλοπάτια,
τὴ σκάλα ἐτούτη δὲν περνᾷ κανεὶς χωρὶς μετάνοια,
κι ἅμα δὲν ἔχει ἀκόμα ὑγρὰ καὶ μουσκεμένα μάτια.

Δέξου τους, Μάνα, δέξου τους τοὺς ἀναστεναγμοὺς μας,
δέξου τους ἀπ' τὰ πῆλινα κι ἀνάξια στόματά μας,
εἶσαι ἡ ψυχὴ μας ἡ γλυκιὰ κι ὁ διαλεχτὸς ὁ νοῦς μας,
μὴ φεύγεις ἀπ' τὸ πλάγι μας, μείνε πάντα κοντά μας.

Κι ἐμεῖς, σὰν τὸν κορυδαλλό¹, ποὺ φθάνει αὐγὴ στὰ αἰθέρια
καὶ τραγουδᾷ, ἀγναντεύοντας τὸ φῶς, μὲ θεῖο μεθύσι,
νὰ πάει ψαλιμὸ σοῦ στέλνομε ψηλότερ' ἀπ' τ' ἀστέρια,
ἐσὲ μὲ λόγια ὀλόθερμα, Μαριάμ, νὰ εὐχαριστήσῃ.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ. ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ

¹ Τὸ πουλί, ὁ κορυδαλλός, μόλις χαράζει ἡ μέρα, πετᾷ ἀπὸ τὴ φωλιά του καὶ ἀνεβαίνει στὸν οὐρανό, πρὶν ἀκόμα ἀνατελεῖ ὁ ἥλιος, καί, σὰν μεθυσιμένος ἀπὸ τὸ ροδοχάραμα, κελαηδεῖ χαρούμενα, φέρνοντας γύρους στὸν ἀέρα.

Η ΑΝΑΒΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΜΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ένθαρρυντικά μηνύματα θα καταγράψωμε σήμερα στην στήλη μας, τα όποια αναφέρονται στην επανεύρεσι τών λαμπρών σελίδων τῆς Ἱστορίας μας ἀπὸ νέους δημιουργοὺς καὶ τὴν προβολή τους μέσα ἀπὸ τὴν Τέχνη. Ἡ ἐπέτειος

με σύγχρονα μέσα.

Ξεκινᾶμε μετὴν παρουσίᾳσι κάποιων κινηματογραφικῶν ταινιῶν, οἱ ὅποῖες παρήχθησαν τὸ τελευταῖο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ Ἑλληνες σκηνοθέτες. Καὶ ὅλες ἀναφέρονται σὲ γεγονότα ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασι τοῦ 1821.

Ἡ πρώτη ἐπιγράφεται «Πέντε: Τὸ ὀλοκαύτωμα τῆς Σαμοθράκης» τοῦ Βασίλη Τσικάρᾳ ἀπὸ τὴν ἐταιρεία Ἄρατος Φίλμς. Ἡ ταινία αὐτὴ εἶναι ἡ τρίτη μιᾶς τριλογίας τοῦ σκηνοθέτου μετὰ θέματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασι. Ἡ πρώτη ἦταν ἡ «Ἐξοδος 1826», ἡ ὅποια παρουσίαζε τὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου· ἡ δευτέρα ἦταν ἡ «Πολιορκία», ἡ ὅποια πραγματεύετο τὴν μάχη στὴν Μονὴ Δοβρᾶ στὴν Βέρροια τὸ 1822, καὶ ἡ τρίτη ἀναφέρεται στὴν ἐξέγερσι τῶν Ἑλλήνων στὴν Σαμοθράκη, στὴν σφαγὴ καὶ τὸν ἐξανδραποδισμό τῶν κατοίκων τους καὶ σὲ πέντε νέους, οἱ ὅποιοι βιαίως ἐξισλαμίσθησαν καὶ μετὰ ἀπὸ 16 χρόνια ἐπέστρεψαν στὴν Σαμοθράκη, ὠμολόγησαν τὴν πίστι τους στὸν Χριστὸ καὶ κατόπιν μαρτυριῶν ἐτελειώθησαν ὡς Νεομάρτυρες. Τὰ ὀνόματά τους ἦταν Μανουὴλ Παλογούδας, Μιχαὴλ Κύπριος, Θεόδωρος Δημ. Καλάκου, Γεώργιος Κουρούνης καὶ Γεώργιος, οἱ ὅποιοι τιμῶνται ὡς Ἅγιοι Νεομάρτυρες τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ. Τὰ λειψανά τους φυλάσσονται στὴν Ἐκκλησία τῆς Παναγίας Σαμοθράκης. Ἀπόσπασμα τῆς

τῶν 200 χρόνων ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ μας παλιγγενεσία φαίνεται ὅτι ἐνέπνευσε πολλοὺς συμπατριῶτές μας καὶ τοὺς ἔστρεψε στὴν ἔρευνα τῆς Ἱστορίας καὶ τὴν παρουσίᾳσι τῆς

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ταινίας (trailer) είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.youtube.com/watch?v=rjrhS5obvHI&t=13s>. Η ταινία προεβλήθη για λίγες ημέρες σε ένα κινηματογράφο της Θεσσαλονίκης και ένα των Αθηνών.

Οι δύο πρώτες ταινίες είναι προσβάσιμες στο διαδίκτυο από την Έταιρεία Άρατος Φίλμς (<https://www.youtube.com/@XPERfilms/videos>). Θε-

ωρούμε, όμως, ότι θα πρέπει να διαδοθῆ εὐρύτερα ἢ τριλογία αὐτὴ μέσω τῆς παραγωγῆς ψηφιακῶν δίσκων καὶ τῆς πωλίσεώς τους στὰ χριστιανικὰ βιβλιοπωλεῖα, γιὰ νὰ ἀγορασθοῦν ἀπὸ τοὺς Ἱερoὺς Ναοὺς, Κατηχητικὰ σχολεῖα καὶ Χριστιανικὲς Ὄργανώσεις καὶ νὰ προβληθοῦν σὲ μεγαλύτερο κοινó.

Ἄλλη μία ταινία, αὐτὴν τὴν φορὰ ἀπὸ τὴν Κατερίνη, παρήχθη μὲ θέμα τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀθανάσιου

Διάκου. Ἐπιγράφεται «Διάκος, ὁ ἥρωο-μάρτυς», μὲ σκηνοθέτη τὸν ἀρχιμανδρίτη π. Παῦλο Ντοῦρο ἀπὸ τὴν ἑταιρεία Φιλότιμο Φίλμς. Ἡ ταινία εἶναι προϊόν ἐθελοντικῆς ἐργασίας τῶν ἠθοποιῶν, κομπάρσων καὶ τεχνικῶν. Καὶ αὐτὴ προεβλήθη γιὰ λίγες παραστάσεις πρὶν ἀπὸ τὴν Μεγάλῃ Ἑβδομάδα σὲ ἕνα κινηματογράφο τῶν Αθηνῶν. Περισσότερες πληροφορίες, ἀπόσπασμα καὶ φωτογραφικὸ ὕλικό μπορεῖ νὰ βρῆ ὁ ἐνδιαφερόμενος ἀναγνώστης στὴν ιστοσελίδα: <https://www.diakos.gr/#home>.

Τὸ τρίτο παράδειγμα τῆς ἐμπνευσμένης ἀπὸ τὴν Ἱστορία μας Τέχνης εἶναι ἡ δημιουργία κόμικς ἀπὸ ἕνα νεώτατο (γεννημένο τὸ 1999) δημιουργό, τὸν κ. Κωνσταντῖνο Παππᾶ. Ὁ σκιτσογράφος αὐτὸς ἔγινε γνωστότερος μετὰ τὴν λογοκρισία του σὲ ἑκθεσι κόμικς στὸν Δῆμο Ἀθηναίων. Ἡ περίπτωση ἔγινε γνωστὴ ἀπὸ εἶδησι στὴν ἐφημερίδα Ἐστία (<https://www.estianews.gr/kentriko-thema/den-%e1%bc%80ntechoun-o-%e1%bd%94testa-komiks-tin-%e1%bc%91llinikisimaisia/>).

Τὸ πρῶτο του κόμικ γιὰ τὸ 1821 εἶχε τίτλο «Ἐκ τῆς κόνεως» (ἐκδόσεις Πελασγός) καὶ ἀνεφέρετο στὴν μάχη τοῦ Δραγατσανίου καὶ τὸν Ἱερὸ Λόχο. Τὸ δεύτερο ἐπιγράφεται «60 χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν Ἄγκυρα» καὶ ἀναφέρεται στὴν Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία. Καὶ τὰ δύο ἐξαντλήθησαν σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα καὶ ἐπανεκδόθησαν.

Τέταρτο παράδειγμα εἶναι ἡ ἀπεικόνισις σὲ δημοσίους χώρους μὲ τὴν τεχνικὴ τοῦ γκράφιττυ ἡρώων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως. Οἱ προσωπογραφίες αὐτὲς ἔγιναν ἀπὸ διαφόρους καλλιτέχνες σὲ ἀρκετοὺς Δήμους

Τὰ ἐλπιδοφόρα μηνύματα τὰ ὁποῖα μᾶς κομίζουν οἱ ἀνωτέρω περιπτώσεις εἶναι ὅτι διαφαίνεται μία ἐπιστροφή τῆς κοινωνίας μας, καὶ μάλιστα τῶν νέων ἀνθρώπων, στὶς ἐθνικὲς καὶ θρησκευτικὲς παραδόσεις τοῦ γένους μας, καὶ δημιουργοῦνται σήμερα νέα καλλιτεχνικὰ ἔργα ἐμπνευσμένα ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀξίες καὶ παραδόσεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν ἐναντιουμένων σὲ αὐτὰ τὰ ἔργα φανερώνει τὴν ἀπήχησί τους· κανεὶς δὲν ἀσχολεῖται μὲ κάτι τὸ ὁποῖο δὲν συγκινεῖ καὶ δὲν κινητοποιεῖ τὸ εὐρὺ κοινό. Ἡ ἀξιοποιήσις αὐτῶν τῶν ἔργων γιὰ τὴν διαπαιδαγώγησι μικρῶν καὶ μαεγαλυτέρων καὶ τὸν ἀναβαπτισμό μας στὰ νάματα τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας, ἐναπόκειται πλέον σὲ ἐμᾶς.

τῆς χώρας μας, ὡς συμμετοχὴ γιὰ τὴν ἐπέτειο τῶν 200 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῆς Ἐπαναστάσεως. Τὸ θλιβερό, ὅμως, εἶναι ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς ἔγιναν στόχος βανδαλισμῶν ἀπὸ ἀκραῖα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐναντιώνονται στὶς ἐθνικὲς ιδέες καὶ στὴν προβολὴ τῶν ἠρώων τοῦ γένους μας. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ συγγέουν σκοπίμως τὸ ἐθνικὸ μὲ τὸ ἐθνικιστικὸ καὶ θεωροῦν ὅτι οἱ ἐνέργειες αὐτὲς προωθοῦν τὸν φασισμό! Τρικυμία ἐν κρανίῳ!

Τὰ ἐλπιδοφόρα μηνύματα τὰ ὁποῖα μᾶς κομίζουν οἱ ἀνωτέρω περιπτώσεις εἶναι ὅτι διαφαίνεται μία ἐπιστροφή τῆς κοινωνίας μας, καὶ μάλιστα τῶν

νέων ἀνθρώπων, στὶς ἐθνικὲς καὶ θρησκευτικὲς παραδόσεις τοῦ γένους μας, καὶ δημιουργοῦνται σήμερα νέα καλλιτεχνικὰ ἔργα ἐμπνευσμένα ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀξίες καὶ παραδόσεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν ἐναντιουμένων σὲ αὐτὰ τὰ ἔργα φανερώνει τὴν ἀπήχησί τους· κανεὶς δὲν ἀσχολεῖται μὲ κάτι τὸ ὁποῖο δὲν συγκινεῖ καὶ δὲν κινητοποιεῖ τὸ εὐρὺ κοινό. Ἡ ἀξιοποιήσις αὐτῶν τῶν ἔργων γιὰ τὴν διαπαιδαγώγησι μικρῶν καὶ μαεγαλυτέρων καὶ τὸν ἀναβαπτισμό μας στὰ νάματα τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας, ἐναπόκειται πλέον σὲ ἐμᾶς.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰς Μνημόσυνον

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ (1931-2023)

Ἀγαπητὲ ἀδελφὲ μας Βασίλειε Καλτσᾶ, Ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἐπιστημόνων, τῆς ὁποίας ὑπῆρξες ἐκλεκτὸ μέλος, σὲ κατευοδώνει στὴ μακαριὰ ὁδὸ πού πορεύεσαι.

Εἴχαμε τὴν εὐλογία ἀπὸ τὰ νεανικά μας χρόνια νὰ συστρατευθῶμε στὸ πνευματικὸ ἔργο πού ποδιηγεῖται ἡ Ἀδελφότητα Θεολόγων «ΖΩΗ».

Μετὰ τὶς ἐγκύκλιες σπουδές σου στὴ γενέτειρά σου Στυλῖδα, ἐσπούδασες ἐμπορικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἐπιστῆμες στὴν Α.Σ.Ο.Ε.Ε., σημερινὸ Οἰκονομικὸ Πανεπιστήμιο.

Λόγῳ τοῦ ἥθους σου, τῶν ἱκανοτήτων σου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς καταρτίσεώς σου, ἐργάσθηκες σὲ μεγάλες ἐπιχειρήσεις, στὴν Ἀσφαλιστικὴ Ἐταιρεία American Life καὶ στὴ διοίκηση τῆς Ἀσφαλιστικῆς Ἐταιρείας Interamerican, ὡς δεξι χέρι τοῦ Δημήτρη Κοντομηνᾶ.

Διύθυνες ἐπιτυχῶς καὶ μὲ ὑποδειγματικὴ εὐγένεια τὶς συνάξεις ὁμάδας χριστιανῶν ἐπιστημόνων μὲ τὴν ὀνομασίαν «Ἐντευκτῆριον τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων» στὸ κτήριο τοῦ «Ἀποστό-

λου Παύλου» ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καρύτση 14, ὅπου ἐγένοντο συζητήσεις γιὰ τρέχοντα κοινωνικά, ἐθνικά καὶ θρησκευτικὰ θέματα. Καὶ μέχρι πρόσφατα, μετὰ τὴ διακοπὴ τῆς ἐκ τοῦ σύνεγγυς λειτουργίας αὐτῆς τῆς εὐλογημένης συνάξεως λόγῳ κορωνοϊοῦ, ἐπικοινωνοῦσες μαζί μας τηλεφωνικῶς καὶ διαδικτυακά.

Ἰδιαίτερη δραστηριότητα εἶχες ἀναπτύξει γιὰ τὴν ἴδρυσιν καὶ λειτουργίαν τοῦ «Λυρείου Ἰδρύματος», πού μέχρι σήμερα ἔχει προστατεύσει περισσότερα ἀπὸ 600 παιδιὰ, τὰ περισσότερα κορίτσια. Πληροφορήθηκες ἀπὸ μιὰ ὁμάδα γυναικῶν μοναχῶν ὅτι ἐσκέπτοντο νὰ προχωρήσουν στὸ θεάρεστο αὐτὸ ἔργο. Ἐστρεψες σὲ αὐτὸ τὸ ἔργο τὸ ἐνδιαφέρον πλοιοκτίτου ἀπὸ τὶς Οἰνοῦσες, καὶ μὲ τὴ δωρεὰ του ἰδρύθηκε στὸν λόφο Νέος Βουτζᾶς, περιοχὴ Νέας Μάκρης, τὸ ἀπαραίτητο κτηριακὸ συγκρότημα. Καὶ ἐπειδὴ οἱ μοναχὲς δὲν ἤθελαν τὰ κορίτσια νὰ ἀποχωρίζονται ἀπὸ τὰ ἀγόρια ἀδελφία τους, ἐξασφαλίσθηκε ἡ ἐκεῖ διαμονή τους. Τὸ Ἴδρυμα, πού ἐπῆρε τὸ ὄνομα τοῦ δωρητοῦ πλοιοκτίτου, ἔχει ἑπταμελὲς διοικητικὸ συμβούλιο, μέλος τοῦ ὁποίου ὑπῆρξες, γιὰ νὰ ἔχεις ἀδιάλειπτη φροντίδα, προσφορά.

Ὡς μέλη τῆς κοινῆς σὲ εὐχαριστοῦμε ἀπὸ καρδιᾶς γιὰ τὴ σημαντικὴ προσφορά σου, μὲ τὰ τρία ἐκλεκτὰ παιδιὰ σου.

Ἀγαπητὲ μας ἀδελφὲ Βασίλειε Καλτσᾶ, σὲ παρακαλοῦμε νὰ προσεύχῃσαι καὶ γιὰ ἐμᾶς καὶ τώρα, πού ἔχεις περάσει στὸ φῶς τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

ΝΙΚΟΣ ΤΣΙΡΩΝΗΣ

Εἰς Μνημόσυνον

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ (1930-2023)

Πλήρης ἡμερῶν καὶ ἀφίροντας πίσω του ἓνα πλούσιο ἔργο καὶ ἓνα φωτεινὸ παράδειγμα, ἔφυγε ἀπὸ τὴ ζωὴ στὶς 13 Ἰουνίου 2023 ὁ διακεκριμένος Ρωμανιστῆς-Βαλκανιολόγος Ἀχιλλέας Γ. Λαζάρου, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε τὴ ζωὴ του στὴν τεκμηριωμένη ὑποστήριξη τῶν ἐθνικῶν θεμάτων καὶ τιμήθηκε στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἔξωτερικὸ γιὰ τὴν προσφορὰ καὶ τὸ ἔργο του.

Ὁ Ἀχιλλέας Λαζάρου γεννήθηκε τὴν 1 Μαρτίου 1930 στὴν Ἐλασσόνα, ὅπου καὶ ὀλοκλήρωσε τὶς ἐγκύκλιες σπουδές του. Σπούδασε Φιλολογία στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἡ πρωτότυπη διατριβή του μὲ τίτλο *Ἡ Ἀρωμαυνηκὴ καὶ αἰ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς* μεταφράσθηκε στὰ γαλλικὰ καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου (IMXA) (*L'Aroumain et ses rapports avec le grec*, Thessaloniki 1986), ἐνῶ στὰ ἑλληνικὰ ἐκδόθηκε τὸ 1976 καὶ σὲ δευτέρη ἐκδοσὴ τὸ 1986.

Μὲ ὑποτροφία τοῦ Ἰδρύματος Κρατικῶν Ὑποτροφιῶν (ΙΚΥ), σπούδασε τρία χρόνια στὴ Σορβόννη, ὅπου ἀναγορεύθηκε ἐντεταλμένος καθηγητῆς (Charge de cours à la Sorbonne – Paris IV). Παρακολούθησε

μαθήματα Βαλκανικῆς Ἱστορίας στὴ Σορβόννη, Σλαβολογίας στὸ Ἐθνικὸ Ἰνστιτοῦτο Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν καὶ Πολιτισμῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης (Institut National des Langues et Civilisations Orientales – INALCO) καὶ Βαλκανικῆς Ἐθνολογίας στὴν Πρακτικὴ Σχολὴ Ἀνωτάτων Σπουδῶν τῆς Σορβόννης. Ὡς Charge de cours à la Sorbonne δίδαξε Ρουμανικὴ Διαλεκτολογία καὶ Βαλκανικὴ Ρωμανολογία.

Μὲ τὴν ἐπιστροφὴ του στὴν Ἑλλάδα, ἀποσπασθῆκε γιὰ δύο ἔτη στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὡς ἐπιστημονικὸς συνεργάτης στὸ πρότζεκτ Tabula Imperii Romani. Ἀκολούθησε μακρὰ θητεία στὴ Μέση Ἐκπαίδευση. Δίδαξε στὰ Γυμνάσια Ἐλασσόνας καὶ Δεσκάτης καὶ στὸ Β΄ Παγκύπριο Ἀρρένων Βόλου, στὴ συνέχεια στὸ Α΄ Πρότυπο Γυμνάσιο Πειραιῶς, ὅπου πρωτοστάτησε στὴ μετονομασία του σὲ Ἰωνίδιο Πρότυπο Σχολί, κατόπιν στὸ Πειραματικὸ Σχολεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἔπειτα ὡς λυκειάρχης στὸ Ἐσπερινὸ Λύκειο Περιστερίου, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει ἡ θητεία του ὡς Γενικοῦ Ἐπιθεωρητῆ Ἡμαθίας, ὡς Γενικοῦ Ἐπιθεωρητῆ Φιλολόγων Θεσσαλίας στὴ Λάρισα καὶ ὡς Διευθυντῆ καὶ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητῆ Μέσης Ἐκπαίδευσης στὴ Βαρβάκειο Πρότυπο Σχολί.

Περαιτέρω, ὁ Ἀχιλλέας Λαζάρου ὑπηρετῆσε ὡς εἰδικὸς ἐπιστημονικὸς σύμβουλος στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καὶ δίδαξε στὴ Σχολὴ Μετεκπαίδευσης Μοιράρχων, στὴ Σχολὴ Ἀξιωματικῶν Ἀστυνομίας Πόλεων, στὴ Σχολὴ Ἀξιωματικῶν Νοσοκόμων, στὴ Ναυτικὴ Σχολὴ Πολέμου, στὴ Σχολὴ Ἐπιμορφώσεως Λειτουργῶν Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀλλοῦ, ἐνῶ διετέλεσε πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν

Θεμάτων και έπικεφαλής της Έλληνικής Έπιτροπής Έλληνοσοβιετικών Έκπαιδευτικών και Μορφωτικών Σχέσεων.

Με τη σύζυγό του Έλένη (Έλλη) Λυκούρη-Λαζάρου, ό Άχιλλέας Λαζάρου είχε την εύλογία να άποκτήσει δύο παιδιά και έξι έγγονια.

Ό Άχιλλέας Λαζάρου έκανε έργο της ζωής του την κατάδειξη της έλληνικότητας των Βλάχων. Ήδη στη διδακτορική του διατριβή άπέδειξε με πληθώρα τεκμηρίων και έπιχειρημάτων ότι τó λατινογενές γλωσσικό ιδίωμα των Βλάχων ανάγεται στόν γλωσσικό έκλατινισμό γηγενών έλληνικών πληθυσμών κατά την περίοδο της ρωμαϊκής κατακτίσεως, και κατά ταύτα θά ήταν είτε όλωσδιόλου άνιστόρητη είτε έξόφθαλμα προπαγανδιστική κάθε προσπάθεια άμφισβήτησης της έλληνικότητας των Βλάχων. Σημειώτέον ότι ήδη από τόν 19^ο αιώνα αιώνα ή ρουμανική προπαγάνδα είχε έπιχειρήσει να σφετερισθεί τούς Βλάχους της Ελλάδας (Βλαχικό ή Κουτσοβλαχικό ή Αρωμονικό Ζήτημα), ένφω κατά τη διάρκεια της Κατοχής ή Ίταλία τού Μουσσολίσι προσπάθησε να άκρωτηριάσει την Ελλάδα προωθώντας τη συγκρότηση τού λεγόμενου Πριγκιπάτου της Πίνδου – έννοείται ότι όλες αυτές οι προσπάθειες περιφρονήθηκαν και άποδοκιμάσθηκαν από τούς ίδιους τούς Έλληνες Βλάχους, που δέν γνώριζαν και δέν γνωρίζουν άλλη πατρίδα από την Ελλάδα.

Βλάχος ό ίδιος, ό Άχιλλέας Λαζάρου κατέδειξε έπιστημονικά την άνοση και τó άνιστόρητον κάθε προσπάθειας άμφισβήτησης της έλληνικότητας των Βλάχων. Δέν είναι τυχαίο ότι ή Πανελλήνια Όμοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων τόν τίμησε σέ ειδική λαμπρή τελετή που όργανώθηκε προς τιμήν του στην Αΐθουσα της Παλαιάς Βουλής, και ή Παγκόσμια Βλαχική Άμφικτυονία, στην ίδρυση της οποίας πρωτοστάτησε, τόν ανακήρυξε Έπίτιμο Πρόεδρο. Ή Πανελλήνια Όμοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων τόν άποχαιρέτησε με τó

«*Ούάρα μπουάα*» των Βλάχων, σημειώνοντας γι' αυτόν σέ άνακοίνωση που εξέδωσε έπι τη έκδημιά του: «*Διατράνωσε την έξωθεν άμφισβητούμενη έλληνικότητα των Βλάχων στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια γενικά, άποδεικνύοντας με άδιάσειστα ιστορικά στοιχεία την αυτόχθονη καταγωγή τους. Κατέδειξε ότι οι βλαχόφωνοι Έλληνες έχουν μία και μόνη πατρίδα στην καρδιά τους, την Ελλάδα*».

Για τó μεγάλο έθνικό, διδακτικό και έπιστημονικό του έργο άπνεμήθηκαν στόν Άχιλλέα Λαζάρου πολλές τιμητικές διακρίσεις, μεταξύ των όποιων ξεχωρίζει ή άπνομη τó 1998 από τόν άείμνηστο Πρόεδρο της Έλληνικής Δημοκρατίας Κωνσταντίνο Στεφανόπουλο, σέ τελετή στó Προεδρικό Μέγαρο, τού Χρυσού Σταυρού τού Τάγματος τού Φοίνικος γιá τó έργο του συνολικά και γιá την προσφορά του στην Ελλάδα. Ό Άχιλλέας Λαζάρου τιμήθηκε και με πολλές άλλες τιμητικές διακρίσεις, όπως ό Χρυσός Σταυρός τού Άποστόλου Παύλου από την Έκκλησία της Ελλάδος, τó Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών, τó Μετάλλιο της πόλεως της Αγίας Πετρούπολης, τó Βραβείο Φιλίας Τρικάλων από τόν Φιλολογικό Ίστορικό Λογοτεχνικό Σύνδεσμο Τρικάλων, τó Μετάλλιο τού Δήμου Τρικκαίων και πλείστες άλλες τιμητικές διακρίσεις από πλθθος πολιτιστικών σωματείων.

Άληθινά χαλκέντερος συγγραφέας, ό Άχιλλέας Λαζάρου άφησε πίσω του πλούσιο συγγραφικό έργο και αναρίθμητες εισηγήσεις σέ συνέδρια και ήμερίδες. Άπό τó συγγραφικό του έργο ξεχωρίζουν τó τετράτομο έργο τού Έλλησισμός και λαοί της Νοτιοανατολικής Εύρώπης, καθώς και τά: Βλάχοι και κρατικές παραλείψεις, Έθνικά θέματα και κρατική άκνηδία, Έθνικά και μειονοτικά θέματα, Βαλκάνια και Βλάχοι, Τί είναι οι Βλάχοι και άλλα, μέχρι και τó τελευταίο βιβλίο του με τόν τίτλο Έλληνες, που έκδόθηκε τó 2018 με έπιμέλεια τού υιού του Γεωργίου Λαζάρου.

Όι άναγνώστες των Άκτίων γνωρίζουν άσφαλώς τόν Άχιλλέα Λαζάρου και από

τῆ συνεργασία του μὲ τὸ περιοδικό μας. Ἡ πρώτη του συνεργασία στὸ περιοδικὸ δημοσιεύθηκε τὸ 1985, ἐνῶ τελευταία δὲν ὑπῆρχε ἔτος ποὺ νὰ μὴ φιλοξενηθεῖ στὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ μελέτη τοῦ Ἀχιλλέα Λαζάρου, μὲ τὴν τελευταία του μελέτη, μὲ τίτλο «Ὁ Ἑλληνισμὸς στὸν χῶρο τῆς Βορείου Ἡπείρου», νὰ δημοσιεύεται στὸ ἀμέσως προηγούμενο τεῦχος, τὸ τεῦχος 799 (Μαΐου-Ιουνίου 2023), σελ. 135-142, καὶ νὰ κυκλοφορεῖ περίπου στὶς μέρες τῆς ἐκδημίας του.

Ὁ ἴδιος εἶχα συχνὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἀείμνηστο Ἀχιλλέα Λαζάρου, καὶ πρέπει νὰ πῶ ὅτι σὲ κάθε ἐπικοινωνία μας δὲν δυσκολευόμουν νὰ διακρίνω τὴ «φλόγα» ἐκείνη στὴν καρδιά του ποὺ ὀδήγησε στὴν ἀξιοθαύμαστη συγγραφικὴ παραγωγή καὶ τὸ σπουδαῖο ἔργο ποὺ σὲ λίγες γραμμὲς προσπαθήσαμε νὰ διεξέλθουμε ἐδῶ. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό. Σὲ κάθε ἐπικοινωνία μας ὁ Ἀχιλλέας Λαζάρου ἀναγνώριζε τὴν ὀφειλή του στὸ Χριστιανικὸ Ἔργο, στὸ ὁποῖο βρέθηκε νέος, ὅταν αὐτό, πέρα ἀπὸ ἔργο πνευματικὸ, ἱερα-

ποστολικὸ καὶ φιλανθρωπικὸ, ἦταν ἀληθινὸ *ἐργαστήρι πολιτισμοῦ*. Καὶ ὡς ἀντίδωρο γιὰ τὴν ὀφειλή του αὐτῇ, ὁ Ἀχιλλέας Λαζάρου μᾶς ἐμπιστεύθηκε σειρὰ ὀλόκληρη *ἀδημοσίευτων* κειμένων του, τὰ ὁποῖα μᾶς ἔστειλε στὰ γραφεῖα τῶν Ἀκτίνων μὲ courier, γιὰ νὰ τὰ ἀξιοποιήσουμε ἐν καιρῷ καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν. Σήμερα, ποὺ γράφω αὐτὲς τὶς γραμμὲς, κοιτάζω τὸν τελευταῖο φάκελλο, μὲ τρεῖς μελέτες, ποὺ μᾶς ἔστειλε ὁ ἀείμνηστος Ἀχιλλέας Λαζάρου. Ἔχει ἡμερομηνία 22 Μαρτίου 2023 – λίγο πρὶν τὸν καταβάλλει ἡ φθορὰ τῆς ἡλικίας καὶ λγώτερο ἀπὸ τρεῖς μῆνες πρὶν τὴν ἐκδημία του.

Φεύγοντας ἀπὸ τὴ ζωὴ, ὁ Ἀχιλλέας Λαζάρου ἄφησε ὡς κοινὴ παρακαταθήκη σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνες τὸ ἔργο καὶ τὸ παρὰδειγμὰ του. Ἀλλὰ ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νὰ νιώθουμε ὅτι ἄφησε ἰδιαίτερη κληρονομιά στὸ περιοδικό μας, τὶς Ἀκτίνες.

Αἰωνία του ἡ μνήμη!

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

- α) Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποὺ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἑνωσις Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR 1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ρητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας (καὶ μόνον) στὴν Αἰτιολογία.
- β) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- γ) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποὺ συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλή.
- Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση δὲν προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

- δ) Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- ε) Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

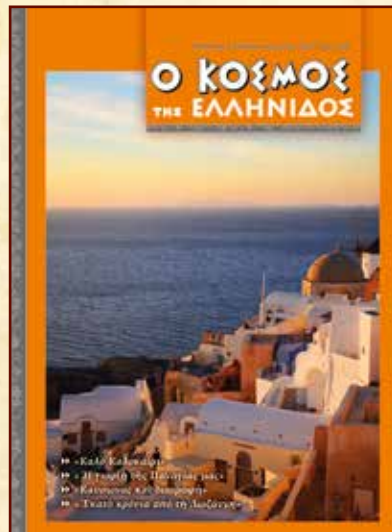
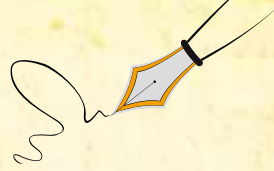
Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιὰτι ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

- IBAN: GR1102602010000940100366081
– BIC/Swift Code: ERBKGRAA

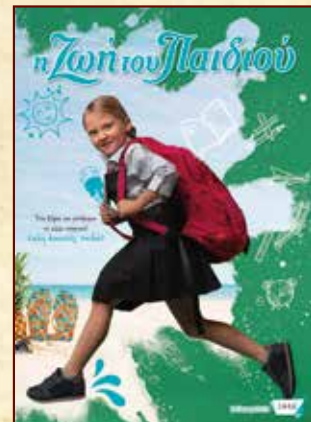
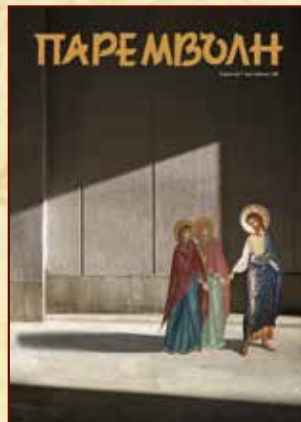
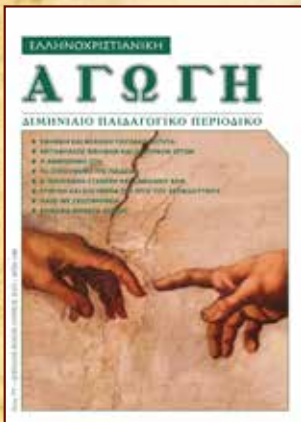
ΠΡΟΣΟΧΗ! Ὅταν κατατίθεται ἓνα ποσὸ στὸν τραπεζικὸ λογαριασμὸ, χωρὶς νὰ ἀναγράφεται στὴν Αἰτιολογία τὸ ὀνοματεπώνυμο τοῦ συνδρομητῆ / τῆς συνδρομητριάς (ἀκόμη καὶ ἂν ἀναγράφεται: «Ακτίνες συνδρομὴ 2023» ἢ ὅτι ἄλλο), δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε ποια συνδρομὴ ἀφορᾷ τὸ συγκεκριμένο ποσό! Ἄν τυχὸν ἔχετε κάνει κατάθεση, ἀλλὰ ἔχετε ἀμελήσει νὰ καταγράψετε τὰ στοιχεῖά σας στὴν Αἰτιολογία, παρακαλοῦμε ἐπικοινωνήστε μὲ τὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ (κατὰ προτίμηση μὲ μῆνυμα ἠλεκτρονικοῦ ταχυδρομείου), γιὰ νὰ μᾶς ἐνημερώσετε καὶ νὰ μπορέσουμε νὰ πιστώσουμε σωστὰ τὸ ποσό.

Άξιζει να διαβάσετε

Το μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με την ιστορία των 100 χρόνων του κοντά στον ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ιστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στή γυναίκα, στήν πνευματική και κοινωνική της παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαραστάτης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό της “Χριστιανικής Φοιτητικής Ένώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό της νεότητας και τὴ σφραγίδα της πίστες και της παιδείας.

Τὸ μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἕνας πολύτιμος πνευματικός φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνοπούλα.

ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΣΥΝΑΞΗ 2023

Άγαπητά Μέλη και Άγαπητοί Φίλοι
της *Χριστιανικής Ένώσεως Έπιστημόνων*
και της *Χριστιανικής Ένώσεως Εκπαιδευτικών Λειτουργών*,
Έχουμε τήν ιδιαίτερη χαρά νά σᾶς προσκαλέσουμε στή Σύναξη πού θά πραγματοποιηθεῖ
στό φιλόξενο *Κτήμα τῆς Αδελφότητας Θεολόγων «ΖΩΗ»* στήν *Αγία Παρασκευή Ἀττικής* τό
Σάββατο, 23 Σεπτεμβρίου 2023

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

- **Θεία Λειτουργία** -

(Έναρξη Ὁρθρου: **7:30 πμ.** Πέρασ Θείας Λειτουργίας: **9:30 πμ**)

- **Πρωινό κέρασμα** -

- **Σύντομες Εισηγήσεις** -

Ιωάννης Κοντόπουλος

Διευθυντής Έρευνών στό Κέντρο Έρευνών Ἀστρονομίας
καί Έφαρμοσμένων Μαθηματικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Θέμα: «*Τεχνητή Γενική Νοημοσύνη: ἡ νέα πρόκληση τῆς ἀνθρωπότητας*»

Χρήστος Γκενάκος

Καθηγητής Οἰκονομικῶν στό Cambridge Judge Business School, University of Cambridge

Θέμα: «*Κατανοώντας τήν παγκοσμιοποίηση*»

Έμμανουήλ - Νικόλαος Παντερής

Άναπλ. Καθηγητής Βιολογίας στό Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Θέμα: «*Ο Νεύτων τώρα δικαιώνεται! (?)*»

- **Μεσημεριανή τράπεζα** -

Λόγω περιορισμένης χωρητικότητας, σᾶς παρακαλοῦμε θερμά
νά ἀπαντήσετε τό συντομότερο δυνατόν,
δίνοντας **ὀνοματεπώνυμο** καί **ἀκριβή ἀριθμό συμμετοχῶν** (λ.χ. μέλη τῆς οἰκογένειας)
στό e-mail: info@xee.gr ἤ μέ ἀποστολή μηνύματος SMS
στά τηλέφωνα: **6945906876, 6944713200**

Μέ ἐκτίμηση καί ἐν Χριστῷ ἀγάπη
Τά **Διοικητικά Συμβούλια** τῆς **Χ.Ε.Ε.** καί τῆς **Χ.Ε.Ε.Λ.**